

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**1800–1839 YILLARI ARASI VAN VE ÇEVRESİ ASAYİŞ
OLAYLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU

VAN–2012

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**1800–1839 YILLARI ARASI VAN VE ÇEVRESİ ASAYİŞ
OLAYLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU
Danışman
Yrd. Doç. Dr. Sami AĞAOĞLU

VAN-2012

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
OSMANLI DÖNEMİ VAN SANCAĞI	1
1. BÖLÜM	6
XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA BÖLGENİN GENEL DURUMU	6
1.1. OSMANLI DEVLETİ’NİN VAN VE ÇEVRESİYLE İLGİLENMESİ	6
1.2. KÜRT AŞİRETLERİNİN GENEL DURUMU	6
1.3. OSMANLI DEVLETİNİN BÖLGEDE ETKİNLİK KURMA ÇABASI	7
II. BÖLÜM	16
XIX.YÜZYILIN BAŞLARINDA AŞİRETLERİN DEVLETLE OLAN İLİŞKİLERİ ..	16
2.1. HAYDARAN AŞİRETİ MESELESİ	16
2.2.HAKKÂRİ, MAHMUDÎ VE MÜKÜS MİRLERİ	17
2.3. VAN KAYMAKAMI İSHAK PAŞA’NIN İSYANI.....	18
2.4. 1834 -1839 OSMANLI VE AŞİRETLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER	18
2.5. SORAN BEYİ MİR MUHAMMED İSYANI	19
2.6. GARZAN, SİNCAR VE YEZİDİ KÜRTLERİ.....	20
2.7. 1838’İN SON KÜRT İSYANCILARI; AMİDİYELİ İSMAİL PAŞA VE MÜKÜS MİRİ HAN MUHAMMED	21
III.BÖLÜM	27
TANZİMAT ÖNCESİ DOĞUDA MERKEZİ OTORİTEYİ KURMA ÇABALARI	27
3.1. SİVAS VALİSİ REŞİT PAŞA DÖNEMİ (1833-1836).....	27
3.2. SİVAS VALİSİ HAFIZ PAŞA DÖNEMİ (1836-1839).....	29
3.3. HAFIZ PAŞA DÖNEMİ DOĞUDAKİ FAALİYETLER	31
3.4. DERVİŞ PAŞA’NIN VAN’I ELE GEÇİRMESİ VE VAN MUHAFIZI OLUŞU	34
3.5. DERVİŞ PAŞA DÖNEMİNDE VAN	38

3.6. DERVİŞ PAŞA’NIN SİPKİ AŞİRETİNİ KORUMASI ÜZERİNE İRAN VE MUŞ MUTASARRIFI SELİM PAŞA İLE YAŞADIĞI SORUNLAR.....	41
3.7. DERVİŞ PAŞA’NIN İSYANI VE İDAM EDİLMESİ.....	44
3.8. HAN MAHMUD İSYANI.....	54
3.9. TANZİMAT’A KARŞI VAN İSYANI.....	65
3.10. BEDİRHAN BEY HAREKÂTI BAŞLARKEN VAN İSYANININ GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	81
3.11. VAN VE ÇEVRESİNDE TANZİMAT UYGULAMALARI.....	86
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	92

KISALTMALAR

A.DVN	Sadaret Divan Kalemi Evrakı
a.g.b.	Adı geçen bildiri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cemaziyyel Ahir
Ca.	Cemaziyyel Evvel
H.	Hicri
HAT	Hatt-ı Hümayun Evrakı
İ.MSM	İrade-i Mesail-i Mühimme
L.	Şevval
M.	Muharrem
N.	Ramazan
NA.	National Archive
Nr.	Numara
R.	Rebiül Ahir
Ra.	Rebiül Evvel
s.	Sayfa
S.	Safer
Ş.	Şaban
TTK	Türk Tarih Kurumu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkade

ÖNSÖZ

Son dönemlerde ülkemizin doğusu ve güneydoğusunda yaşanmakta olan etnik ve ideolojik temelli siyasi hareketlerin yoğunlaşması ile birlikte bölgenin tarihine duyulan ilgi biraz daha artmıştır. Fakat artan bu ilgi beraberinde yanlış ve subjektif bilgilendirmeleri getirmiştir. Özellikle yapılan araştırma ve çalışmaların birçoğunda etnik ve ideolojik bazı kaygıların taşındığını görüyoruz. Yaptığımız bu çalışma ile 1800 ile 1839 tarihleri arasında Van ve çevresindeki asayiş ve güvenlik olayları objektif ve belgelere dayalı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen konu ve dönemle ilgili yapılan akademik çalışmaların azlığından ve ulaşamadığımız kaynaklardan dolayı konunun detaylı ve eksiksiz olarak çalışıldığı iddiasında değiliz. Bunun yanında kullanılan arşiv belgeleri ve bu alanda yazılmış kaynaklar tarafımızdan kullanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Van ve çevresinde Osmanlı dönemindeki idarî yapılanma, bu idarî yapılanmanın Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflamasıyla zaafa uğraması ve bölgedeki yerel güçlerin sesini yükseltmeye başlamaları genel olarak konumuzu teşkil etmektedir. Ayrıca II. Mahmud ile birlikte merkezîyetçi yapının yeniden sağlanmaya çalışılması amacıyla bölgede yapılan reformlardan bahsedilmiştir. Osmanlı Kürt aşiretleri arasındaki ilişkiler, Kürt aşiretlerinin İran ile bağlantıları ve Van merkezli yaşanan hadiselerin diğer bölgelere etkisi üzerinde de durulmuştur.

Çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışmalarım esnasında olumlu, yapıcı ve motive edici tutumlarından dolayı öncelikle değerli danışman hocam Yrd.Doç.Dr Sami Ağaoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarım esnasında kaynak ve belgelerin temininde ve belgelerin transkriptinde yoğun ve unutulmaz desteklerini gördüğüm Yrd.Doç.Dr. Fatih Gencer'e minnettarlığımı belirtmek isterim.

Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU

VAN, 2012

GİRİŞ

OSMANLI DÖNEMİ VAN SANCAĞI

Sancağın Tanımı ve Osmanlı İdari Sistemi İçerisindeki Yeri

Sancak, kelime olarak alay bayrağı¹, geminin sağ tarafı, orduların bağlı oldukları devletin sembolü olarak kullandıkları bayrak² olarak tanımlanmıştır. Hüseyin Kâzım Kadri Bey, Türk Lûgatı isimli eserinde sancak fiilinin anlamını; müteaddit sokmak, sokmak, saplamak, batırmak, yere dikmek, mecâzi olarak da yenmek, galebe etmek olarak vermiştir. Buna bağlı olarak da sancak ismi -yere saplanıp dikilen şey- anlamına gelir. Eskiden askerin önünde yere saplanıp dikilmesi sebebiyle bayrak, alêm olarak tarif edilmiştir. Yine aynı lügatte; “Eskiden sancak askerin oturduğu daire, bir eyalet ve vilâyet taksimatından olan livâ, diye belirtilmiştir³.

Araplar sancak ve bayrak kelimelerine karşılık livâ ve râyet tabirlerini kullanırlardı. Çinliler sancağa “Tu” derlerdi. Eski Türkler, “Tuğ” adı verilen Tibet Öküzü (Yak)’nın kuyruğundan yapılan bir tür bayrak veya sancak kullanmışlardı. Daha sonraları tuğlar atkuyruğundan yapılmıştı⁴. Eski Türkler’de tuğ ve sancak vermek, veren kişinin hükümdar olduğunu ve alan kişinin bey (Emir) olduğunu gösteren bir alâmetti⁵.

Selçuklularda sancak hükümdarlık alameti olarak kullanılmıştır. Daha sonraları Musul Atabeyi Seyfû’-d-din Gazi bin İmâdü’-d-in Zengi tarafından ve Eyyübiler tarafından da kullanılmıştır⁶. Bunlardan önce Peygamber Efendimiz’in göndermiş

¹ Ferit Devellioğlu, “Sancak”, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1970, s.1103.

² M. Zeki Pakalın, “Sancak”, *Osmanlı Tarih Deyimlerin ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1983, s.116.

³ Geniş bilgi için bakınız; Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgatı Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lûgatleri*, C. III, İstanbul, 1943, s.28-29; Kaşkârî Mahmud, *Divân Lugât al-Türk*, C. II, s.171,180,182 ve C. III, s.310’da Sancağın, “Sançmak, Saplamak, Dikmek, Doğrultmak” anlamında kullanılmış olabileceği bildirilir. Nitekim, J. Deny, “Sancak”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C. X, Eskişehir, 1997, s.187’de Sancağı, “Ucu sivri direk üzerinde olan bayrak” diye tarif eder. Bu düşünce zamanla mekanlaşarak O, bayrağın bulunduğu yer anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

⁴ Pakalın, “Sancak”, s.116.

⁵ Aşık Paşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Hazırlayan: A. Nihal Atsız), Ankara, 1985, s.27’de Osman Gazi’nin Dursun Fakı’ya verdiği cevap.

⁶ J. Deny, “Sancak”, s.187-188.

olduğu seriyelerde beyaz bir sancak kullanıldığı, Hayber'in fethi sırasında siyah bir sancak kullandığı bilinmektedir⁷.

Sancak, Türk tarihinde tuğ ve davul ile birlikte hükümdarın önemli hâkimiyet sembollerindendir⁸. Geniş manada sancak için şöyle denilebilir; savaşlarda taşınan rengi ve deseniyle bir hükümdar yâda bir komutanın hâkimiyetini sembolize eden bayraktır. Sancağı hükümdar adına onu temsil eden sancak beyleri ve beylerbeyleri taşıyabilirlerdi⁹. Nitekim sancak zamanla idari bakımdan bir mıntıkayı yani sancağın üzerinde dalgalandığı bölgeyi temsil eder duruma gelmiştir¹⁰.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde sancak tabiri anlam değiştirmeye başlayarak, Osmanlı Devletinin ilk yıllarında ki anlamı olan temlik ve tevcih alâmeti şeklinde görülmeye başlanmıştır. Ertuğrul Bey'in oğlu Osman Bey'e bazı sancakları temlik etmesi ve Osman Bey'in Karacahisar Sancağını (İnönü) oğlu Orhan'a, Subaşılığını Gündüz'e ve Sultanönü (Eskişehir) mıntikasını büyük biraderi Gündüz Bey'e, Yarhisar'ı Hasan Alp'e, İnegöl'ü Turgut Alp'e sancak olarak tevcih etmesi bu durumun en iyi göstergesidir. Bu şekilde tevcihler diğer padişahlar zamanında da devam etmiştir¹¹.

Osmanlı Devletinde sancak tabiri idari bakımdan muayyen bir bölgeyi, zümreyi ve belirli bir iskan yerini ifade ettiği gibi, (Livâ-i Piyade, Çingâne Sancağı, Voynugan sancağı, Van Sancağı, gibi)¹², zamanla devlet teşkilatının temel idarî, malî ve askerî biriminin adı haline gelmiştir. Merkezi idarenin askerî ve kazâî mümessilliğini de üzerinde toplamıştır. Bunun içinde Divân-ı Hümâyûn'dan gönderilen fermanlar esas itibarıyla sancak beylerini muhatap kabul etmiştir. Bu da sancakların temel idari birimler olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır¹³.

⁷ Geniş bilgi için bakınız; Mehmet Zeki Pakalın, "Sancak-ı Şerif", *Osmanlı Tarih Deyimlerin ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1983, s.113,116.

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1970, s.73.

⁹ M. Fuat Köprülü, "Bayrak", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, s. 401; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı", *Osmanlı (Teşkilat)*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.114; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı 1518-1566*, TTK. Ankara, 1989, s.30.

¹⁰ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988, s.32.

¹¹ Aşık Paşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.29; Mehmet Neşrî, *Neşrî Tarihi*, (Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen), Ankara, 1983, s.59.

¹² T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.32.

¹³ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite", s.115.

Tımar sisteminin temelini, sancak esasına dayandırıldığını söylemek mümkündür. Kanunnâmelerde vergiler umumiyetle sancakların durumuna göre belirlenmiştir. Ayrıca sancak beyleri tımarlı sipahilerin komutanı olduğundan, sancağına bağlı olan sipahileri toplayarak eyalet askerlerine dâhil olmuşlar, böylece eyalet askerleri ile birlikte orduya katılmışlardır. Orduda her bir sancağın askeri kendi alâmetleri olan sancaklarının altında temsil olunmuşlardır. Kanûni zamanında Rumeli Beylerbeyliğinde 33, Anadolu Beylerbeyliğinde 34, Karaman'da 8, Rum'da 5 sancak olduğu görülmektedir¹⁴. XVI. Yüzyıl sonlarında 500, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kaptanlıklar, voyvodalıklar ve meliklikler dâhil 310, XIX. Yüzyılın başlarında 290 sancağın olduğu görülür¹⁵.

Sancaklara çıkarılan şehzadeler olsun, kendilerine sancak tahsis edilen vezir veya diğerleri olsun, sancakların mülkiyet haklarına sahip değildirler. Yalnızca tasarruf hakkına sahiptirler. Salyâneli eyâletlerdeki beyler ile salyâneli sancakların beyleri tımar değil de maaş karşılığı görev yaparlardı. Yemen, Mısır, Bağdat, Basra, Habeş, Lahsa, Adalar denizindeki üç deniz sancağı ve Kıbrıs gibi¹⁶.

Osmanlı kaynaklarında sancak tabirinin yanı sıra, aynı birim için livâ tabiri de kullanılmıştır. Sancağın idari âmirine sancak beyi, livânın idari âmirine mirlivâ denmiştir. Nitekim XVII. Yüzyılın sonlarına doğru idari sistemdeki tımarın yani askeri özelliğın kalkmasıyla sancakları mutasarrıflar yönetmeye başlamışlardır. XIX. Yüzyılda ise mutasarrıfların yerini mütesellimler doldurmuştur. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar idari taksimat karye, nahiye, kaza, sancak ve vilâyet şeklinde olmuştur. II. Mahmud'un 1837 Tarihinde ayanlığı ortadan kaldırmasıyla yukarıda bahsettiğimiz makam ve mevkiler basit birer idari memurluk ve yerleri ise basit birer idari bölge durumuna gelmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından 1921 Yılında çıkarılan kanunla sancak veya livâlar ortadan kaldırılmıştır¹⁷.

¹⁴ Ömer Lütfi Barkan, "H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. XV, İstanbul, 1953-1954, s.303-305.

¹⁵ Nejat Göğünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı (Teşkilat)*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.83; Orhan Kılıç, *Van*, s.132.

¹⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, isimli kitabına, Katip Çelebi, *Tuhfat al-Kibâr*, v. 67'den alınmıştır.

¹⁷ T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.32.

Van Sancağı

1514’de Yavuz Sultan Selim’e tâbiyetini bildiren Van beyleri zamanında ve 1534 yılında Kanûninin Irakeyn seferinden önce Osmanlı hâkimiyetine giren Van’ın tahriri yapılmamıştır. Çünkü Osmanlı hâkimiyeti çok kısa süreli olmuş, bu sırada Van’ın muhafazasına Şam Emirü’l-ümerâsı Hüsrev Paşa getirilmiştir. 25 Ağustos 1548 yılında tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra Van Eyaleti ve Van Sancağı ihdas edilmiş ve beylerbeyliğine, Anadolu Defterdarı Çerkez İskender Paşa getirilmiştir¹⁸. Van Eyaleti’ne atanan beylerbeyleri de Van Kalesi’nde ikamet etmişlerdir. Böylece Van Eyaleti merkez sancağı, Paşa sancağı olmuştur¹⁹. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van Sancağı, güneyde Şitak, Müküs ve Hakkâri, kuzeyde Erciş ve Bargiri, batıda Bitlis, Adilceviz ve Van Gölü, doğuda Kotur ve Mahmûdi Sancakları ile sınırlıdır²⁰. Sancak Merkezi, Van Kalesi ve etrafında bulunan şehirdir. Önceleri Van Şehri müstahkem kale görünümündeyken Osmanlı sınırlarına dâhil olduktan sonra kale surlarının etrafında ve doğuya doğru gelişerek genişlemiştir.

Van Nahiyesi

Nahiye, kelime olarak yan taraf, kenar, yan, civar, çevre, küçük yer, bölge²¹, havali anlamlarına gelmekle beraber idâri olarak, bazı büyük kazaların bir müdür vasıtasıyla idare olunan parçası veya teşkilât-ı mülkiyece dâhiliye nezâretinden mensub bir müdürün yed-i idaresinde bulunan kıta-i memâlik olarak tanımlanır²². Osmanlı Devleti’nde idari taksimat derecelerinin en küçüğüdür. Birkaç köyü ifade eden nahiyenin başında nahiye müdürü bulunur. Günümüzde nahiye yerine bucak tabiri kullanılmaktadır²³.

XV. Yüzyılda bu tabir bir livâyı, muayyen bir şehri, kasaba veya büyükçe bir meskûn mahalli ve bunların etrafındaki bölgeleri belirtirdi. Divân, cemaat, vilâyet

¹⁸ Peçevî I, s.196, Solak-zâde II, s.215; Halil İnalçık, “Eyalet”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, TDV. İstanbul, 1995, s.548-549.

¹⁹ O. Kılıç, *Van*, s.119.

²⁰ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı kadime Arşivi, Defter No: 202, Varak No: 1-50, bundan sonraki dipnotlarda, Kuyûd-ı kadime 202, v.1-51, şeklinde kısaltılarak verilecektir.

²¹ F. Devellioğlu, “Nahiye”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, B. 14, Ankara, 1997, s.798.

²² Şemseddin Sami, “Nahiye”, *Kâmûs-ı Türkî*, B. 5, İstanbul, 1995, s.1446; Muallim Nâci, “Nahiye”, *Lûgat-ı Naci*, İstanbul, 1987, s.880.

²³ M. Z. Pakalın, “Nahiye”, *Osmanlı Tarih Deyimlerin ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1983, s.642.

tabirlerinin yanında eşanlamlı olarak kullanılırdı. 1455 Tarihli Eyâlet-i Rum tahririnde Zile, Tokat, Sivas, Turhal gibi şehirler birer nahiye olarak gösterilmiştir. 1485 Tarihli aynı bölgenin tahririnde vilâyet yerine nahiye tabiri kullanılmıştır. Sivas, Tokat, Zile gibi şehir ve kasabalar Nefs-i Tokat, Nefs-i Zile olarak, ayrıca Nâhiye-i Zile, Nâhiye-i Sivas şeklinde sanki şehre bağlı bölge gibi tahrir olunmuştur. XVI. Yüzyılda nâhiye bir sancağın muhtelif kısımlarını ve livâ ile aynı isimdeki merkez bölgesini de ifade ediyordu. Van Sancağının, Van Nâhiyesi gibi. Yine aynı yüzyılda İstanbul'da umûmiyetle büyük bilinen bir caminin muhit ve mahallelerini gösteriyordu. 25 Mart 1295 tarihli idâre-i nevâhî nizamnâmesi, 200 veya daha fazla hâneli köylere nâhiye dairesinin kurulması gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim 1340 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye kanununun 89. maddesi mülki teşkilatta nâhiyeleri, kasaba ve köylerden oluşan idari bir birlik olarak kabul etmektedir²⁴.

Nâhiyelerin XVII. Yüzyılın ortalarına doğru sancağın değil de kazaların bir alt birimi durumunda olduğu ileri sürülmektedir²⁵. Nitekim 27 Eylül 1637 tarihli bir ahkâm defterinde Livâ-i Van yerine Kazâ-i Van tabiri kullanılarak, alt birim olarak nâhiyeleri yazılmıştır²⁶.

Van Sancağı, 1604–1606 yıllarındaki idâri taksimatında Van Nâhiyesi ile birlikte toplam altı nâhiyeye ve bunlara bağlı 166 köye, 82 mezraya ayrılmıştır. Van, Vastan ve Gevar'ın aynı adla anılan birer merkezi de bulunuyordu. Amik müstahkem kale olarak kaydedilmiştir. Kârçikan Nâhiyesi ise bulunduğu mıntıkanın ismiyle adlandırılmıştır. Gevar Nâhiyesi bazen Bitlis Sancağı'na dâhil edilmiştir. Abagay Nâhiyesi 1590-1591 yıllarında Van Sancağı'na dâhil edilmiştir. Van Nâhiyesine bağlı 34 köy ve 20 mezra vardır²⁷.

²⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, MEB, Eskişehir, 1997, s.37-39.

²⁵ T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.34.

²⁶ *Maliyeden Müdevver* 3443, s.142.

²⁷ O. Kılıç, *Van*, s.133-135.

1. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA BÖLGENİN GENEL DURUMU

1.1. Osmanlı Devleti'nin Van ve Çevresiyle İlgilenmesi

Osmanlı Devleti'nin, özellikle I.Selim'in saltanat yıllarında, doğu siyasetine ağırlık verip İran ile yoğun savaşlar dönemine girdiği görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda asayiş sorununun başladığı bir dönem olmuştur.

Kürtler 16. yüzyıldan itibaren hem Osmanlı Devleti hem İran için Ortadoğu da ihtiyaç duyulan bir müttefik olmaya başlamışlardır. Aynı zamanda Kürt Beyleri ve göçebe Kürt aşiretlerinin faaliyetleri bu iki devlet arasında ciddi sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Ancak Kürt aşiretlerinin çoğu siyasi, dini ve sosyal faktörlerden dolayı Osmanlı-İran arasında meydana gelen savaşlarda Osmanlı Devleti'ni desteklemişlerdir.

19. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti açısından en dikkat çekici nokta devletin her alanda güç kaybetmeye başlaması olmuştur. Bu güç kaybı merkezi yönetimde kendisini göstermeye başlayınca devletin topraklarının tamamında kendi başına ve yabancı devletlerin desteğiyle askerî ve ekonomik açıdan güçlenmeye başlayan feodal yapılar ortaya çıkmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa bu yapılar içerisinde en çok dikkat çekendir. Nitekim II. Mahmud döneminde bu yapıların devletle boy ölçüşebilecek durumda olduğunu tasdik eden Sened-i İttifak belgesi imzalanmıştır. Osmanlı'nın merkezi otoritesini zayıflamaya başladığının en önemli göstergesidir.

1.2. Kürt Aşiretlerinin Genel Durumu

Van ve çevresinde kaybedilen bu otoriteden dolayı Kürt aşiretleri güçlenmeye başlamış ve Van'a gönderilen bazı yöneticiler bu aşiretlerin baskısıyla değiştirilmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen Kürt beyleri aralarında hiçbir zaman siyasî birlik kuramamışlardır. Bu durum Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar devam etmiştir. Bölgenin siyasî liderleri birbirleriyle çekişme ve mücadele halinde olduklarından, aralarındaki sorunların çözümü için sık sık İstanbul'a başvurmuşlardır. Bu durum ise Kürt beylerini merkeze daha bağımlı hale getirmiştir.

Bu dönemde bölgedeki en önemli yerel siyasî yapılar Baban, Soran, Behdinan, Hakkâri, Cizre, Mahmudi beylikleridir. Ancak bu sancak beyleri söz konusu dönemde vazifelerini yapmayarak başına buyruk hareket etmeye başlamışlardır. Bu beylerin devlete bağlılığı ise ancak kâğıt üzerindedir. Nitekim 1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne Bohtan, Revanduz, Baban ve Hakkâri beyleri katılmamışlardır. Ayrıca devletin zayıflaması sonucunda doğu eyaletlerinin önemli bir kısmı fiilen Kürt beylerinin denetimine girmiştir²⁸.

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel politikası merkezileşme ve modernleşme olduğundan devletin her bölgesinde olduğu gibi, doğu vilayetlerindeki bölgesel siyasi liderlerle de ilişkiler değişmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle Kürt beylerinin varlığı merkezi hükümet açısından gereksiz hale gelmiş, böylece devletle yerel unsurlar arasındaki çatışmalar da kaçınılmaz bir durum haline almıştır. Nitekim Tanzimat sonrası dönemde bölgede Tanzimat'a karşı isyan hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

1.3. Osmanlı Devletinin Bölgede Etkinlik Kurma Çabası

Uzun süren savaşlar, devleti zayıflatmaya başlayan ve ardı arkası kesilmek bilmeyen iç isyanlar, yönetimdeki kötüye gidiş Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren her alanda, bölgede merkezî gücünü kaybetmesine neden olmuştur²⁹. Bu durum devlet düzenini bozmuş ve devlet coğrafyasında yerel güçler benzeri bir nevi feodal yönetimler gibi bir sistemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur³⁰. Daha önce kurulmuş olan zayıf idari sistem nedeniyle zaten bir tür özerkliğe sahip doğu eyaletlerindeki yerel beyler neredeyse tamamen bağımsız hareket eder duruma gelmişlerdir. Bu nedenle 19. yüzyılın ilk yarısında doğu eyaletlerinde yurtluk ve ocaklık topraklara sahip olan yerel beyler devlet için sorun yaratan önemli kesimi oluşturuyorlardı.

İncelenen belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemde fiilen varlığını sürdürmekle birlikte, hükümet sancağı tabiri artık kullanılmamaktaydı. Aslında

²⁸ P. Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s. 44.

²⁹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VIII, S. 14, Ankara 1975, s.51.

³⁰ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, XXVIII/152, TTK, Ankara 1974, s. 688.

topraktan yararlanma şeklini ifade eden yurtluk ve ocaklık tabiri genel olarak bu sistemi ifade eder hale gelmiştir. Nitekim 1841 tarihli bir belge Palu'nun köy ve mezralarının yurtluk ve ocaklık olarak mülknâmesinin yenilenmesinden bahsederken, I.Süleyman dönemine atıfta bulunulmuş aynı yurtluk-ocaklıklar bu kez hükümet olarak ifade edilmiştir³¹. 19. yüzyılda yönetimlerin yurtluk-ocaklık olarak adlandırılmasının nedeni muhtemelen bu sistemin tamamen işlevini yitirmesi, buraların idari görevlerinden çok tasarruf şekilleriyle ön plana çıkmasıdır. Ayrıca Mehmet Hurşit Paşa, yurtluk-ocaklıkları tarif ederken, bir bölgenin yurtluk-ocaklık şekliyle mutasarrıfının bulunması durumunda devletin oraya müdahale edemediğini ve bu durumun vazifelerin yapılmasına engel teşkil ettiğini dile getirmiştir³². Dikkat edilirse bu tanım klasik dönem hükümet sancaklarını ifade etmektedir.

Bu dönemde yurtluk-ocaklıkların bölge ekonomisi üzerinde dolaylı ve doğrudan önemli etkileri bulunmaktaydı. Buraların tasarruf hakkına sahip olanlar ayrıcalıklarından faydalanıp vergi ödemediği halkın sırtından geçiniyor, bu nedenle devlet ekonomisine önemli ölçüde zarar veriyorlardı³³. Bununla birlikte hizmetlerinde bulunan çok sayıda kişi onlardan aldıkları ücretlerle geçimlerini sağlıyordu. Sadece bu boyutuyla ele alınırsa bu sistemin kendi içinde problemler yarattığı söylenebilir. Nitekim yurtluk-ocaklıklara son verilmesi durumunda beyler ve hizmet edenlerin bir anda her şeylerini kaybedeceği, bu durumun belki de önü alınamayacak sosyal sorunlara yol açacağı dönemin raporlarına yansımıştır³⁴. Zaten devletin böyle bir girişim için yeterli gücü yoktu. Öte yandan sahip oldukları ayrıcalıklar bu beylerin varlıklarını sürdürerek günden güne zenginleşip güçlenmelerine imkân sağlıyordu³⁵.

Yurtluk-ocaklık sahibi beylerin devlete bağlılığı sadece kâğıt üzerinde olduğundan 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne Bohtan, Revanduz, Baban ve Hakkâri

³¹ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s.10.

³² Mehmet Hurşit Paşa, *Seyahname-i Hudud*, Çev. Alaattin Eser, Simurg Yay. İstanbul, 1997, s.241.

³³ Diyarbakir Vilayet Gazetesi, N.r.11 "Diyarbakır'ın Eski Hali ile Yeni Halinin Hülasası.

³⁴ BOA, HAT, 490/24028-C.

³⁵ Sarah D. Shields, *Mosul Before Iraq*, State University of New York Press, Albany 2000, s.33.

beyleri katılmamışlardır³⁶. Savaşın yıkıcı sonuçları bu sözde bağılığı da tamamen ortadan kaldırmış ve Bağdat ile İstanbul arasındaki bağlantı kesilmiştir³⁷. Böylece Sivas'tan, İran ve Arabistan hudutlarına kadar olan bölgenin önemli bir kısmı Kürt beylerinin eline geçmiştir³⁸. Bu beylerin tamamı Cizre ve Bohtan bölgesinin Emiri Mîr Seyfettin gibi başına buyruk hareket etmekteydiler³⁹.

Bölgedeki Osmanlı yetkilileri devlet kaynaklarının boşa harcandığı gerekçesiyle Kürt Beylerinin ayrıcalıklarından ve bazı sancakların bunlar tarafından idare edilmesinden hiç de memnun değillerdi. Beylerin yerine merkezden atanan memurların görevlendirilmesi durumunda, bölge gelirlerinin doğrudan hazineye akmasının yolunun açılacağına ve bu şekilde devletin güçleneceğini düşünüyorlardı⁴⁰.

Sivas Valisi Reşit Paşa Muş'ta tertip edilmesi düşünülen Redif-i Mansure ile ilgili düşüncelerini dile getirirken sözü yurtluk ve ocaklıklara getirerek; bunların sahiplerinin bir takım köyleri kendi mülkleri olarak kabul etmeleri nedeniyle buraların devlete hiçbir faydası olmadığını ifade etmiştir. Ona göre yurtluk-ocaklıkların olumsuz etkileri nedeniyle senelik iki bin kese geliri olan Muş sancağından Redif-i Mansure için ancak yüz elli bin kuruş toplanabilirdi⁴¹.

Bu dönemde yurtluk-ocaklık sisteminin düzenlenmesi amacıyla çeşitli raporlar hazırlanarak merkeze sunulmuştu. Mesela Çıldır Beylerbeyi ve Kars Muhafızı Ahmet Paşa, Kars ve Çıldır eyaletleri sınırlarında bulunan bu tarz topraklara, Mansure Hazinesi'nce el konulmasını önermişti. Bu öneriyi değerlendiren yetkililer, böyle bir uygulamanın yürürlüğe konması halinde Erzurum-Van çevresindeki yurtluk-ocaklıklara da el konması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Yurtluk-ocaklık sahiplerinin tek geçim kaynaklarının ellerinden alınması bazı sorunlara sebep olacağından, bu tarz toprakların senelik gelirlerinin üçte ikisinin

³⁶ Michael Eppel, "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, March 2008, s.247.

³⁷ P. Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s. 44.

³⁸ A. B. Cunningham (Ed.), *The Early Correspondence Of Richard Wood (1831-1841)*, London 1966, s.93.

³⁹ Fatih Gencer, a.g.t. s.11.

⁴⁰ BOA, HAT, 637/31417-A.

⁴¹ BOA, HAT, 533/26254-A.

Mansure Hazinesi'ne gönderilmesini, kalanının mutasarrıflarına kaydı hayat şartıyla verilmesini tavsiye etmişlerdir⁴². Ancak tepkilerden çekinen Osmanlı yönetimi böyle bir uygulamayı hayata geçirmeye cesaret edememiştir⁴³. Bu nedenle eski usulün devam ettirilmesine karar verilmiştir. Yani yurtluk-ocaklıklar, sahiplerinin ölümü durumunda eyalet valilerinin arzları ile varislerine devredilecektir⁴⁴.

Hiç şüphesiz bu şekil idare tarzı bazı zorunluluklar nedeniyle devam etmekteydi. Bir defa bölgenin merkezden atanan memurlar tarafından yönetilmesi çok zordu. Çünkü buralar genellikle çok sarp ve geçit vermez dağlardan oluşmaktaydı. Ayrıca buralarda yaşayan ahali aşiretler halinde ve genellikle göçebe tarzı hayat sürdürmekteydi. Dolayısıyla buraları idare etmek için bölgeye müstahkem mevkiiler kurup, bunların içine çok sayıda asker yerleştirmek gerekmekteydi. Bu askerlerin asayişi sağlama ve vergi toplama gibi işleri yapabilmesi için sürekli hareket halinde bulunması kaçınılmazdır. Ancak bölgenin arazi yapısı göz önüne alındığında böyle bir düşüncenin hayata geçirilmesi, zamanın maddi imkânları ve teknolojik şartları nedeniyle neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle Osmanlı yönetimi nüfuz sahibi, aşiretler üstü otoritesi olan, soylarını bir şekilde dini yönü ile ön plana çıkarmış şahıslara bağlayan ve halk tarafından da bu şekilde kabul gören bölgesel liderler vasıtasıyla buraları idare etmek zorunda kalmıştır. Bu zorunluluğu, 3 Nisan 1824 tarihli Bayezid Sancağı'na Behlül Paşa'nın atanmasıyla ilgili bir belge açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre yurtluk-ocaklık üzere verilmiş olan Bayezid'in yine aynı şekilde idare edilmesi gerektiği üzerinde önemle durulmuştur. Bu düşüncenin gerekçeleri sıralanırken, Behlül Paşa'nın o tarafın önde geleni olduğundan bahsedilerek, başka birinin görevlendirilmesi durumunda bölgenin idare edilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Öte yandan bir diğer yöneticinin atanması durumunda buraya çok sayıda asker yerleştirilmesi gerektiği ve bunların masraflarının da çok olacağı özellikle belirtilmiştir. Söz konusu zorunluluklar nedeniyle eski yönetime müdahale edilmemiş, Behlül Paşa görevine devam etmiştir⁴⁵.

⁴² BOA, HAT, 490/24028-C.

⁴³ BOA, HAT, 490/24928.

⁴⁴ BOA, HAT, 490/24928-A.

⁴⁵ BOA, HAT, 803/37120.

Osmanlı-İran sınır bölgesinde bulunan yurtluk-ocaklık sahibi beyler bazen zorla da olsa İran'a tabi olmuşlardır. Mesela İranlılar 1822 -1823 senesinde Hakkâri bölgesinde bulunan Somalı ve Beredost'a asker sevk ederek bölgedeki ileri gelenleri ele geçirmişlerdir. Böylece bunların sahip oldukları topraklar fiilen İranlıların denetimine geçmiş oluyordu. Bölgede o dönemde hiçbir Osmanlı memuru bulunmuyordu. Ayrıca Kürtlerin askerin bölgeye gelmesini istemeyip susması nedeniyle bu durumun anlaşılması da epey zaman almıştır⁴⁶. Öte yandan beylerin sorumsuz davranarak kanunlara aykırı olmasına rağmen yurtluk-ocaklıklarını İranlılara sattıkları da olmuştur⁴⁷. Kotur ve Mahmudi Beyleri İranlılarla böyle bir alışverişe girişmişlerdir. İran elçisi gerekirse bunun belgelerini gösterebileceğini yetkililere iletmiştir. Bunun nasıl olduğu elçiye sorulduğunda, padişah fermanıyla buralar bizim yurtluk ve ocaklığımızdır, diyerek kendilerine sattıklarını anlatmış ve ödenen paraların iadesi durumunda söz konusu köylerin geri verileceğini belirtmiştir⁴⁸.

Yurtluk ocaklık sahibi beylerin bu dönemde sahip oldukları toprakları genişletme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Mesela yüzyılın başında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa Bitlis Beyliği'ni ortadan kaldırmış ve bundan sonra Bitlis onun ailesi tarafından idare edilmiştir⁴⁹. Daha sonra akrabalarının yurtluk-ocaklığı olan Hınıs ve Tekman kazalarını zorla alarak kendi üzerlerine geçirmeyi başarmıştır⁵⁰. Ayrıca Selim Paşa, düşmanı olan Adilcevaz ve Ahlât Müdürü Şeyh Ahmet'e saldırmış ve idaresindeki toprakları ele geçirmiştir⁵¹. Bununla da yetinmemiş Şirvan üzerine yürüyüp köylerini yağmalamıştır⁵².

Söz konusu beyler dışında bölgede bazı güçlü kişi ve gruplar da varlıklarını sürdürmekteydi. Bunların yaşadığı bölgeler genellikle dağlık araziden meydana geldiğinden devletin buraları kontrol etmesi çok zordur. 19. yüzyılın başlarında Diyarbakır Eyaleti içerisinde yer alan Şirvan Kazası ve çevresi Yezidilerin kontrolündeydi. Bunlar adeta bağımsız bir halde yaşıyorlardı. Bu bölgeler aynı

⁴⁶ Fatih Gencer, a.g.t. s.14.

⁴⁷ BOA, HAT, 812/37250-K.

⁴⁸ BOA, HAT, 812/37250-A.

⁴⁹ James Brant-A.G. Glascott, "Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10. (1840), s. 381.

⁵⁰ BOA, HAT, 819/37339-C.

⁵¹ BOA, HAT, 812/37250-K.

⁵² BOA, HAT, 770/36176-V.

zamanda maden bakımından da zengindir. Ancak devletin bunlardan faydalanacak gücü yoktur⁵³. Yezidileri bir diğer sığınağı da soygun yapıp sığındıkları Sincar Dağıdır⁵⁴.

19. yüzyılın ilk yarısında Hakkâri bölgesindeki Osmanlı varlığı ancak kâğıt üzerindedir. Burası, Fırat nehri ile İran sınırı arasında kalan Osmanlı toprakları içindeki en çetin coğrafyaya sahip olan bölgedir. Burada Hakkâri Aşireti Beyi Nurullah ve Müküs Sancağı Beyi Han Mahmud ve kardeşleri hüküm sürmektedir. Bunların dışında Akar Beyleri olarak bilinen Osmanlı yetkililerinin kabile olarak adlandırıldıkları bir kısım bulunmaktadır. Bunlar hiç kimsenin hükmü altına girmemiş ve hiçbir zaman vergi adına bir akçe bile vermemişlerdir⁵⁵.

Revanduz Beyi Mehmed Paşa da bölgede başına buyruk hareket etmektedir⁵⁶. Siirt bölgesine kadar nüfuzunu genişleten Revanduz Beyi, Diyarbakır Kürt Beylerinden Zirki Beyleri ile ittifak halindedir⁵⁷.

19. yüzyılın ilk yarısında bölgede devlete kafa tutan unsurlar o denli güçlenmişlerdir ki; bölgedeki en önemli kentlerden biri olan Diyarbakır'ı bile tehdit edecek duruma gelmişlerdir. Mesela Diyarbakır'ın kaza ve nahiyeleri Kürt beylerinden Tellibeyzâde Receb Beyin eline geçmiştir. Tımar ve malikâneleri sayesinde oldukça güçlenen Receb Bey, yedi sekiz bin adamıyla Diyarbakır'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Bunun için Diyarbakır önde gelenlerinden bir kısmını yanına çekmişse de başarılı olamamıştır⁵⁸.

Siirt ve Garzan bölgesinde de devletin hemen hiç otoritesi yoktur⁵⁹. Anadolu'nun en yüksek dağları arasında sayılan ve 19. yüzyıla kadar Osmanlı ordularının giremediği Garzan, oldukça zengin bir bölgedir. Ancak buralarda yaşayanlar devlete asla vergi vermemişlerdir⁶⁰.

⁵³ BOA, HAT, 107/4270.

⁵⁴ Fatih Gencer, a.g.t. s.15.

⁵⁵ BOA, HAT, 637/31417-A.

⁵⁶ Fatih Gencer, a.g.t. s.16.

⁵⁷ BOA, HAT, 449/22346.

⁵⁸ BOA, HAT, 451/22336-B.

⁵⁹ BOA, HAT, 532/26195B.

⁶⁰ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs) Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 232.

Ayrıca bölgede bulunan valiler de sürekli isyan etmişlerdir. Örneğin 19. yüzyılın başlarından Tanzimat'ın ilanına kadar Van'a atanan valiler ve kaymakamların tamamı merkezî hükümete karşı isyan etmiştir⁶¹. Bunlardan Timur Paşa ahaliyi o denli ezmişti ki şikâyetler İstanbul'a ulaşır ulaşmaz hemen azledilmiştir. Ancak o emre itaat etmeyip Van Kalesi'ne kapanmıştır⁶². Yetkililer genellikle bu gibi itaatsizlikleri geçiştirmeye çalışmış, kargaşa çıkarıp yeni masraf kapıları açmanın uygun olmadığını belirterek devletin acziyetini açıkça ortaya koymuşlardır⁶³.

Bölgede bulunan göçebe aşiretler Osmanlı Devleti ile İran arasında problemlere neden olmaktadır. 19. yüzyıl boyunca göçebelerin İran tarafından Osmanlı Devleti sınırlarına sürekli bir göç halinde oldukları görülmektedir. Bu durum yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile İran arasında sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlar bazen savaş ile neticelenmiştir.

Osmanlı tebaası olan göçebe Kürt aşiretleri de bölgedeki devlet otoritesini ve yaşamı olumsuz etkilemektedir. Bu aşiretler Muş, Van, Bayezid, Hınıs, Tekman, Malazgirt, Kiğı, Tercan ve Erzincan sancaklarına sürekli olarak zarar vermekteydiler. Yetkililer, bunları ya bölgeden uzaklaştırmayı ya da uygun bölgelere yerleştirmeyi düşünüyorlardı⁶⁴. Bu nedenle göçebe aşiretlerin iskânı 19. yüzyıl boyunca Osmanlı yetkililerinin en çok uğraştıran meselelerden biri olmuş, aşiretlerle Osmanlı güçleri arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştır. Sivas Valisi Reşit Paşa 25 Mart 1835 tarihli bir yazısında bazı uygunsuz hareketlerine göz yumduğu halde göçebe Kürtleri itaat altına almayı başaramadığını ifade etmiştir. Paşaya göre bu durum onların alışmış oldukları hayat tarzından kaynaklanmaktadır⁶⁵.

Bölgede ulaşım önemli bir problemdir. Ağır coğrafi şartların yanında devlet otoritesinin olmaması can ve mal güvenliğini tehlikeye sokmuş, bu durum ise ulaşımı sekteye uğratmıştır. Mesela Mardin ile Bağdat arasındaki mesafe normal şartlarda beş günlük yol olduğu halde, posta tatarları bu yolu ancak yirmi beş günde

⁶¹ Fatih Gencer, a.g.t. s.17.

⁶² James Ellswort De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), ODTÜYayımları, Ankara 2009, s.283.

⁶³ BOA, HAT, 461/22617.

⁶⁴ BOA, HAT, 1040/43065-J.

⁶⁵ BOA, HAT, 453/22435-A.

alabiliyorlardır. Bu sorun aynı zamanda merkez ile taşra arasındaki iletişimi olumsuz etkilemiş ve devlet işlerinin aksamasına neden olmuştur⁶⁶. Yine Anadolu, Suriye-Irak arasında yoğun olarak yaşayan Bedevilerin saldırıları ulaşımı ciddi anlamda aksatmıştır⁶⁷. Bazı yerlerde ise ulaşım yöneticiler arasındaki düşmanlık sebebiyle sekteye uğramıştır. Mesela yüzyılın başlarında Muş Mutasarrıfı ile Van Muhafızı arasındaki çekişme bölgedeki hayatı ve ticari faaliyetleri neredeyse durma noktasına getirmiştir⁶⁸.

Tüm bu olumsuzluklara ek olarak yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ortaya çıkan Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı bölgede Osmanlı varlığını tehdit eder hale gelmiştir. Zira var olan otorite boşluğu nedeniyle Suriye'yi ele geçirmiş olan Mehmet Ali Paşa'nın doğuda bazı yerleri de ele geçirmesinden korkulmaktadır.

19. yüzyılın sonlarına kadar imparatorluğun doğu bölgesindeki genel durumu Osmanlı ve İran devletleri belirlemektedirken, bu yüzyıldan sonra Rusya, İngiltere ve kısmen Fransa bölgedeki aktörler arasındaki yerlerini almışlardır. Bu nedenle 1820'lerden sonra meydana gelen olayların genelinde bu devletlerin doğrudan veya dolaylı etkisi olmuştur. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın çıkar çatışmaları toplumsal dengeyi olumsuz yönde etkilemiştir⁶⁹.

Söz konusu kötü koşullar göz önüne alındığında bölgenin tamamen harap ve kendi haline bırakılmış bir halde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yetkililer de bu durumu açıkça ortaya koymuşlardı. Bayezid Sancağı'nın tamamen perişan bir halde olduğu⁷⁰, Musul kalesinin sipahilik ve malikânelik köylerinin bedevi istilası nedeniyle harabeye dönüşüp reayasının da tamamen firar ettiği rapor edilmiştir⁷¹. Ayrıca kötü yönetim ve karışıklıklar nedeniyle Diyarbakır⁷² ve Van'ın⁷³ harap olup devlete hiçbir faydasının olmadığı belirtilmiştir. Ancak tüm bu olumsuzluklara

⁶⁶ BOA, HAT, 396/20890-A.

⁶⁷ BOA, HAT, 448/22336-B.

⁶⁸ Fatih Gencer, a.g.t.s.18.

⁶⁹ Fatih Gencer, a.g.t. s.19.

⁷⁰ BOA, HAT, 812/37250-K.

⁷¹ BOA, HAT, 1336/52128.

⁷² BOA, HAT, 80/3319.

⁷³ Fatih Gencer, a.g.t. s.19.

rağmen Osmanlı Devleti varlığını sürdürmek ve reformlara işlerlik kazandırıp bunları finanse edebilmek için bu bölgeyi adeta yeniden fethetmek zorunda kamıştır⁷⁴.

⁷⁴ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. İsmail Çekem-Alper Duman) İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.104.

II. BÖLÜM

XIX.YÜZYILIN BAŞLARINDA AŞİRETLERİN DEVLETLE OLAN İLİŞKİLERİ

2.1. Haydaran Aşireti Meselesi

Osmanlı sınırlarına 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Irak ve İran'dan daha çok doğuya, Van Gölü çevresi ve Muş civarına, göçler yaşanmıştır. Sipki aşireti göçünden sonra yine Sıvidan aşiretinin de Muş çevresine yerleştiğini görüyoruz. Bu Kürt göçleri içerisinde Sipki aşireti göçünden sonra en büyük göç hareketi Kürt Haydaran Aşireti göçüdür.⁷⁵ Bu göç Osmanlı Devleti ile İran arasında sorunlara yol açmıştır. 1820'li yıllara gelindiğinde bu aşiretin Muş-Bulanık-Malazgirt-Erciş çevresinde yaşadığı bilinmektedir.⁷⁶

Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın bu aşiretin Muş ve çevresine yerleşmesine müsaade etmesi Osmanlı-İran ilişkilerini bozulma noktasına getirmiştir. İran bu aşiretin kendi ülkesine teslim edilmesini istemiş ve Selim Paşa bu isteğe karşılık Haydaran aşiretinin Şafii olup Osmanlı Kürt aşireti olduğunu söyleyerek bu aşireti İran'a teslim etmemekte ısrar etmiştir. Buna karşılık Revan Serdarı verilmemesi durumunda Muş üzerine yürüyeceklerini bildirmiştir.⁷⁷ İran tarafı yapacağı bu harekâta da Kürt aşiretlerinden faydalanma yoluna gitmiştir.⁷⁸ Özellikle Sipki, Haydaran, Celali ve Zilan aşiretleri önemli örneklerdir.⁷⁹

Yukarıda anlatıldığı gibi Kürt göçleri sebebiyle İran ile yapılan savaşlar 1821'lere gelindiğinde daha da artmış ve İran ordusu Erzurum'a bağlı Eleşkirt'e saldırmış ve Erzurum valiliğine bağlı askerlerle savaşarak zayıflığa sebebiyet vermişlerdir.⁸⁰ Yine Revan serdarı büyük bir ordu ile Muş'a saldırmak üzere Bulanık'a kadar ilerlemiş 1821 yılında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa kuvvetleri İran kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır.⁸¹

⁷⁵ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817 -1876)*, Doz Yayınları, İstanbul, 2007, s.40

⁷⁶ BOA, HAT,4/105-A.

⁷⁷ BOA , HAT, 4/108.

⁷⁸ BOA, HAT, 1/12/.

⁷⁹ BOA , HAT. 1/18.

⁸⁰ BOA, HAT, 817/37302.

⁸¹ BOA, HAT, 819/37340-L.

2.2.Hakkâri, Mahmudî ve Müküs Mirleri

Müküs sancağı 18. ve 19. yüzyıllar arasında Cizre ve Hakkâri emirlikleri tarafından paylaşılmış olup Müküs Hakkâri emirliğinin yönetimine girmiştir.⁸² Osmanlı merkezi yönetimi 18. Yüzyıldan itibaren güç kaybetmeye başlayınca ortaya çıkan feodal yapılanmalar doğuda da etkili oldu. Bunların en önemlileri Baban, Revanduz, Soran, Behdinan, Hakkâri ve Bohtan Kürt Emirlikleri'dir.⁸³ Müküs'ün bağımsızlığına kavuşması Abdi Bey'in oğlu Şeyhi Bey zamanında olmuştur.

1825 ve sonrasında Osmanlı ve İran arasında sorun teşkil eden Hakkâri emirliği dışında İran sınırları içerisindeki Şıkakî aşireti ve Osmanlı Kürdistan'ında ikamet eden Ertoşî Kürt aşiretleridir.⁸⁴ Şıkakî ve Ertoşî arasında sorunlar olup Şıkakî aşireti reisi Ertoşîler tarafından öldürülmüştür. Müküs Mirî Han Mahmud Erzurum Valisi Galip Paşa'ya yazdığı bir mektupta Osmanlı Devleti'ne bağlılık bildirip hizmet edeceğini İran'la yapılacak savaşlarda kendisine destek verilmesini istemiştir. Hakkâri ve Hoşab beyleri de Osmanlıya bağlılıklarını bildirmişlerdir. Ancak Hakkâri beyleri bir Osmanlıya bir İran'a bağlılık bildirmişlerdir. Bu durum bu bölgelerin hangi devlete bağlı olduğu tespitini zorlaştırmıştır.

Mahmudî Beyliği Osmanlı-İran ilişkilerinde Van-İran arasında önemli bir tampon bölge olmuştur. Şerefname de bu beyliğin ismini kurucusundan aldığını belirtir ve beyliğin merkezi de Hoşab Kalesidir. Hoşab Sancak Beyi Mehmed Emin Bey oğlunu Erzurum Valisi Galip Paşa'ya göndererek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmek istemiştir.⁸⁵ 1832'li yıllarda Mahmudî Beyliği tarih sahnesinden kalkmış, ünlü Hoşab Kalesi ve bu bölgedeki diğer kale ve kazalar Van Paşası'nın kontrolüne geçmiştir. Böylelikle de Hakkâri Beyliği dönemin en büyük Kürt Mirlerinden olmuş, Zırnık madeninin Hakkâri bölgesinde olması Osmanlı Devletinin bölgeye daha fazla önem vermesini sağlamıştır. Hakkâri Beyliğinin bu maden gelirlerini Osmanlı ile paylaşmamakta ısrar etmesi üzerine Osmanlı bu beylik üzerine harekât düzenlemeyi de düşünmüştür.⁸⁶

⁸² BOA,HAT,821/37383.

⁸³ Cabir Doğan, *Turkish Studies, International Preodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turcic*, Volume 6/4 Fall 2011, p. 505-521, Turkey.

⁸⁴ BOA,HAT,812/37250.

⁸⁵ BOA,HAT,733/34800.

⁸⁶ BOA,HAT,810/37204-G.

2.3. Van Kaymakamı İshak Paşa'nın İsyanı

19. yüzyılın başlarında Van'a tayin edilen üç Osmanlı paşasının isyan ettiğini görmekteyiz. İshak Paşa 1830'lu yıllarda Van Muhafızı iken Kars Muhafız vekilliğine tayin edilmiştir.⁸⁷ Bu duruma tepki gösteren İshak Paşa Zilanlı Hüseyin Ağa'nın desteğini alarak Van üzerine yürümüş, Hüseyin Ağa'nın desteğini çekmesiyle geri çekilerek Müküs Sancakbeyi Mahmud'a sığınmıştır. Bu durum ilk kez Osmanlı Devleti ile Han Mahmud'u karşı karşıya getirmiştir. Muş Mutasarrıfı Emin Beyin kendilerini desteklemesini isteyen Han Mahmud'a karşı Erzurum Valisine bağlılığını göstermiştir.⁸⁸

İshak Paşa Han Mahmud'un yanında iken Ömerî, Hanifî, Ertoşî, Şıkakî, Takorî ve Beravî aşiretleri askerleri ile birlikte Han Mahmud'a katılmışlardır. 1831 yılında ise İshak Paşa Han Mahmud'un yanından ayrılıp Hakkâri Mîrî Nurullah Bey'in yanına yerleşmiştir. Osmanlı Devleti bölgedeki vali ve beylere göndermiş olduğu yazılarla İshak Paşa meselesinin çözülmesi için uyarılarda bulunmuştur.⁸⁹ Nurullah Bey hem İshak Paşanın teslim edilmesinde hem de Zırnık Madeni konusunda Osmanlı'dan yana bir tavır sergilememiştir.⁹⁰

Kürt Mirlerinin bu yarı bağımsız davranışları Osmanlıya karşı vaziyetleri Dersaadet'te doğuda merkezi yönetimin tesis edilmesi ve yarı bağımsız Kürt Beyliklerine son verilmesi konusunda bazı politikaların belirlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim 1834 senesi Osmanlı-Kürt Aşiretleri münasebetlerinde yeni ve çok kanlı bir dönemin başlangıcı olmuştur.

2.4. 1834 -1839 Osmanlı ve Aşiretler Arasındaki İlişkiler

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun doğusuna tamamen hâkim olduğu dönem 16. yüzyıldır. Bu hâkimiyet 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiş ve 1834 - 1839 yılları kanlı bir döneme sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında gerilemeye başlamasından sonra, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde sorunları kontrol altına alabilmek amacıyla merkezileştirme politikası bu bölgede uygulanmaya başlamıştır. Yine bu dönem Osmanlı-Kürt-İran arasında oluşturulan dengenin sarsılmaya başladığı dönem olmuştur. Osmanlı-Kürt-İran ilişkilerinde dengenin

⁸⁷ BOA,HAT,1047/43212-C;BOA.HAT.1047/43065.

⁸⁸ Cabir Doğan, a.g.m.

⁸⁹ BOA,HAT,810/37204-N.

⁹⁰ BOA,HAT,810/37204.

bozulmasında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanının meydana getirdiği iç ve dış karışıklıkların da etkisi olmuştur.

Bu dönemde Osmanlıya karşı isyan eden önemli Kürt Mirleri; Soranlı Mir Muhammed, Amidiyeli İsmail Paşa ve Müküs Mîrî Mahmud Han olmuştur. Cizreli Bedirhan Bey'in ortaya çıktığı ve Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurduğu ve güçlenmeye başladığı dönem de bu döneme rastlar. Ayrıca Osmanlı Devleti bölgede bulunan Müslüman Kürt beylerinin desteğini alarak Garzan bölgesinde bulunan Yezidi Kürtlere karşı büyük bir saldırı düzenlemiştir.

2.5. Soran Beyi Mir Muhammed İsyanı

Osmanlılar tarafından Revanduzlu Mehmet Bey olarak tanınan Mîr Muhammed Kürt beyliklerinin güneydeki en önemli temsilcisi olan Soran beyliğinin bilinen en ünlü beyi olup, bu Kürt beyliği Osmanlılar tarafından 1830'lu yıllarda tanınmıştır.⁹¹ Mîr Muhammed çevresindeki bazı bölgeleri ele geçirince İran ile mücadeleler yaşamış ve bu mücadelelerde kısmen başarılı olmuştur. Osmanlı başına buyruk hareket eden bu beyle sıcak savaştan kaçınarak kendisine paşa unvanı vermiştir.⁹² Mîr Muhammed kendisiyle baş edemeyip paşalık ünvanı veren Osmanlıya karşı daha da güçlenerek Amidiye sancağını ele geçirmiş ve yönetimine katmıştır.⁹³ 1835'lere gelindiğinde Mir Muhammed Baban, Behdinan, Cizre, Botan bölgeleri ile Siirt kazasını da ele geçirmiştir. Mîr Muhammed'in bu işgallerine karşı Timur Bey, Zerki Beyleri, Maden ve Eğil civarındaki Kürt Tırkanlı aşireti direniş göstermiştir.⁹⁴

Osmanlı Devleti Kavalalı Mehmet Ali Paşa sorununu çözdükten sonra Mîr Muhammed isyanının bastırılması için Reşid Paşa'yı görevlendirmiştir.⁹⁵ Reşid Paşa düzenlediği Garzan seferi ile Cizre'yi ele geçirmiştir.⁹⁶ Cizre'de Mir Muhammed etkinliğine son veren Reşid Paşa buraya Seyfeddin Beyin yerine Bedirhan beyi Cizre mütesellimi olarak atamıştır. Bedirhan Bey Reşid ve Hafız Paşanın kendisine duyduğu itimat sonucu Kürdistan'ın en güçlü beyi haline gelecektir. Osmanlı Mısır

⁹¹ BOA,HAT,449/22342.

⁹² BOA,HAT,449/22342-E.

⁹³ BOA,HAT,449/22346-B.

⁹⁴ BOA,HAT,449/22346-C.

⁹⁵ BOA,HAT,448/22317-B.

⁹⁶ BOA,HAT,447/22311-A.

gerginliğinden faydalanarak bu Kürt Beyliklerinin çok geniş arazileri işgal edip merkezi otoriteye baş kaldırdıklarını görüyoruz.⁹⁷ 1836 yılının sonlarına doğru Osmanlı karşısında daha fazla direnemeyen Soran Mîrî Muhammed Reşid Paşa'ya teslim olmuş ve İstanbul'a getirilmiştir.⁹⁸

Mîr Muhammed'in teslim olmasının ardından güneydeki Kürt aşiretlerinin direnişi büyük ölçüde durmuştur. Mîrî'nin yenilmesinin ardından Baban aşireti de Osmanlıya bağlılığını bildirmiştir. İstanbul'a getirilen Soran(Revanduz) Mîrî Muhammed Osmanlı tarafında bir cezaya çarptırılmayıp doğuya dönmesine izin verilmiş Soran, Erbil bölgeleri de tekrar kendisine verilmiştir.⁹⁹ Bağdat valisi Soran Mîrî'nin bu şekilde doğuya geri dönmesinin Mîr Muhammed'in bölgedeki nüfuzunu ve itibarını arttıracığından dolayı sakıncalı olacağını söylemiştir.

Bağdat Valisi Mîr Muhammed'in doğuya dönmesini engelleyecek faaliyetlere girişmiş ve Sivas valisi ile birlikte İstanbul'u ikna etmeyi başarmış ve Mîr Muhammed' in Amasya'da tutulması sağlanabilmiştir.¹⁰⁰ Hatta Bağdat Valisi ve Sivas valisinin baskıları sonucu Mîr Muhammed'in Amasya'da tutulmayarak Rumeli'de Şumnu bölgesine gönderilmesi Dersaadete kabul ettirilmiştir.¹⁰¹ Bir daha Kürdistan'a dönemeyen Mir Muhammed'in 26.12.1838 tarihli bir rapora göre vefat ettiği belirtilmiştir.¹⁰²

2.6. Garzan, Sincar ve Yezidi Kürtleri

Sivas'a Reşid Paşa yerine Hafız Paşa tayin edilmiş ve Hafız Paşa da Sincar bölgesi Yezidi Kürtleri üzerine düzenleyeceği sefer hazırlıklarına 1837'de başlamıştır. Osmanlı yönetiminin esas amacı yerel nitelikteki Kürt direnişlerini genişlemeden kırmaktır. Bu amaçla Hafız Paşa tarafından görevlendirilen Kürt Mehmet Paşa Garzan bölgesine girmiş Cizre'de ise Bedirhan beye itaat etmiştir. Böylelikle Sincar Yezidileri üzerinde hâkimiyet kurulduktan sonra Hafız Paşa yönünü Telafer (Musul'a bağlı) kazasındaki Yezidi Kürtlere çevirmiştir.¹⁰³ Burada

⁹⁷ Cabir Doğan, a.g.m.

⁹⁸ BOA,HAT,448/22322.

⁹⁹ BOA,HAT,446/22305-A

¹⁰⁰ BOA,HAT,526/25813.

¹⁰¹ BOA,HAT,446/22305.

¹⁰² BOA,HAT,449/22343-A.

¹⁰³ BOA,HAT,373/20404-A.

Osmanlı ordusuna direniş gösteremeyen Telafer Kürtleri Osmanlı'ya vergi ödemeyi ve itaat etmeyi kabul etmiştir.¹⁰⁴

Yezidi Kürtlerle savaşlar 1838'den itibaren Garzan bölgesinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Osmanlı ordusu bu bölgede çetin bir aşiret direnişi ile karşılaşmıştır. Garzan savaşlarında Müslüman aşiretler Gayrimüslim aşiretlerden farklı olarak Osmanlı saflarında yer almış ve bu da savaşlarda dinin bir ayrılık faktörü olduğunu göstermiştir.

2.7. 1838'in Son Kürt İsyanları; Amidiyeli İsmail Paşa ve Müküs Miri Han Muhammed

Garzan bölgesi savaşlarından sonra doğuda devletçe el konulması gereken son noktalar kuzeyde Hoşab kalesini merkez yapan Han Mahmud güneyde ise Amidiyeli İsmail Paşa olmuştur. 1838 yılında Han Mahmud direnişi devam ederken güneyde birkaç yıldır Osmanlı devletini uğraştıran Amidiyeli İsmail Paşa olayı hızla büyümüş direnişe dönüşmüştür. Soranlı Mir Muhammed isyanını takiben Reşid Paşa zamanında Amidiye sancağına yönetici olarak atanan İsmail Paşa özellikle Musul valisi Mehmed Paşa ile yaşadığı bazı sorunlar nedeniyle direnişe yönelmiştir.¹⁰⁵

Amidiyeli İsmail Paşanın direnişine dair ilk bilgiler 1836 Aralık ayına aittir. Zaho sabiti Mustafa Ağa ve Silivan aşireti Ağası İbrahim Ağa tarafından Diyarbakır Mütesellimi Mehmet Emin Ağa'ya ulaştırılan bilgilere göre Aralık 1836'da Cizre eski beyi Said Bey iki yüz adamını İsmail beyin yardımına göndermiş, İsmail Bey bu kuvvetlerin de desteğiyle Zaho'ya saldırmıştır.¹⁰⁶

İsmail Paşa ile ilişkisi olmakla suçlanan sadece eski Cizre Beyi değildir. Bunun gibi Eski Musul Beyi Said Paşa da İsmail Paşa direnişiyle ilişkili olduğu gerekçesiyle suçlanmış, Diyarbakır'da gözetim altında tutulmuş ailesi ile birlikte Rumeli'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Reşit Paşa'nın Revanduz ve Hakkâri çevresinde yapmaya çalıştığı idari düzenlemeler bölgede birçok büyük isyanın başlamasına neden olmuştur. Bu isyanlar içerisinde en önemlileri Bedirhan Bey, Sait Bey, Revanduzlu Kör Mehmed Paşa ve Soran Reisi Mîr Muhammed isyanlarıdır.¹⁰⁷

¹⁰⁴ BOA,HAT,448/22332.

¹⁰⁵ BOA,HAT,449/22343-A.

¹⁰⁶ BOA,HAT,449/22339-D.

¹⁰⁷ Cabir Doğan, Turkish Studies, *International Preodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turcic*, Volume 6/4 Fall 2011, p. 505-521, Turkey.

Sivas Valisi Hafız Paşa, Diyarbakır'da gözetim altında tutulan Said Paşa'yı 1837'de Dersaadete göndermiştir.¹⁰⁸ Revanduz Mîrînin ele geçirilmesinden sonra Akre kalesinde ikamete başlayan İsmail Paşa'ya pek çok kez barış çağrısı yapıldığı halde, olumlu cevap alınamamış, başlattığı direniş uzun süre bastırılmamıştır. Bunun üzerine İstanbul kendisinin ödüllendirilip sorunun çözümlenmesini, ele geçirildikten sonra bölgeden uzak bir yere gönderilmesini Sivas Valisi Hafız Paşa ve Musul Valisi Mehmed Paşa'dan istemiştir.¹⁰⁹ Fakat Amidiyeli İsmail Paşa devam etmiştir.

Eylül 1838'de İsmail Paşa'nın kardeşi Selim Bey tekrar Zaho üzerine saldırıda bulunmuştur. Ayrıca İsmail Paşa'ya bağlı Dostki Aşireti (Hakkâri Bölgesinde) reisi Halim Ağa, Zaho'ya bağlı Bılık Nahiyesinin on iki köyünün aşar vergisine el koymuştur. Sorunun büyümesi üzerine Bağdat Valisi Ali Paşa ve Musul Valisi Mehmet Paşa Amidiye üzerine askeri sefer hazırlığına başlamışlardır.

1838 Aralık ayında Bağdat Valisi Ali Paşa Amidiyeli İsmail Paşa üzerine yürümüştür. Ali Paşa Erbil tarafına gelerek Musul Valisi Mehmed Paşa'yı Amidiye ve Duhok tarafına göndermiştir. Bağdat Valisi ordusuyla Akre kalesine saldırmış, saldırılara karşı tutunamayan İsmail Paşa Barzan Kalesine çekilmiştir. Musul Valisi Mehmed Paşa Behdinan ve Duhok Kaleleri üzerine hareket ederek buraları ele geçirmiştir. Sivas Valisi tarafından Cizre Beyine firar eden İsmail Paşa'nın Barzan tarafına çekilmesi üzerine Revanduzlu Mîr Muhammed'in kardeşi Resul Bey Musul'a gelerek Bağdat Valisine itaatini sunmuştur. Bağdat Valisi Revanduz Bölgesinden gelen istekler doğrultusunda daha önce atanan Süleyman Bey'i görevden almış, Resul Bey'i Revanduz Mutasarrıfı olarak atamıştır.¹¹⁰ Böylece Mîr Muhammed direnişinin sona ermesi ile devam eden süreçte Baban ve Soran Kürt emirliklerinin eski geleneksel yapılarını kaybettiğini görmekteyiz.

Barzan Kalesi üzerine gelineceği haberini alan İsmail Paşa oradan hareketle Hakkâri'ye bir saat mesafede bir Yezidi kalesine sığınmış, kardeşi Selim Bey İran'a geçebilmek için Şemdinan (Şemdinli) tarafına doğru gitmiştir. Eski Revanduz

¹⁰⁸ BOA,HAT,521/25456.

¹⁰⁹ BOA,HAT,380/20558-B

¹¹⁰ BOA,HAT,396/20886.

Mîrînin kardeşi Resul Bey ve bazı diğerkimseler görevlendirilerek Hakkâri Bey'i ve Çukurca Ağasına gönderilerek İsmail Paşa'nın İran'a iltica etmek üzere olan kardeşini ele geçirmeye çalışmıştır. Bu olayların ardından Amidiye Musul'a katılarak Musul Valisi kontrolüne bırakılmıştır.

Güneyde İsmail Paşa direnişidevam ederken kuzeyde Han Mahmud meselesi ile ilgilenen Erzurum Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın, Han'ın İran sınırında çok stratejik bir konumda olması sebebiyle istediğı saldırıları yapamamıştır. Hoşap bölgesi ve kalesinin stratejik önemi Han Mahmud ve kardeşlerinin İran-Kürdistan ve Osmanlı nezdindeki gücü Han Mahmudun İran ve Osmanlı arasında yüzyıllara yayılan sürtüşmeyi kullanan politikası Mîrîn kolaylıkla elde edilmesi yönünde en büyük engel olmuştur.

Osman Nuri Paşa, Erzurum'da bulunan ordunun alay ve taburlarının denetimi, İran tarafı ile devam eden sınır sorunlarının çözülmesi ve Van bölgesindeki Kürt asilerinden Han Mahmud direnişinin çözüme kavuşturulması için görevlendirilmiştir.¹¹¹ Han Mahmudun büyük bir sorun çıkmadan yakalanması Osman Nuri Paşa'dan özellikle istenmiştir. Tanzimat'ın Van ve çevresinde uygulanması hükümete karşı büyük bir isyanın baş göstermesine yol açmıştır. Ortaya çıkan bu tepkiler üzerine uygulamalar bir süreliğine ertelenmiştir. Van merkezli çıkan isyanı Han Mahmud yönetmiştir.¹¹²

Daha önce Van Muhafızı İshak Paşa isyanında önemli bir rol üstlenen Han Mahmud, 1838'e gelindiğinde Müküs, Kavaş ve Vestan bölgelerinin dışına çıkararak eski Mahmudi Kürt Beyliğinin merkezi Hoşab Kalesini almış, İran ile sınır komşusu olmuştur. Kürdistan'ın en güçlü beylerinden biri haline gelen Han Mahmud bunu hem Osmanlı Devletine hem de çevresindeki Hakkâri, Hizan, Botan, Bitlis Kürt Mirlerine rağmen başarmıştır. Bu başarısı gerek doğu coğrafyasında gerekse İran tarafında kendisine ün kazandırmış, bu ün Erzurum Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın raporlarına konu olmuştur.

Burada Hakkâri Mirlerinin konumuna baktığımızda Osmanlı ordusunun doğrudan hedefi olmasalar da belgelerden anlaşılacağı üzere Hakkâri Mirlerine pek

¹¹¹ BOA,HAT,452/22383.

¹¹² Cabir Doğan, Turkish Studies, *International Preodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turcic*, Volume 6/4 Fall 2011, p. 505-521, Turkey.

sıcak bakılmamış ve birçok yazışmada asi olarak nitelendirilmişlerdir. Erzurum'daki Osmanlı yetkilileri sürekli olarak Hakkâri Mîrlerinin Han Mahmuda isyan sırasında yardım edeceklerinden şüphe etmişlerdir. İstanbul Osman Nuri Paşa'ya Han Mahmud direnişinin sınırda büyük sorunlara yol açıp açmayacağını sormuş ve Osman Nuri Paşa cevaben İran'ın yardım edebileceği ve Hakkâri Mîrlerinin de Han Mahmuda destek olabileceklerini söylemiştir. Han Mahmud ve Bedirhan Bey arasındaki yakınlaşma Cizre'nin Musul'a bağlanması ile görülmüştür. Bu durum Osmanlı hükümeti ile Bedirhan Bey arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Han Mahmud ve Bedirhan Bey arasında başlayan ittifaka zamanla diğer Kürt beyleri de katılmıştır. Bunlar; Hakkari Emiri Nurullah Bey, Muşlu Şerif Bey, Ahlatlı Mustafa Bey, Vanlı Timuroğlu Mustafa Bey, Hakkari Reislerinden Fettah Bey, Kisan Beyi Halit Bey, Han Mahmud'un kardeşleri Derviş ve Abdurrezzak Bey¹¹³.

Han Mahmud ve Bedirhan Bey arasında gerçekleşen bu ittifaka katılımı artırmak için bölgedeki şeyhler ve din adamları çağrıda bulunmuşlardır.¹¹⁴ Van isyanı başlangıçta sadece Han Mahmud'un başlattığı bir isyan hareketi iken Bedirhan Bey ve diğer Kürt beylerinin katılımıyla bütün bölgeyi saran bir isyan hareketine dönüşmüştür. Bu isyanlara karşı gerekli tedbirler alınmadığı takdirde isyanın Doğu Anadolu'nun tamamına hatta Sivas'a kadar genişleyeceği belirtilmiştir¹¹⁵.

İran ve Hakkâri Mirlerinin Han Mahmuda destek vermesinden çekinen Osman Nuri Paşa, Han Mahmud direnişinin İran sınırında devletlerarası bir hadiseye dönüşmesinden korkmuştur. İran ile sınır sorunu çözülmeden gerek Han Mahmud gerekse Hakkâri Emirleri meselesinin çözümüne başlanmaması gerektiği ve merkezin şu anda asker göndermesinin doğru olmayacağı belirtilmiştir. Osman Nuri Paşa Han Mahmud'un her ne kadar temin ve kollama ile idare edilecek biri olmasa da bu tedbirli hareket tarzının şimdilik gerekli olduğu, Van Kaymakamı İshak Paşa'ya bir sorun çıkmaması için gerekli talimatın verildiği ve kendisinin bu konuda yardımcı olacağını söylemiştir.

¹¹³ Cabir Doğan, Turkish Studies, *International Preodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turcic*, Volume 6/4 Fall 2011, p. 505-521, Turkey.

¹¹⁴ Cabir Doğan, History Studies (International Journal Of History)

¹¹⁵ Cabir Doğan, a.g.m.

Bir yandan Han Mahmud olayı ile ilgilenen Osman Nuri Paşa, diğer taraftan Erzurum'a gerçekleştirilen ve sürekli uzayan sınır çatışmalarını kontrol etmiştir. Osman Nuri Paşa Erzurum'da bulunan İran temsilcisi Abbas Mirza'nın bu iş için yeterli olmadığını görüşmelerin neticelenmesi için İran'dan yeni bir heyetin istenmesine dair Dersaadet 'ten İran'a diplomatik baskı uygulanmasını istemiştir.

Han Mahmud direnişinin bastırılmasında en önemli unsur Hakkâri Mîrlerinin Cizre Mîrleri ile birleşerek Han Mahmud üzerine yürümeleridir. Bu gelişme Han'ın bütün planlarını altüst etmiştir. Bu durum karşısında direnişe devam edemeyecek olan Han Mahmud Osmanlı ile uzlaşmak amacıyla kardeşi Han Abdal Erzurum'a Osman Nuri Paşa'ya göndermiş ve Osmanlı'ya itaatini bildirmiştir.¹¹⁶ Yayınlanan bir rapora göre çaresiz duruma düşen Han Mahmud üzerine saldıran Mîrlerle anlaşma yoluna gitmiş Hakkâri ve Cizre Mîrleri Han Mahmud'un Van'a gidip İshak Paşa'ya katılması şartıyla bölgeden uzaklaşacaklarını belirtmişlerdir. Hafız Mehmet Paşa, Han Mahmud'un bu teklifini zorunlu kabul ederek Van'a gidip Van Kaymakamı İshak Paşa'ya teslim olduğunu Han Mahmud sorununun ortadan kaldırılması çok uğraş gerektirirken böylece kolaylıkla halledilmiştir.

Han Mahmud İshak Paşa'nın daveti ile Van'da Van bahçeliği diye tabir edilen yere gelerek teslim olmuştur. Han Mahmud'un tutuklanması ile ilgili çok sayıda rapor bulunmaktadır. Han Mahmud Erzurum'a geldiğinde kardeşleri Han Abdal ve Seyfeddin Bey'le birlikte tutuklanarak Erzurum kalesinde hapsedilmişlerdir.¹¹⁷

Sivas ve Erzurum Valilerince Han Mahmud direnişinin sona ermesinde önemli katkıları olan Van Kaymakamı İshak Paşa ve adamlarına nişan ve rütbelere verilmiş ve ödüllendirilmişlerdir.¹¹⁸ Yine Cizre beyi Seyfeddin Bey ile Hakkâri beyi Nurullah beyin de hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmeleri hususunda İstanbul'a yazılar yazılmıştır. Tanzimat'tan önce bölgede Müküs Mîrî olarak görev yapan Han Mahmud Tanzimat'ın Van'da uygulanması ile sahip olduğu gücü kaybetmekten

¹¹⁶ Sinan Hakan, a.g.e. s.95 -100.

¹¹⁷ Cabir Doğan, History Studies (İnternational Journal Of History)

¹¹⁸ BOA,HAT,452/22384;BOA,HAT,452/22385.

korkarak bazı muhalif Kürt beylerini de yanına almış ve devlete karşı büyük bir isyan hareketine başlamıştır.¹¹⁹

Erzurum'dan İstanbul'a getirilen Han Mahmud ve kardeşleri Edirne'ye gönderilmiş ve kendi memleketlerinde bulunan mülklerinin gelirlerinin kendilerine yollanmasına karar verilmiştir. İstanbul'a sürülen Han Mahmud yeni dönemde Kürdistan'a dönmeyi başarmıştır. İstanbul'da ne kadar kaldığı bilinmemekle birlikte padişah tarafından affedilerek kardeşleriyle birlikte bölgelerine geri döndüklerini görmekteyiz.1841'li yıllara doğru gelindiğinde Han Mahmud ve kardeşlerinin yeni bir direniş hareketine kalkıştıkları görülecektir.

1800 -1839 dönemi Osmanlı-Kürt savaşları neticesinde Osmanlı Devleti doğu coğrafyasının hiç girilmedik bölgelerine girmiş ve bölge kanlı olaylara sahne olmuştur. Soran Mirî Mir Muhammed'in ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti saflarında yer alan Cizre beyleri önemli bir güç elde etmiş, Osmanlı Devleti'nin desteğini de alarak önemli bir kuvvete sahip olmuşlardır.

1839'da Osmanlının yaşadığı Mısır meselesi ve ardından Osmanlı kuvvetlerinin Nizip Savaşı'nda İbrahim Paşa'ya ağır bir şekilde yenilmesi Osmanlı-Kürt ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yenilgi Osmanlı Devleti'nin doğu coğrafyasındaki askeri gücünü büyük ölçüde kırmış, aşiret beyleri arasında yeni yapılanmalara olanak sağlamıştır. Osmanlı aşiret ilişkilerinde diğer önemli gelişme Tanzimat Fermanı'nın ilanı olmuştur. Tanzimat'ın Gayrimüslimler ile ilgili getirdiği yenilikler Hristiyan Avrupa'yı Osmanlı aşiret ilişkilerinde belirleyici bir taraf haline getirmiştir. Tanzimat sonrası dönem doğu coğrafyasında aşiret gayrimüslim savaşlarının doruğa çıktığı dönem olmuştur.

¹¹⁹ Cabir Doğan, Turkish Studies, *International Preodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turcic*, Volume 6/4 Fall 2011, p. 505-521, Turkey.

III.BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ DOĞUDA MERKEZİ OTORİTEYİ KURMA ÇABALARI

3.1. Sivas Valisi Reşit Paşa Dönemi (1833-1836)

Bilindiği üzere II. Mahmud, saltanat yılları boyunca güçlü bir merkezi idare kurmayı amaçlamıştır. İmparatorluğun her tarafında olduğu gibi doğu eyaletlerinde de bu siyaseti uygulamıştır¹²⁰. Bu amaçla cesaretiyle meşhur olan eski sadrazamlardan Reşit Mehmet Paşa'yı 1833 yılında Sivas Valiliği'ne atamıştır¹²¹. Reşit Paşa Rumeli Valisi olduğu zaman Arnavutluk'un ıslahına çalışmış ve buradaki asilere karşı sert tutumuyla şöhret kazanmıştır. Paşaya verilen görev Kürdistan'ı ıslah ederek, burada devlete bağlı olmayan unsurları denetim altına almaktır¹²². Bunun için oldukça geniş yetkilerle donatılmıştır¹²³. 26 Kasım 1833'te Keban ve Ergani Maden-i Hümayunları¹²⁴, 8 Nisan 1834 tarihinde ise Diyarbakır ve Rakka eyaletleri onun yönetimine bırakılmıştır¹²⁵. Kolaylıkla asker ve zahire temin edebilmesi için Muş yöresinin idaresi de kendi isteği üzerine ona verilmiştir¹²⁶. II. Mahmud dönemi merkezileştirme politikası 1806 -1812 Osmanlı-Rus savaşından sonra başlamıştır. Doğuda merkezi otoriteyi kurma çabaları diğer bölgelere göre daha zor olmuştur. Bunun en önemli sebebi Kürt emirliklerinin hâkimiyet altına alınmasının zor olmasıdır. Padişah bu bölgede merkezi otoriteyi sağlamak amacıyla Sivas valisi Reşit Paşa'yı görevlendirmiştir. Reşit Paşa'yı bekleyen en zor görev Dersimden Musul'a kadar başına buyruk hareket eden Kürt aşiretlerini kontrol altına almaktır.¹²⁷ Reşit Paşa, askerî hünerleri nedeniyle Emin Paşa'yı Muş'a mütesellim tayin etmişti¹²⁸. Bunun karşılığında Emin Paşa tam teçhizatlı beş bin süvari çıkaracağını ve kardeşleri

¹²⁰ Minorskiy, "Kürtler" İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, MEB. İstanbul 1955, s.1101.

¹²¹ Fatih Gencer, a.g.e. s.19.

¹²² Rıfat Ahmet Efendi, *Virdü'l-Hadaik*, s.31-33.

¹²³ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 128.

¹²⁴ Fatih Gencer, a.g.t. s.19.

¹²⁵ Fatih Gencer, a.g.t. s.20.

¹²⁶ *Takvim-i Vekayi*, Defa 139, *Takvim-i Vekayi* Defa 89.

¹²⁷ Cabir Doğan, *Turkish Studies, International Preodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turcic*, Volume 6/4 Fall 2011, p. 505-521, Turkey.

¹²⁸ Fatih Gencer, a.g.t. s.20.

Şerif ve Murat Beylerle birlikte devlete hizmet edeceğini vaat etmiştir¹²⁹. Böylece Sivas'tan Van'a, Hakkâri'nin batısından Musul'un kuzeyine kadar uzanan oldukça geniş ve bir o kadar da sorunlu bölge doğrudan Reşit Paşa'nın denetimine girmiştir.

Reşit Paşa'yı zor bir görev beklemektedir. Zira bu bölge yüzyıllardır kendi haline bırakılmıştır. Dersimden Musul'a kadar bölgenin her tarafı başına buyruk yaşayan derebeyleri ve aşiret reisleriyle doludur. Bunlar arasında en güçlü olanı Revanduz Beyi Mehmet Paşa'ydı. Diyarbakır'daki Zirki Beyleri ile birlikte Cizre ve Mardin ve Musul bölgesi tümüyle onun hâkimiyeti altındadır.

Bölgedeki ahali, özellikle Kürt aşiretleri, beylerine son derece bağlıydılar. Bu bağlılığın aynı zamandan manevi bir yönü de bulunmaktadır. Mesela Cizre Beyi Seyfettin'in Halit bin Velid'in soyundan geldiğine inanılmaktadır. Bunlar gittikleri her yerde saygı görür, bölge halkı kadın-erkek toplanarak eteklerine kapanıp ellerini öperlerdi. Sahip oldukları nüfuz sayesinde aşiretler arasındaki çatışmalara son verdikleri gibi yeni bir savaşı da başlatabilirlerdi¹³⁰. Devletin bölgede fiilen var olmasını istemedikleri için vergi ve asker toplanmasına her zaman karşı çıkmışlardır¹³¹. Bu beyler gerektiğinde sığınmak için genellikle sarp ve dağlık bölgelere çok sağlam kaleler yaptırmışlardır. Ayrıca bölgenin hemen her yerinde barut imal edilebilmektedir. Sahip oldukları bu imkânlar onları çok daha güçlü kılmıştır. Bu durumu fark eden Reşit Paşa yerleşim alanları dışında taştan bina yapılmasını ve barut imalini yasaklatmıştır¹³².

Reşit Paşa'yı bekleyen bir diğer zorluk ise idare ettiği bölgenin hemen güneyinde Halep ve Suriye'yi elinde bulunduran Mısırlı İbrahim Paşa'nın varlığıdır. Onun Revanduz Beyi Mehmet Paşa ile işbirliği içersinde olduğunu düşünmüştür¹³³. Paşanın tespitlerine göre Mısırlılar bölgeye gizlice para ve casuslar göndererek ahaliyi tahrik etmeye çalışmışlardır. Ellerinden gelse değil aşiretleri, bölgedeki bütün herkesi ayaklandıracaklardır¹³⁴. Bu nedenle İbrahim Paşa'yı devamlı gözlemek zorundadır¹³⁵. Ayrıca bölgenin tek elden yönetilmesinin Mısırlıların

¹²⁹ BOA, HAT, 377/20487-C

¹³⁰ BOA, HAT, 288/17298-G.

¹³¹ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s. 230-231.

¹³² BOA, HAT, 288/17298-A.

¹³³ BOA, HAT, 450/22347-A.

¹³⁴ BOA, HAT, 377/20477-H.

¹³⁵ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.187.

kuşkulandırmaması için, çevredeki eşkıya faaliyetlerinin önüne geçilmesi amacıyla böyle bir düzenlemeye gidildiği ilan edilmiştir. Zira bölgedeki aşiretler kontrol altına alınmaya kadar Mısırlılarla savaşmak istememiştir¹³⁶.

Reşit Paşa, İbrahim Paşa ile çatışmaktan korkmakta haksız sayılmazdı. Çünkü 22 Aralık 1832'de Konya'da İbrahim Paşa'ya yenilen Osmanlı ordusunun başında yine kendisi bulunmuştur.¹³⁷. Ağır yenilgi karşısında o kadar mahcup olmuştu ki kimsenin yüzüne bakmadığından Edirne'de ikamet etmesine izin verilmesini istemiştir¹³⁸.

Aslında İmparatorluğun doğu kısmındaki merkezîleşme çabaları bir bakıma Mısırlılarla yapılacak savaşın bir ön hazırlığı niteliğindedir¹³⁹. Kürt beyleri ortadan kaldırılıp Osmanlı ordusu takviye edildikten sonra İbrahim Paşa'ya savaş açılacaktır¹⁴⁰.

3.2. Sivas Valisi Hafız Paşa Dönemi (1836-1839)

Reşit Paşa'nın ani ölümü bölgede bir süreliğine otorite boşluğu yaşanmasına neden olmuştur. Bu durumdan endişelenen Diyarbakır Mütesellimi Emin Ağa, kazalarda bulunan zabıtları ve Mardin, Nusaybin, Cizre'de bulunan başbozuk askerini bozguncu hareketlere karşı dikkatli olmaları hususunda uyarmıştır. Gerçekten de bu fırsattan yararlanan İmadiye Mutasarrıfı İsmail Paşa 1836 Aralık ayında Zaho ve Silvan'a saldırmıştır. Halkın bir kısmı İsmail Paşa ile ittifak ettiği için korumasız kalan diğerleri de mecburen ona itaat etmişlerdir. Aynı zamanda Musul bölgesinde de bazı hareketlenmeler meydana gelmiştir. Ele geçirilen mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla buradaki aşiretler, Diyarbakır'da gözetiminde bulunan eski Musul Valisi Said Paşa'yı kurtarmak istemişlerdir¹⁴¹.

Silvan Ağası İbrahim de 21 Aralık 1836 tarihli yazısıyla bölgenin durumunun giderek kötüleştiğini, Reşit Paşa'ya düşmanlık duyanların baş kaldırdıklarını rapor etmiştir. Ayrıca ahalinin atanan mütesellimleri istemediğini

¹³⁶ Fatih Gencer, a.g.t. s.21.

¹³⁷ Ahmed Lûtfi Efendi, *a.g.e.*, s.720.

¹³⁸ BOA, HAT, 360/20059-A.

¹³⁹ BOA, HAT, 377/20487-A. Reşit Paşa'nın Zirki Beyleri ile ilgili yazısı.

¹⁴⁰ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, (Çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin), Med Yayınları, İstanbul 1992, s.95.

¹⁴¹ BOA, HAT, 449/22339-B. ; BOA,HAT,449/22339-D.

ifade etmiş ve yakın zamanda bir saldırı olabileceği haberini vermiştir¹⁴². Bunlara ek olarak Diyarbakır, Maden-i Hümayun, Garzan, Bohtan ve Şirvan bölgelerinin de karıştığı haberleri gelmeye başlamıştır. Tüm bu olaylar yaptığı faaliyetlerin pamuk ipliğine bağlı olduğunu söyleyen Reşit Paşa'yı haklı çıkarmıştır. Halefi Hafız Paşa'nın göreve başlamasına kadar bu karışıklıklar devam etmiştir.

Reşit Paşa vefat ettikten sonra yerini tıpkı onun gibi daha önce İşkodra'da valilik yaparak Arnavut kabileler ile uğraşmış olan Çerkez kökenli Hafız Paşa almıştır¹⁴³. Sivas, Rakka, Diyarbakır Eyaletleri ile Maden-i Hümayun Emaneti, Sivas Eyaleti Müşirliği unvanıyla 11 Kasım 1836'da onun yönetimine verilmiştir¹⁴⁴. Revanduz sorunu ortadan kalktığı için Muş tekrar Erzurum Müşiri'nin yönetimine bırakılmış,¹⁴⁵ ancak buradan çok sayıda asker toplayabileceğini hesaplayan Hafız Paşa Muş'un tekrar iadesini talep etmiştir. Hafız Paşa'nın görevini göz önünde bulunduran Osmanlı yönetimi, Reşit Paşa'ya nereler verilmişse bir kazayı bile ayırmadan Hafız Paşa'ya verilmesine karar vermişlerdir. Bunun üzerine Muş Sancağı, Hınıs, Tekman ve Malazgirt kazalarıyla beraber Hafız Paşa'nın yönetimine bırakılmıştır¹⁴⁶. Böylece Hafız Paşa'da Reşit Paşa gibi bölgeyi tekelden yönetmeye başlamıştır. Hafız Paşa'nın en önemli görevi selefinin uğraşmaya zaman bulamadığı Mısır meselesini halletmektir. Ancak daha önce bölgede bozulmaya yüz tutan devlet otoritesini kurması gerekiyordu.

Hafız Paşa görev yerine ulaştıktan hemen sonra Maden-i Hümayun ve Diyarbakır bölgesinin asayişini sağlamıştır¹⁴⁷. Ancak Garzan bölgesindeki karışıklıkların önüne geçememiştir. Bu gibi eylemlerin başka bölgelere yayılma ihtimali de vardı. Böyle tehlikeli bir duruma meydan vermemek için Sadullah Paşa'ya başıbozuk asker ile Diyarbakır'ın ilerisine doğru hareket etmesini emretmiştir. Kendisi de 3 Şubat 1837'de Harput'tan Diyarbakır'a doğru hareket edeceğini bildirmiştir¹⁴⁸. Garzanlılar askeri görünce bir dağ köyündeki kaleye sığınmışlardır. Siirt, Bohtan ve Cizre kazaları ahali de bunlara yardım edince,

¹⁴² BOA, HAT, 449/22339-G.

¹⁴³ Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s.248.

¹⁴⁴ *Takvim-i Vekayi*, Defa 136; Ahmed Lûtfi Efendi, *a.g.e.*, s.891; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 275.

¹⁴⁵ *Takvim-i Vekayi*, Defa 139.

¹⁴⁶ BOA, HAT, 1248/48350. Muş Sancağı'nın Sivas Müşiri Hafız Paşa'nın uhdesine tevcihi ile ilgili hatt-ı hümayun; BOA, HAT, 1248/48350-A.

¹⁴⁷ BOA, HAT, 681/33192.

¹⁴⁸ BOA, HAT, 532/26195-B.

Sadullah Paşa'nın kumandasındaki askerin bu meselenin üstesinden gelemeyeceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Garzan'daki askerler ağır silahlar ve düzenli birliklerle takviye edilmiştir¹⁴⁹. Bu şekilde tekrar Garzanlılar üzerine yürünmüş ve Şubat ayı içerisinde bunlar kontrol altına alınmıştır. Mirliva Mehmet Paşa bir miktar askerle ihtiyaten Garzan'da bırakıldıktan sonra asıl birlikler geri çekilmiştir¹⁵⁰.

Daha önce ifade edildiği üzere, Reşit Paşa Cizre'yi ele geçirdikten sonra adamlarından birini buraya mütesellim olarak atamış ve Cizre'nin müdafaası için buraya bir miktar asker yerleştirmiştir. Ancak 1837 kışının oldukça sert geçmesi nedeniyle bu askerlerin önemli bir kısmı soğuktan kırılmış ve Cizre savunmasız kalmıştır¹⁵¹. Bedirhan Bey muhtemelen bu durumdan faydalanarak Cizre'yi ele geçirmeyi başarmıştır. Osmanlı kuvvetleri Garzan'a yürüdükleri zaman Garzanlılara yardım ederek, o da devlete baş kaldıranlar arasında yerini almıştır. Aynı zamanda Sincar bölgesindeki Yezidiler de isyan halindeydi. Hafız Paşa Garzan seferi sonrası Nusaybin'e hareket etmiştir. Burada duruma göre ilk önce Cizre-Bohtan veya Sincar üzerine yürüyecekti¹⁵².

3.3. Hafız Paşa Dönemi Doğudaki Faaliyetler

Hafız Paşa görev yaptığı sürece Kürt beyleri ve aşiretleri ile mücadele etmiş, idaresi altındaki bölgelerde devlet otoritesinin kurulmasına gayret ederek bir bakıma Reşit Paşa ile başlayan merkezîleşme sürecini tamamlamaya çalışmıştır. Saldırıları sonucu ele geçirdiği kaleleri ya yıktırılmış veya bu kalelere asker yerleştirmiştir. Yıkılmayan kalelerden olan Hoşab'a asker yerleştirilmesi bölge için başlı başına önemli bir olaydı. Çünkü Osmanlı Devleti tarihi boyunca belki de ilk defa Van-Hakkâri arasındaki bir bölgeye doğrudan merkeze bağlı askerlerini yerleştirmiştir.

Bu dönemde yol güvenliğine ve ulaşımın olabildiğince hızlı sağlanmasına oldukça önem verilmiştir. Ulaşım bölgede tutunmanın ve aynı zamanda güçlü bir merkezîleşmenin olmazsa olmazlarındandı. Yerel beyler veya eşkıya olarak nitelendirilenlerin ortadan kaldırılmasının bir nedeni de şüphesiz yol güvenliğinin

¹⁴⁹ BOA, HAT, 681/33192-A.

¹⁵⁰ BOA, HAT, 453/22433-A.

¹⁵¹ BOA, HAT, 325/18925-A.

¹⁵² BOA, HAT, 521/ 25456- C.

sağlanmasıydı. Nitekim Hafız Paşa bölgedeki tüm askerî harekâtlar sonrası değerlendirmelerinde yol güvenliğinin sağlandığını özellikle vurgulamıştır.

Coğrafi şartlar ulaşımı oldukça kötü etkiliyordu. Palu ile Eğin'in alt tarafı yüzlerce kilometre olduğu halde bu bölgeden geçen Fırat Nehri üzerinde tek bir köprü bile yoktu¹⁵³. Bu nedenle ulaşımın hızlı bir şekilde yapılmasının tek yolu nehir taşımacılığıydı. Bu zorunluluğu gören Hafız Paşa Fırat'ın akış güzergâhını incelemek üzere adamlar görevlendirmiştir. Bunlar ilk denemelerinde Keban'dan Birecik'e kadar sandallar ile seyahat etmeyi başarmışlardır. Bazı bölgelerdeki kayaların kırılması durumunda Birecik'e kadar her şeyin sandallar ile nakledilebileceği anlaşılmıştır. Ayrıca oradan karayolu ile Rakka'ya nakil işlemleri kolaylıkla yapılabilirdi. Birecik'ten Bağdat'a kadar Fırat nehri üzerinde ulaşım zaten kolaylıkla yapılmaktaydı. Aradaki bu pürüzler ortadan kaldırılırsa Keban'dan Bağdat'a asker ve mühimmat sevki kolaylaşacaktı¹⁵⁴. Bu rapor üzerine Hafız Paşa taşların kırılıp nehir yatağının temizlenmesi için ordu mühendislerinden Miralay Halil Bey'i görevlendirmiştir¹⁵⁵. Halil Bey, Gerger ile Samsat arasındaki taşlık bölgeleri düzeltmeye çalışmışsa da paşanın vermiş olduğu iki aylık süre yetmediğinden verilen işi tamamlayamamıştır. Ancak pürüzlü kesimlerin yan tarafında alternatif bir yol yapabilmıştır. Böylece Fırat Nehri üzerinden Keban-Birecik arası taşımacılığa başlanmıştır¹⁵⁶. Daha sonra Hafız Paşa'nın askerinin gereksinimlerinin Keban'dan nehir yolu ile Rakka'ya irsal edileceğini bildirmesi bu yoldan yararlanıldığını göstermektedir¹⁵⁷.

Reşit Paşa döneminde başlayıp Hafız Paşa döneminde de devam eden kışla yapımı merkezî otoritenin doğuya yerleşmeye başladığını gösteren en somut kanıtlardan biriydi. Bu sayede bölgedeki halk devletin gücünü bizzat müşahede edebiliyordu. Bu nedenle Hafız Paşa Nusaybin'de inşa ettirdiği kışlanın oldukça görkemli olmasını önemsiyor¹⁵⁸ ve bu kışla sayesinde Bağdat yolunun eşkıyadan temizleneceğini düşünüyordu¹⁵⁹. Bu kışla iki katlı taş bir binaydı. Altında birkaç yüz

¹⁵³ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.* s. 185.

¹⁵⁴ BOA, HAT, 373/20404-A.

¹⁵⁵ BOA, HAT, 681/33192-A.

¹⁵⁶ BOA, A.MKT, 29/3-5.

¹⁵⁷ BOA, HAT, 373/20404, 29 Z.1252 (1837).

¹⁵⁸ BOA, HAT, 448/22332-A.

¹⁵⁹ BOA, HAT, 450/22350-D.

asker ile beş yüz hayvana yetecek büyük bir ahır, zahire ambarları ve dükkânlar vardı. Kışlanın inşası tamamlandıktan sonra bölgede güvenlik sağlanmış daha önce köylerini terk edenler yerlerine dönüp topraklarını ekip biçmeye başlamışlardır. Çevreye çok sayıda aşiret yerleştirildiğinden bölge epeyce şenlenmiştir¹⁶⁰. Ayrıca askerin sürekli olarak Nusaybin’de bulunması, bölgeyi talan ederek büyük zararlara neden olan Bedevileri yol güzergâhından çöl içlerine çekilmek zorunda bırakmıştır¹⁶¹. Öyle ki on bin atlı çıkarabilen Şamar Arapları bile bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmışlardır¹⁶².

Hafız Paşa’nın yaptığı askerî harekâtlar sonucunda bölgede kısmen de olsa güven ve huzur ortamı sağlanmış¹⁶³. Ancak bu seferler oldukça masraflı olduğundan devlet hazinesi için de ağır bir yük oluşturmuştur. Bölgede yeterli asker bulunmadığından zorunlu olarak çok sayıda başıbozuk istihdam edilmiş, bunların maaş ve teçhizatı için önemli miktarda harcamalar yapılmıştır. Bazı aşiret reislerinin devlete bağlılığı da kendilerine ödenen para karşılığında sağlanmış¹⁶⁴. Ancak tüm çabalara rağmen Reşit Paşa’nın cümlelerini yineleyen Hafız Paşa, düzenin hala pamuk ipliğine bağlı olduğunu, itiraf etmiştir¹⁶⁵.

Mısırlılarla yapılan zamansız savaş, yeni oluşturulmaya çalışılan Osmanlı ordusunu önemli ölçüde yıprattığı gibi aynı zamanda reformları finanse edecek ve orduyu geliştirmek için kullanılabilecek büyük bir servetin harcanmasına da neden olmuştur. Hâlbuki bu dönemde bölgenin sadece barışa ihtiyacı vardı. Çünkü ancak barış ortamında merkezîleşme sağlanabilir ve ekonomik faaliyetler hız kazanabilirdi. Bu bakımdan Nizip Savaşı’nın bölgenin kaderini olumsuz etkileyen en önemli olaylardan biri olduğuna şüphe yoktur.

Hafız Paşa da Reşit Paşa gibi çok sertti. Bölgedeki savaşlar sonucunda binlerce insan öldürülmüş, çok sayıda köy yakılmış ve ahali zorla yurtlarından uzaklaştırılıp değişik bölgelere iskân ettirilmişti. Gençler elleri kolları bağlanarak zorla askere alınmışlardır. Askere gitmemek için kendini sakatlayanların veya firar

¹⁶⁰ BOA, HAT 493/24220-A.

¹⁶¹ BOA, HAT, 450/22350-G.

¹⁶² Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁶³ James Brant; A. G. Glascott, *a.g.m.*, s. 348.

¹⁶⁴ BOA, HAT, 453/22433-E.

¹⁶⁵ BOA, HAT, 325/18925-A.

edenlerin sayısı hiç de az değildi¹⁶⁶. Tüm bu olumsuzluklara Nizip Savaşı'nın sebep olduğu ekonomik ve askerî yıkımla savaş sonrası ortaya çıkan güvenlik problemleri de eklenince bu durumun halkta bir gerginlik yarattığı söylenebilir. Bunlardan ötürü yapılan onca fedakârlıklara rağmen Nizip Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin bölgede kazandığı tek şey bölge halkının nefretiydi.

3.4. Derviş Paşa'nın Van'ı Ele Geçirmesi ve Van Muhafızı Oluşu

Van Muhafızı Derviş Paşa'nın ortaya çıkışı Osmanlı Devleti'nin doğusunda görev yapan mülkî amirlerin aralarındaki çıkar çatışması sonucunda olmuştur. Bu tarz çatışmalar hiç şüphesiz devletin merkezi otoritesinin zayıflaması ve memurların merkezi hiçe sayarak bağımsız hareket etmeleriyle ilgiliydi. Bu dönemde Erzurum ve Trabzon Valisi Tayyar Paşa ile Van Muhafızı Mehmed Sadık Paşa arasında problemler çıkmış bu durum ise birbirlerinin hayatına kast etmek için valilerin her fırsattan yararlanmasına sebep olmuştur.

1802 yılında Gürcü Osman Paşa devlete isyan etmiş ve isyan bastırılarak Muş Mutasarrıfı Murad Paşa'nın gayretleriyle Osman Paşa idam edilmiştir. Bu durum Erzurum Valisi Tayyar Paşa'nın Murad Paşa'ya düşman olmasına neden olmuştur. Bu düşmanlığın sebebi muhtemelen Murad Paşa'nın Osman Paşa'nın kesik başını kendisinin İstanbul'a göndermesiydi. Çünkü bu konuda Murad Paşa daha önceden uyarılmış, Erzurum Valisi'nin bu meseleye memuriyeti ve serasker derecesinde olması nedeniyle kesik başın Erzurum'a gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Aksi takdirde bu durumun Tayyar Paşa'nın gücenmesine sebep olabileceği uyarısında bulunulmuştur¹⁶⁷. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Murad Paşa ve Van Muhafızı Mehmed Sadık Paşa arasında yakın bir ilişki vardı ve Mehmed Sadık Paşa Murad Paşayı daima korumaktaydı. Bu durum karşısında da Tayyar Paşa Murat Paşaya duyduğu öfkeyi Mehmed Sadık Paşadan almayı kafasına koymuştur¹⁶⁸.

¹⁶⁶ NA, FO, 195/227, 28th January 1845.

¹⁶⁷ BOA, HAT, 96/3885.

¹⁶⁸ BOA, HAT, 103/4073. Muş'u idare eden ve mutasarrıf unvanını alan paşalar bölgenin güçlü aşiretlerinin önderleriydi. Bunlar buraları yurtluk-ocaklık üzere idare ettiklerinden aileleri bölgede önemli bir nüfuzla sahip olmuştu. Bu durum onlara binlerce askere sahip olma imkânını tanımıştı. Muhtemelen Tayyar Paşa bu güç nedeniyle Murad Paşa'ya bir şey yapamamış, hıncını Van Muhafızı'ndan çıkarmaya çalışmıştı.

Tayyar Paşa bu amaçla bazı gerçek dışı ifadelerle Mehmed Sadık Paşayı karalamaya çalışmıştır. İstanbul'a gönderdiği yazılarda Sadık Paşa'nın Van Eyaleti'nde her türlü zulmü yaptığını ve bunun sonucunda Van'ın harap olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sadece Van merkezi değil Van'ın kasaba ve köylerini dahi yağmalandığını anlatmıştır. Merkezin bu konu üzerinde daha hassas olmasını da sağlamak için Mehmed Sadık Paşa'nın sahte fermanlar düzenleyerek istediği gibi hareket ettiğini ve kendi adına sikke bile kestirdiğini iddia etmiştir. Ayrıca Hakkâri ve Mahmudî aşiretleriyle anlaşmış ve paşanın azledildiği takdirde bunların kesinlikle bu karara direneceklerini ifade etmiştir¹⁶⁹.

Tayyar Paşa Mehmed Sadık Paşa'yı ortadan kaldırmayı o kadar kafaya koymuştur ki bunun için sahte fermanlar bile uydurmayı göze almıştır¹⁷⁰. Ayrıca amacına ulaşmak için bölgedeki diğer görevlileri de yanına çekmeye çalışmıştır. Bunlardan biri Van ve daha sonra Kars eski muhafızı olan Emin Paşa'ydı. Emin Paşa'yı seçme sebeplerinden biri Mehmed Sadık Paşa'nın Emin Paşa ve kardeşi Mehmed Derviş Bey'in üç-dört yüz keselik variyetine el koymuş olmasından kaynaklanabilir¹⁷¹.

Tayyar Paşa, Emin Paşa'ya 12 Kasım 1803 tarihinde yazdığı bir yazıda Mehmed Sadık Paşa'nın yapmış olduğunu iddia ettiği zulümleri bir bir saydıktan sonra bu suçlarından dolayı idam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ve bunu yaptığı takdirde Van Muhafızlığının kendisine verileceğini vaat etmiştir. Emin Paşa'yı korkutmayı da unutmayan paşa, eğer Mehmed Sadık Paşa birkaç ay daha sağ kalırsa bu durumda hayatının tehlikede olduğu uyarısında bulunmuştur. Bunun için planını da yapan Tayyar Paşa İç Çukadarı Vanlı Ahmed Ağa'yı hediye vermek bahanesiyle Sadık Paşa'ya göndereceğini belirterek gereken bilginin bu yolla kendisine iletileceğini ifade etmiştir¹⁷². Tayyar Paşa'nın bu çabaları boşa gitmemiş ve Emin Paşa'yı yanına çekmeyi başarmıştır¹⁷³.

Tayyar Paşa'nın bölgede yazıştığı ikinci kişi ise Receb Paşa'dır. Receb Paşa'ya gönderdiği yazıda Van Muhafızı Timur Paşazade Sadık Paşa'nın idamı ve

¹⁶⁹ BOA, HAT,105/4142; BOA, H.H, 105/4143.

¹⁷⁰ BOA, HAT, 103/4073.

¹⁷¹ BOA, HAT, 106/4161.

¹⁷² BOA, HAT, 105/4151.

¹⁷³ BOA, HAT,106/4191.

kesik başının Babîâli'ye takdim edilmesi emri gereğince bu vazifenin de kendisine verildiğini ifade etmiştir¹⁷⁴.

Receb Paşa bu yazıya kanarak harekete geçmiş ve Tayyar Paşaya yazdığı 6 Şubat 1804 tarihli yazıda konu ile ilgili şu bilgileri vermiştir¹⁷⁵: İç Çukadarı Ahmed Ağa ile gönderilen yazılar Emin Paşa'ya ve Van ocaklılarına hitaben bir kıta buyruldu ilgililere iletilmişti. Bunun üzerine Emin Paşa, bütün ocaklı askeri ve Sağ Kolağası Abdullah Ağayla 24 Ocak 1805'te toplanılmıştır. Sadık Paşa bir gün evvel hanesine kapanarak savunma konumuna geçmiştir. Ertesi gün saat sekize kadar muharebe devam etmiş ve paşa ele geçirilerek idam edilmiş, kesik başı da Erzurum'a gönderilmiştir. Paşa muharebe ile ele geçirildiğinden mallarının asker ve halk tarafından yağmalandığını ifade etse de Paşanın mallarını Emin Paşa kardeşi Derviş Bey ve Amcası Abdullah Ağa yağmalamıştır¹⁷⁶.

Tayyar Paşa'nın Mehmed Sadık Paşa'yı keyfi idam ettirmesi yetkililerin sinirlenmesine sebep olmuştur. Bu durum karşısında Tayyar Paşa kendisini savunmuş 5 Mart 1804 tarihli yazısında Sadık Paşa'nın zalim biri olduğunu belirterek, paşanın idamı hizmet ve sadakati icabı olduğunu belirtmiş ancak böyle bir işe izinsiz giriştiği için de affını talep etmiştir¹⁷⁷. Bu durum hakkında gerekli incelemeler yapılmış ve yönetim alanları dışında bulunan bölgelerde valilerin mirmiran ve sair memurları izinsiz idam ettirme yetkileri olmadığına hükmedilerek, Tayyar Paşa'nın azledilmesi kararlaştırılmıştır¹⁷⁸. Ancak bu dönemde bölgede firari Şerif Paşa'nın Revan Hanı'ndan talep edilmesi, İran'dan kaçan Cafer Kuli Han'ın Beyazıt bölgesinde yuvalanarak eşkıyalık yapması en önemlisi İspir Derebeyi Memmioğlu Bilal'in İspir Kale'sinde sıkıştırılarak yakalanmak üzere olması¹⁷⁹ Osmanlı yetkililerinin kararını etkilemiş ve bu meseleler halledilinceye kadar Tayyar Paşa'ya dokunulmaması kararı alınmıştır. Van Muhafızlığı'na uygun görülen Recep Paşa'nın Erzurum civarında vefat etmesi nedeniyle bu görev Feyzi Paşa'ya

¹⁷⁴ BOA, HAT,104/4093.

¹⁷⁵ BOA, HAT, 105/4153.

¹⁷⁶ BOA, HAT, 106/4191.

¹⁷⁷ BOA, HAT, 105/4159.

¹⁷⁸ BOA, HAT,103/4073.

¹⁷⁹ BOA, HAT,105/4142.

verilmiştir¹⁸⁰. Bu atama bölgedeki dengeler gözetilerek yapılmıştır. Çünkü Van'da hem Mehmed Sadık Paşa'nın ve hem de Emin Paşa'nın taraftarlarının bulunması tarafsız bir kişinin Van Muhafızı olmasını zorunlu kılmıştır¹⁸¹.

1804 Aralık ayında göreve başlayan Feyzi Paşa'nın, Emin Paşa nedeniyle konumu sağlam değildi. Emin Paşa'nın kendisine vaat edilen ve uğruna birçok fedakârlıklar yaptığı muhafızlıktan bu kadar kolay vazgeçmesi düşünülemezdi. Feyzi Paşa'nın göreve başlamasından kısa bir süre sonra Emin Paşa, biraderi Derviş Bey ve amcaları Abdullah Ağa'nın kaleyi zapt edecekleri haber alınmıştır. Bunlardan önce harekete geçen Feyzi Paşa 1805 Ocak ayında Emin Paşa ve Abdullah Ağa'yı idam ettirmiş, Derviş Bey kaçarak canını zor kurtarmıştır. Bunların konakları mühürlenmiş evlerinde yapılan aramada külliyetli miktar cephane ele geçirilmiştir. Emin Paşa muhafızlığı zamanında bütün mal varlığını kardeşinin üzerine yaptırdığından Derviş Beyin variyetinin zabtı için ferman gönderilmesi istenmiş¹⁸² ve Sadık Paşa'nın yağmalanan malları Derviş beyin variyetinden tanzim edilmiştir¹⁸³. Böylece Van'da bir süreliğine olsa da Feyzi Paşa düzeni sağlamıştır.

Bu durum, canını zor kurtarmış olmasına rağmen Derviş Bey'i yıldırınmamıştır. Derviş Bey bölgenin yerlisi olmasının avantajlarını da kullanarak kendine taraftar bulma çabasına girişmiş ve bunda da başarılı olmuştur. Nitekim Temmuz 1806'da Camuşoğlu ve Van ahalisinin de desteğini alarak Van'a hücum etmişti. Zor durumda kalan Van Muhafızı Feyzi Paşa iç kaleye sığınmak zorunda kalmıştır. Daha fazla direnemeyen Feyzi Paşa yakalanarak kardeşleri Yusuf ve Mehmet Beyler ile beraber idam edilmiştir.

Bu isyan Osmanlı merkezi yönetimini zor durumda bırakmıştır. Zira konu değerlendirilirken vezir katline cesaret edenlerin cezasız kalmaması gerektiğinden bahsediliyorsa da Van kalesinin metaneti, bölge halkının Derviş Beyi desteklemesi ve İran faktörü göz önünde bulundurularak devletin itibarını sarsmayacak şekilde bu facianın neticelendirilmesinin yolları aranmış, Derviş Bey'i kandırmak amacıyla ona mirmiranlık verilmesi düşünülmüştür. Bu sırada boş durmayan Derviş Bey sahte

¹⁸⁰ BOA, HAT,103/4073.

¹⁸¹ BOA, HAT,107/4257.

¹⁸² BOA, HAT,106/4191-A.

¹⁸³ BOA, HAT, 106/4191.

ferman düzenleyerek Van Muhafızlığı'na kendisinin atandığını ileri sürmüştür. Ayrıca bölgedeki yerel güçlerin desteğini de almaya çalışmıştır. Bu çabaları sonucu Çölemerik Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Bey ve Hoşab Sancak Beyi Ali Bey'i yanına çekmeyi başarmış ve bunlardan bir miktar piyade ve süvari almıştır¹⁸⁴.

Feyzi Paşa'nın öldürülmesiyle çıkan isyanın bastırılması için Van Eyaleti Abdurrahman Paşa'ya tevcih edilmiştir. Ancak Abdurrahman Paşa'yı epey zorluklar beklemekteydi. Zira Van'ın zorla ele geçirilmesi mümkün değildi. Ayrıca Van'ın ileri gelenlerinden birkaç kişi İstanbul'a gelerek, Van Muhafızlığı'nın Derviş Beye verilmesini istemişler eğer bu durum gerçekleşmezse ahalinin perişan olacağını ifade etmişlerdir. Durumu değerlendiren yetkililer Abdurrahman Paşa'nın Erzurum Valisi ve Muş Mutasarrıfı ile Van üzerine yürüse dahi Van'ın ele geçirilemeyeceğini anlamışlardı. Ayrıca kentin kuşatılması durumunda mevsim uygun olmadığı için askerinin açıkta kalıp kaleyi savunması imkânsızdı. Bunlara ek olarak Van İran sınırında bulunduğu ve bu sırada Bağdat Valisi'nin İran'la problemleri olduğu için Derviş Beyin İran'a iltica etmesi ve İran'ın bu işe karışması güçlü bir ihtimaldi. Van eyaletinin devlete pek bir faydası olmadığını dile getiren yetkililer bir de İran bu işe karışırsa bu durumun bilinmeyen nice problemlere yol açacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca Derviş Bey Van kendisine verilirse emirlere uyacağını, Emin ve Feyzi Paşaların muhallefatını tamamen vereceğini taahhüt etmiştir. Bu durumda Derviş Beyin Vali olarak atanması ehven-i şer bir durumdur¹⁸⁵.

3.5. Derviş Paşa Döneminde Van

Derviş Paşa Van Muhafızı olarak atanır atanmaz tam anlamıyla bir diktatör olduğunu göstererek bir zulüm rejimi tesis etmiştir. Osmanlı Devleti'nin valisini öldürmesi ve bu oldu bitti karşısında devletin Derviş Paşa'ya hiçbir şey yapamaması

¹⁸⁴ BOA, HAT, 78/3236.

¹⁸⁵ BOA, HAT. 107/4245. Sinan Hakan, Derviş Paşa'nın isyanını "Kürt isyanı" olarak değerlendirmiştir. İncelenen belgelerin tamamında Derviş Paşa'nın etnik kimliği ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı gibi bu isyan kesinlikle bir Kürt isyanı olarak adlandırılmamıştır. Bununla birlikte Sinan Hakan, Derviş Paşa'nın atanması ile ilgili olarak, "1816 yılında Van'a kale muhafızı ve kaymakam olarak" atandığını belirtmişse de bu da bu bilginin de doğru olmadığını ortaya çıkarmıştır.. Ayrıca aynı yazar, "Van kaza merkezi, kale muhafızı olarak Erzurum Valiliği tarafından atanan bir kaymakam tarafından yönetildiğini" belirtip yine yanılmıştır. Bkz. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayınları, İstanbul 2007, s. 27. Van Eyaleti 19. yüzyıl başlarında doğrudan merkez tarafından atanan ve Van Muhafızı olarak adlandırılan valiler tarafından yönetilmişti. Erzurum'a bağlanıp, Erzurum Valisi tarafından atanan kaymakamla yönetilmesi, tespit edebildiğimiz kadarıyla 1831 yılından itibaren olmuştu. Bkz. BOA, HAT, 1216/47624.

ve bir bakıma aczini ifade etmesi, Derviş Paşa'nın kendine aşırı derecede güvenmesine yol açmıştır. Merkezi hükümeti görmezlikten gelerek keyfi bir yönetim uygulaması bu durumun tabîî ki doğal bir sonucuydu.

Daha atandığı ilk yıl olan 1807'de Van ahalişi Derviş Paşa'dan şikâyetçi olmuş ve takdim ettikleri arzuhallerinde paşanın bütün ahaliye zulmettiğini, dört beş yüz kese cizye aldığından ahalinin dayanacak gücü kalmadığı belirtilmiştir.. Derviş Paşa'dan bezen Ahali Abidin Bey'in Van Muhafızlığı'na tayin edilmesini istemiştir¹⁸⁶.

Derviş Paşa bu dönemde İran aşiretlerinden Sipki aşiretini sahiplenmiş ve bu durum Muş Mutasarrıfı ile aralarında düşmanlığın çıkmasına sebep olmuştur. Bu düşmanlık öyle bir hal almıştı ki Hınıs ve Muş tarafından Van'a, Van tarafından da Muş ve Hınıs'a ahalinin gidip gelmesi imkânsız bir hal almıştır. Yol güvenliğinin olmaması muhtemelen bölgedeki ticari faaliyetleri de durma noktasına getirmiştir.

Osmanlı Hükümeti Derviş Paşa'nın durumunu tahkik için bölgeye Seyda Efendi'yi göndermiştir. Ancak Derviş Paşa'nın kurmuş olduğu istibdat rejimi halkı o derece sindirmişti ki Seyda Efendi'nin Van'da yirmi beş gün kalmış olmasına rağmen bu süre içerisinde hiç kimse gelip kendisiyle konuşmaya cesaret edememiştir. Seyda Efendi'nin hazırladığı rapora göre ahali yalnız Derviş Paşa'dan çekmemekteydi. Derviş Paşa'nın uyumsuz kişiliği ve mantıksız politikaları yüzünden Muş Mutasarrıfı Selim Paşa, Hoy Hanı, Revan Serdarı ve bölgedeki aşiretlerle de arasında düşmanlık vardı. Bu nedenle bunlar sürekli Van'a saldırmakta ve her saldırıda Van'ın kaza ve köylerini yağmalamaktaydılar. Ayrıca Derviş Paşa sahip çıktığı Sipki Aşireti'ne Arnis ile Bargiri kazası ve Canik karyesi tarafında bulunmalarına müsaade etmiş, bunlar kışladıkları bu bölgelerde halkın mal ve mülküne el koymuş ve evlerini yağmalamışlardı. Van eyaletinin kuzeyinde yani Ahlat, Adilceviz, Erciş ve Bayezid civarlarında Celali, Haydaranlı ve Sipki aşiretleri yol üzerinde kışladıklarından eyaletin kuzey kısmında da yol, can ve mal emniyeti yoktu. Buradaki ahali de bunların elinde esir gibi olduklarını belirten Seyda Efendi, ahalinin malları ve ziraatlarıyla alakaları kalmadığını bizzat müşahede etmiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığında bölge halkına önce Derviş Paşa, sonra onun bölgedeki

¹⁸⁶ BOA, HAT, 1358/53277.

düşmanları ve daha sonra da aşiretler ayrı ayrı zulmedip mal ve mülklerini yağmaladıkları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum bölge halkının yaşantısını çekilmez bir duruma getirmiştir.

Derviş Paşa muhtemelen kendini güvende hissetmek ve askeri gücünü artırmak için bölgedeki aşiretleri yanına çekmiş ve bunların halkı yağmalamasına bu yüzden göz yummuştur. Ayrıca kendini Van içinde de güvende hissetmek için muhalifi olabilecek herkesi ortadan kaldırmıştır¹⁸⁷.

Derviş Paşa Van'daki bütün işlerini yerliden Sarraf Agop'un eline vermiş bunun onay vermediği işe müsaade edilmemiştir. Bununla el ele veren Derviş Paşa muazzam bir servet biriktirmiştir. Tüm bunlara ek olarak Derviş Paşa Van'da mangır kestirip bu mangıra keyfine göre değer biçmiştir. Önceleri altı tanesinin bir para olduğunu ilan etmiş daha sonra bundan caymış ve üç tanesinin bir para olduğunu ahaliye tellallarla duyurmuştur¹⁸⁸. Bölgedeki ahalinin ellerindeki mallara el konulmuş bunlar üzerinde çeşitli işlemler yapıldıktan sonra tekrar bunlara satılmıştır. Örneğin kilesi kırk kuruş olan buğday alınıp samanla karıştırıldıktan sonra yetmiş iki kuruşa bunlara zorla satılmıştır. İstanbul'da bulunanların akrabaları elindeki poliçelere çeşitli bahanelerle el konulmuş ödemeye gücü yetmeyenlerin evlat ve akrabalarına her türlü zulüm yapılmıştır. Ahali başka bir şikâyetinde ekmek paralarının bile ellerinden alınıp ekmeye muhtaç halde kaldıkları ve sancak idaresinin başka birisine verilerek bu zulümden kurtarılmasını istemiştir¹⁸⁹.

Van'da yürütülen davalarda şeriat hükümleri gözetilmeyip Derviş Paşa kendine göre hükümler vermiştir. Şikâyet için İstanbul'a gelenlerin Van'da bulunan aile ve akrabalarını katledip mallarına el koymuştur. Bu nedenle dört binden fazla hanenin İran'a sığındığı ihbar edilmiştir¹⁹⁰. Ayrıca zenginleri de birer birer öldürerek tüm mallarına el konduğu haber verilmiştir. Bununla birlikte Hakkâri Beyi Mustafa Bey'in İran'a tabi olmasında Derviş Paşa'nın neden olduğu söylentileri ortada dolaşıyordu. Bu söylentiler merkezi endişelendirmiş ve yetkililer bu durumun soruşturulmasını istemiştir¹⁹¹. Daha sonra yapılan tahkikatta ahalinin göçü ile ilgili

¹⁸⁷ BOA, HAT, 451/22363.

¹⁸⁸ BOA, HAT, 1227/47922.

¹⁸⁹ BOA, HAT, 827/37457-A.

¹⁹⁰ BOA, HAT, 452/22390-A.

¹⁹¹ BOA, HAT, 452/22393-B.

haberlerin doğru olmadığı anlaşılmıştır. Ancak Derviş Paşa İranlılara ait bir bölgeye girmiş, İranlılar da karşılık olarak Satmanis Kalesi'ne yaptıkları bir hücum esnasında civarda bulunan ahaliyi İran'a götördükleri ortaya çıkmıştır. Hakkâri Beyi Mustafa Bey ile ilgili tahkikatta Mustafa Bey'in İran'a sığınmasının sebebinin Derviş Paşa olduğu ortaya çıkmıştır¹⁹².

Paşa'nın zulmü o dereceye varmıştır ki Van'ı ele geçirmesine yardımcı olan Van'ın ileri gelenlerinden Camuşoğlu ailesi bile onun zulmünden şikâyetçi olmuştur¹⁹³. Derviş Paşa ile ilgili şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiş ve paşanın değiştirilmesi halk tarafından hep istenmiştir. Derviş Paşa'nın zulmü Erzurum ve Maraş Valilerinden dahi sorulmuş onlar da verdikleri yanıtlarda Derviş Paşa'nın dilediği gibi hareket edip ahaliye zulmettiklerini teyit etmişlerdir¹⁹⁴. Ancak paşanın zulmünün defalarca ispatlanmasına rağmen merkezi hükümetin paşayı değiştirecek gücü yoktu. Ayrıca Derviş Paşa otuz kırk bin askere sahip devletin kuvvetli vezirlerindendi¹⁹⁵. Bölge Rusya ve İran sınırı olup uzakta olduğu ve iktidar sahibi bir veziri tayin etmek hemen mümkün olmadığından bu işin aceleye getirilmemesi yönündeki kararlar¹⁹⁶ muhtemelen alışılmış sıradan bir durum olmuştur.

3.6. Derviş Paşa'nın Sipki Aşiretini Koruması Üzerine İran ve Muş Mutasarrıfı Selim Paşa İle Yaşadığı Sorunlar

Sınır boylarındaki aşiretler Osmanlı İmparatorluğu ile İran Devleti arasında daima problemlere neden olmuştur. Belli belirsiz de olsa bir sınırın olması birçok aşireti İran veya Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmaya mecbur etmiştir. Bu durum onların yaşam tarzlarını yeniden şekillendirmeye ve sosyal hayatlarının ve hareket alanlarının kısmen de olsa sınırlandırmasına yol açmıştır¹⁹⁷. Bu sınırlandırmalar aynı zamanda vergi ve asker vermek demektir. Doğaları gereği sınır boylarındaki göçebe aşiretler daha özgür olduklarını düşündükleri bölgelere göç etmekteydi.

Bu dönemde İran Devleti'nin nüfuzu sınıra yakın bölgelerde yaşayan aşiretler üzerinde Osmanlı Devleti'nden daha etkindir. Hatta bu nüfuz sınırları bile

¹⁹² BOA, HAT, 452/22393-A; BOA, H.H, 452/22393.

¹⁹³ BOA, HAT, 1227/47923-E.

¹⁹⁴ BOA, HAT, 797/36957.

¹⁹⁵ BOA, HAT, 782/36609.

¹⁹⁶ BOA, HAT, 751/35471.

¹⁹⁷ Sabri Ateş, *Empires at the Margin: Towards A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples, 1843–1881*, PhD, New York University, 2006, s. 22.

aşıyordu¹⁹⁸. Sınırın Osmanlı tarafında ise otorite boşluğu nedeniyle aşiretlerin daha rahat hareket edebilecekleri aşikârdı. Muhtemelen bu nedenle 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca İran sınırları dâhilinden Osmanlı İmparatorluğu'na aşiretlerin akını olduğu görülmektedir. Ve bunlar Osmanlılar ile İranlılar arasında küçük çaplı da olsa çok sayıda çatışmaya neden olmuştur.

Bu aşiretlerinden birisi de Sipki Aşireti'ydi. Bu aşiret ilk önce Bayezid'te iskân olunmuş, birkaç sene Van ve daha sonra da dört beş sene Muş'ta ikamet ettirilmişdir¹⁹⁹. Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın ifadesine göre sancaklarında kışlatıp sahip çıktığı Sipki Aşireti çevrede bulunan kaza ve köylere zarar vermiş, ahalinin mal ve hayvanlarını gasp etmiştir. Ayrıca İranlıların defalarca bu aşiretin İran'a ait olduğunu iddia ederek istemesi ve Selim Paşa'nın bunlara sahip çıktığı takdirde iki devlet arasında savaş hali doğma ihtimalini görmesi bunları Muş Sancağı sınırlarından çıkarmasına neden olmuştur²⁰⁰.

Sipki Aşireti Muş'tan çıkarılınca Van'a gitmiş ve Van Muhafızı bunların güçlü işe yarar aşiret olduğu gerekçesiyle kabul etmiştir²⁰¹. Derviş Paşa durumu Erzurum Valisi Celalettin Paşa'ya bildirmiş, gelen cevapta bunların sahiplenilmesi uygun bulunmuştur²⁰². Ancak bu durum Derviş Paşa'nın gerek Muş Mutasarrıfı Selim Paşa ve gerek İranlılara aralarında düşmanlık çıkmasına neden olmuştur.

Derviş Paşa Sipki Aşireti'ni sahiplendikten sonra bu aşirete, Van eyaletinden bazılarını ve İran'a tabi aşiretlerden birkaç tanesini de ekleyerek Sipki Abdullah Ağa'nın oğlu Süleyman maiyetinde olarak Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın idaresinde bulunan kura ve köyleri yağmalattırmıştır²⁰³. Bu durumdan şikâyetçi olan Muş Mutasarrıfı Selim Paşa 28 Haziran 1818 tarihli yazısında bu aşireti Muş toprağından çıkarma gerekçelerini bir bir sıraladıktan sonra Derviş Paşa'nın bu aşireti tahrik edip Van eyaletinden bazı kişilerle beraber Bulanık nahiyesinin kura ve mezralarını yağmalattığını anlatmıştır. Bunların yol açtığı zararlar tespit edildikten

¹⁹⁸ P. Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s.4.

¹⁹⁹ BOA, HAT, 782/36609.

²⁰⁰ BOA, HAT, 1227/47923-B; BOA, HAT, 1227/47921.

²⁰¹ BOA, HAT, 782/36609.

²⁰² BOA, HAT, 807/37185-H.

²⁰³ Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, *Tarih-i Şanizade, III*, 1292, s.4; BOA, HAT, 471/23078.

sonra göndereceğini ifade eden paşa intikam almaya muktedir olduğunu bununla birlikte padişahın rızası olmayan hareketler de yapmak istemediğini de belirtmiştir. Ancak bunlar buralarda kalmaya devam ederse intikama mecbur olacağını da yazısına eklemiştir²⁰⁴. Dedikini yapan Selim Paşa Çıplak Şeyhi adlı şahsı çok sayıda askerle Van Eyaleti'ne tabi Adilcevaz'a göndermiş ve buranın kasaba ve köylerini zapt ettirerek yağmalattırıştır²⁰⁵. Yukarıda da belirtildiği gibi bu düşmanlık o dereceye varmıştır ki Van tarafından Muş'a, Muş tarafından da Van'a gidiş gelişler imkânsız bir hal almıştır.

Maraş Valisi Celalettin Paşa, Van Muhafızı ile ilgili gönderdiği raporda, Derviş Paşa'nın İran ile arasındaki sorunlara dikkat çekmiş ve bu problemlerin temel nedenlerinin Hakkâri ve ekrad meselesi olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak Derviş Paşa'nın Selim Paşa ve Behlül Paşa gibi diğer sancak mutasarrıflarıyla da aralarının iyi olmadığını bu nedenle bunlar birbirleri hakkında ithamlarda bulunup ahalinin perişan olmasına sebep oldukları belirtmiştir. Bu durumun ise adım adım sınır bölgesinin harap olmasına ve İran ile savaş halinin doğmasına sebep olacağını ifade etmiştir²⁰⁶.

Sipki Aşireti Van bölgesine geçtikten sonra Revan Hanı'nın kardeşi Hasan Han aşiretin İran'a ait olduğunu ifade ederek, Derviş Paşa'dan bunların iade edilmesini istemiştir²⁰⁷. İran toprağından kaçıp geldiğini Osmanlı yetkililerinin de itiraf ettiği bu aşiret, İran tarafından on iki bin kadar koyunu sürüp Van'a getirmişlerdir. İran'dan yine elçiler gönderilmiş aşiret ve gasp ettiği mallar tekrar istenmiştir²⁰⁸. Derviş Paşa bu isteği reddedince İranlılar bu aşiretin düşmanı olan İran aşiretlerinden Zilanlı Hüseyin Bey'i çok sayıda askerle Van toprağına sürmüştür²⁰⁹.

İran şehzadesi Abbas Mirza Hakkâri Beyi Mustafa Bey ile ittifak ederek Rahmetullah Han komutasında on iki bin miktarı asker ile Mahmudî Kalesi'ne saldırmış üç gün boyunca kuşatmış ancak başarısız olmuştur. Yirmi üç tane kuranın zahiresini ve mallarını yağmalayarak yakıp yıktıktan sonra Van'a üç saat mesafede

²⁰⁴ BOA, HAT, 1227/47923-B; BOA, HAT, 1227/47921; BOA, HAT, 751/35471.

²⁰⁵ Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, *age*, s.4.

²⁰⁶ BOA, HAT, 824/37401-C.

²⁰⁷ BOA, HAT, 824 /37401-F.

²⁰⁸ BOA, HAT, 451/22363-B.

²⁰⁹ BOA, HAT, 452/22392.

Havasor Nahiyesi'ne varmışlar²¹⁰, bunun üzerine Derviş Paşa bu bölgeye on iki bin askeri kısa sürede sevk ederek bunları hezimeteye uğratmıştır²¹¹. İranlılar bir koldan da Revan Serdarı Hasan Han komutasında on bin kadar askerle Sipki Aşireti'nin sığındığı Erciş Kalesi'ni kuşatmışlardır. Bu kaleyi de ele geçiremeyen İranlılar, Sipki Aşireti'nin ve Erciş ahalisinin yüz binden fazla hayvanını ve mallarını alıp götürmüşlerdir²¹². Zor durumda kalan Derviş Paşa İranlıların iki koldan Van arazisine girip kura ve nahiyelere zarar verdiklerini haber vererek yardım istemiştir²¹³. Yetkililer Derviş Paşa'ya cephane göndermenin uygun olmadığını düşünüyorlardı ancak paşa İranlılara kırdırılmamalıydı²¹⁴. Erzurum Valisi Bilal Paşa'nın 12 Temmuz 1817 tarihli yazısında Derviş Paşa'nın yardım isteğine duyarsız kalamayarak Van'a bir miktar cephane gönderildiğini belirtmiştir. Ancak daha sonra cephane yardımı kesilmiştir²¹⁵.

İranlılarla meydana gelen çatışmaların sebebinin ne olduğunun Erzurum Valisi'nden soruşturulması istenmiştir. Ayrıca eğer bu çatışmaların sebebi Sipki Aşireti ise anlaşmalar gereği İran'ın bu aşireti istemeye hakkı olduğundan, askerin geri çekilmesi ve gerekenin yapılacağına dair Revan Serdarı'na mektup yazılması talimatı verilmiştir²¹⁶. Bu talimat üzerine Revan Serdarı'na mektup yazılmış, ancak serdar orada olmadığından kardeşi Hasan Han mektuba cevap vererek bu duruma Sipki Aşireti'nin sebep olduğunu ifade etmiştir²¹⁷. Daha sonra Revan Serdarı'nın 28 Ekim 1817'de ulaşan yazısında serdar iki devlet arasında iyi ilişkilerin sürdürülmesine gayret ettiğini ve Hasan Han'ın yaptığı harekete rızası olmadığını belirtmiştir²¹⁸.

3.7. Derviş Paşa'nın İsyanı ve İdam Edilmesi

Osmanlı Hükümeti Derviş Paşa'nın zulmünün farkındaydı ve paşanın azledilmesi için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Atandığı ilk yılda Van Ahalisi Derviş Paşa'nın tebdilini ve yerine Abidin Paşa'nın atanmasını istemiştir.

²¹⁰ BOA,HAT,807/37185-I.

²¹¹ BOA,HAT,782/36609-A.

²¹² BOA,HAT,782/36609; BOA, HAT, 827/37457-B; BOA, HAT, 824/37401-D; BOA, HAT, 824/37401.

²¹³ BOA,HAT, 807/37185-D; BOA, HAT, 807/37185; BOA, HAT, 824/37401-A.

²¹⁴ BOA,HAT,782/36609.

²¹⁵ BOA,HAT, 452/22393.

²¹⁶ BOA,HAT, 452/22392.

²¹⁷ BOA,HAT, 824/37401-G.

²¹⁸ BOA,HAT, 452/22395.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu isteğe kayıtsız kalınmamış ve Derviş Paşa'nın yerine Abidin Paşa Van Muhafızlığı'na atanmıştır. 1810 Mayısında Abidin Paşa Muş Mutasarrıfı Yusuf Paşa ile Van'a girmek üzereler ise Erzurum eski Valisi Behram Paşa, Hacı Veyszâde Emin Ağa ve Veli Paşa'nın amcazâdesi Salih Bey Derviş Paşa'ya yardım etmişler ve aşiretleri de toplayarak bunların Van'a girmelerine engel olmuşlardı.

Durumu değerlendiren Sadrazam Yusuf Ziya Paşa Sadaret Kaymakamı'na gönderdiği bu konu ile ilgili yazısında, Derviş Paşa'nın tekrar atanmamasını istemiştir. Ona göre Van gibi bir eyaleti zorla ele geçirme durumuna sessiz kalırsa bu durum adım adım başka yerlere de yayılacaktı. Ancak Derviş Paşa'nın yeniden atanması ile de gerekiyorsa en azından boşuna olmamak için Emin ve Feyzi Paşaların muhalefatının bedelleri devlete verilmesi gerektiğini ifade etmiştir²¹⁹. 1812 yılında Sadrazam tekrar Derviş Paşa'nın yerine Abidin Paşa'nın atanmasını istemiş padişah da eğer uygunsa onay vermiştir²²⁰. Ancak bu çabaların hiçbiri Derviş Paşa'yı yerinden edememiştir.

1816 yılında Erzurum Valisi'nden Derviş Paşa'nın azli takdirinde Van'dan çıkıp çıkmayacağı ve çıkmaması durumunda ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği sorulmuştur²²¹. Erzurum Valisi 9 Aralık 1816 tarihli cevabında Derviş Paşa Van'dan çıkmayı kabul etmezse üzerine asker sevk edilse bile başarılı olunamayacağını rapor etmiştir. Çünkü Van Kalesi'nin ele geçirilmesi çok zordu. Ayrıca Derviş Paşa Van'da uzun süre bulunduğundan tüm muhaliflerini ortadan kaldırmış yerini çok sağlama almıştır²²².

Erzurum Valisi diğer bir raporunda Derviş Paşa'nın savaşmadan Van'dan çıkarılmasının mümkün olmadığını zira paşanın otuz kırk bin askere sahip devletin kuvvetli vezirlerinden olduğu ifade etmiştir. Paşa ayrıca sınırda böyle kuvvetli bir vezirin olması gerektiğinin altını çizerek, onun azliyle yerine her kim atanırsa atansın böyle bir güce sahip olamayacağını dile getirmiştir. Bu nedenle ona yine nasihati içeren yazılar yazılması uygun görülmüştür²²³.

²¹⁹ BOA,HAT, 630/31135.

²²⁰ BOA,HAT, 470/22988.

²²¹ BOA,HAT, 666/32430.

²²² BOA,HAT, 451/22363.

²²³ BOA,HAT, 782/36609.

İranlılarla çıkan çatışmaların soruşturulması, bu tahkikatın neticesinde Derviş Paşa'nın savaşa neden olduğunun anlaşılması, ayrıca bölgedeki Osmanlı tebaası olan beylerin İranlılara Derviş Paşa'nın korkusu nedeniyle tabi olmaları ve tüm bunların sonucunda Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliğinin neredeyse son bulması muhtemelen bardağı taşıran son damlalar olmuştur. Artık sonucu ne olursa olsun Derviş Paşa'ya tahammül edilmeyeceği açıktı. Nitekim Padişah II. Mahmut, Derviş Paşa'nın Van'dan çıkarılması için ne gerekiyorsa yapılması talimatını vermiştir²²⁴.

İlk önce Van'a tayin edilecek yeni muhafız belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Erzurum Valisi Ahmet Paşa'nın teklif ettiği İbrahim Yümni Bey uygun görülmüştür. İbrahim Beye kapıcıbaşılık rütbesi verilmesi uygun görülmüş mirmiranlık Van meselesinin neticelenmesine bırakılmıştır²²⁵.

Derviş Paşa İranlılarla yaşanan çatışmalar esnasında Van Kalesi'nin tamiri için bina emini atanmasını istemiştir. Bu isteği uygun görülmüş ve Ali Şefik Efendi Van Kalesi'ne bina emini olarak atanmıştır. Ali Şefik Efendi'nin başka bir görevi daha vardı, bu vazife Derviş Paşa ve Van hakkında bilgi toplamaktı. Ali Şefik Efendi bu emri yerine getirmiş ve Van ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor tetkik edilmiş ve çeşitli hazırlıklar yapılması uygun görülmüştür. Buna göre Derviş Paşa'nın Van ahalisinden başka askeri yoktu. Van taşrasında bulunan Hakkâri aşiretleriyle ve Hizan, Bohtan, Şirvan ümerasıyla arasına soğukluk girmiştir. Yapılan tahkikatta bunlar Van üzerine gelerek şehre yarım saatlik yollar ve köprüleri zapt etmiştir. Sipki Aşireti ve diğer aşiretlerden bir miktar asker toplasa bile bunlar Van'ı elde tutmak için yeterli değildi. Çevredeki mutasarrıflar ve aşiretlerle arası bozuk olduğundan onu ortadan kaldırmanın en uygun zamanı idi. Bu ilişkilerin çabuk değişebileceğini belirten Şefik Efendi zaman kaybetmeksizin Van meselesinin bitirilmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır.

Raporda Muş Mutasarrıfının tek başına bu işi halledebilecek güçte olduğu belirtilmiş ancak onun tek başına bu işe girişmesi aşiretler arası kavga olarak anlaşılabilirdiğinden maslahata zarar verebileceği öngörülmüştür. Çevredeki aşiretler

²²⁴ BOA,HAT, 797/36957.

²²⁵ BOA,HAT,468/22871.

bu durumu yanlış anlayıp Derviş Paşa taraftarı olabileceği gibi Vanlılar da mal ve ırzlarını muhafaza için muhafızla ittifaka mecbur olabilirdi. Ayrıca Muş Mutasarrıfı tek başına Van'a girerse Van muhafızlığına kendisinin veya ailesinden birinin atanmasını isteyebilirdi. Bu sakıncalar nedeniyle Selim Paşa'nın yanına muhakkak Erzurum askeri verilmesi kararı alınmıştır. Bölge sınırda bulunduğundan İran'a tabi aşiretlerden yardım gelmesini engellemek için İran Şehzadesi'ne ve Revan Serdarı'na birer mektup yazılması üzerinde durulmuş, Van Muhafızlığı'na İbrahim Yümni Bey'in değil, Vanlı olup bölgeyi iyi tanıyan ve halen Rakka Valisi olan Behram Paşa'nın atanması uygun görülmüştür. Bu nedenle Van Eyaleti'nin Behram Paşa'ya ve Rakka'nın Derviş Paşa'ya verilmesi kararı alınmıştır. Derviş Paşa Van'dan çıkarıldıktan sonra Behram Paşa Van'a ulaşınca kadar da İbrahim Yümni Bey'in Van'ı idare etmesi uygun görülmüştür²²⁶.

Derviş Paşa'nın Van'dan çıkarılması için ilk önce bölgedeki yetkililere emirler verilmiştir. Erzurum Valisi Hafız Ali Paşa'ya Van meselesinin halledilmesi için yardımcı olması talimatı verilmiş²²⁷, Çıldır Eyaleti'ne atanan Benderli Ali Paşa'ya da Erzurum Valisi Hafız Ali Paşa'ya asker tedariki vesaire her türlü konuda yardım edilmesi emredilmiştir²²⁸. Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'dan Derviş Paşa'nın bölgedeki muhtemel müttefiklerini kendi tarafına çekmesi istenmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Selim Paşa Van eyaletinde bulunan ümera ve aşiret ağalarını ve Van'ın Sol Kol Ağası ve bazı ileri gelenlerini kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Haydaranlı Aşireti'nin Derviş Paşa'ya yardım etmesini engellemek için gerekenlere hılatlar giydirilmiş ve taltif edilmiştir. Yapılacak sefer için gereken zahirenin Muş'tan tedarik edilmesi kararlaştırılmış ve bunun için elli bin kuruş gönderilmiştir. Ayrıca Selim Paşa'nın gayretini artırmak için de kendisine Rumeli Beylerbeyliği payesi verilmiştir²²⁹.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Aralık 1818'de Erzurum Valisi'nin eski silahtarları Ali Paşa, Van Muhafızı İbrahim Yümni Bey ve Muş Mutasarrıfı Selim Paşa üç koldan Van üzerine yürümüştür.

²²⁶ BOA.HAT. 471/23078. Daha sonra Derviş Paşa'nın Kırşehir'e atanması uygun görülmüş ve Behram Paşa'nın Van Muhafızlığı'na atanması ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu durumun neden kaynaklandığı tespit edilememiştir.

²²⁷ BOA,HAT,469/22883.

²²⁸ BOA,HAT,469/22933.

²²⁹ BOA,HAT, 475/23298.

Derviş Paşa'nın Rakka Eyaleti'ne atanmasından daha sonra vazgeçilmiş ve Kırşehir'de görevlendirilmesi uygun görülmüştür. 20 Aralık 1818 tarihli Derviş Paşa'nın Erzurum Valisi'ne yazdığı yazıda Kırşehir'e atandığı emrini alır almaz hemen Van'dan çıktığını ve Erçek karyesinde bulunduğunu ifade ederek²³⁰ Selim Paşa ve İbrahim Paşa'nın maiyetinde bu kadar askerle gelmelerine gerek olmadığını, İbrahim Beyin Van'a girmesine karşı çıkılmayacağını belirtmiştir²³¹. Ayrıca Selim Paşa ile Van ocaklısının eskiden beri süren düşmanlıklarına dikkat çekerek Selim Paşa'nın askeriyle beraber geri dönmesi gerektiğini belirtmiştir²³². Bu istek Derviş Paşa'nın aralarındaki düşmanlık nedeniyle Selim Paşa'dan çekindiğini açıkça göstermektedir. Nitekim Muş Mutasarrıfı'nın 24 Aralık 1818 tarihli yazısında paşanın Van'dan çıkmasının gerçek nedenini askerinin Van'a üç dört saatlik mesafede bulunan kuranın zapt edilmesine bağlamıştır²³³.

26 Aralık 1818'de İbrahim Yümni Bey Van'a bir buçuk saat mesafede olan köylere ulaşmıştır. Birlikler ilerledikçe çevredeki aşiretler gelip itaatlerini bildirmiş ve halka aman verilmiştir. İbrahim Yümni Bey askerinin geçtiği yerlerde halka zerre kadar zulüm yapılmamasını özellikle vurgulamıştır²³⁴.

28 Aralık'ta Derviş Paşa'nın Erçek'ten firar ettiği haberi gelmiştir²³⁵. Aynı tarihte gelen raporda Derviş Paşa'nın mansıbıma gidiyorum diyerek Hoy tarafına firar ettiği ancak İranlıların paşayı kabul etmediği ve paşanın muhtemelen aşiretlere misafir olduğu ifade edilmiştir. Derviş Paşa ile beraber Müftü Tahir Efendi, Sağ Ağası İshak Ağa, Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa ve Sarrafi Agop'un da şehirden kaçmış olduğu haber verilmiştir²³⁶. Başka bir rivayete göre de Derviş Paşa Mahmudî Kalesi'ne sığınmıştır²³⁷. Paşa Van'dan ayrıldığı zaman aşiretleri ayaklandırmaya çalışmış ama başarılı olamamıştır. Bunun üzerine İbrahim Yümni Bey kendisine paşalık verilmesini istemiştir²³⁸. Ali Paşa'da İbrahim Bey'in nüfuzunu artırmak için

²³⁰ BOA,HAT,1227/47928-E.

²³¹ BOA,HAT,1227/47928-G.

²³² BOA, HAT, 1227/47928-F.

²³³ BOA ,HAT, 1227/47928-B.

²³⁴ BOA,HAT,1227/47928-H; BOA.HAT. 1227/47928-C.

²³⁵ BOA, HAT,1227/47928-I.

²³⁶ BOA.HAT 1227/47928-L.

²³⁷ BOA,HAT,1227/47928-J.

²³⁸ BOA,HAT, 1227/47928-K.

onun rütbesinin yükseltilmesini gerektiğini bildirmiştir²³⁹. Rütbe meselesinin bu kadar önemsenmesi Derviş Paşa'nın hala bölgedeki etkin nüfuzu ve bunun yarattığı endişeden kaynaklandığı söylenebilir.

Erzurum Valisi gelişmelerle ilgili merkeze gönderdiği raporda Derviş Paşa'nın Kırşehir'i beğenmeyip daha nemalı bir sancak istediğini belirtmiştir. Ayrıca İbrahim Yümni'nin muhakkak rütbesinin yükseltilmesi gerektiğinden kendisine mirmiranlık verilmesini istemiştir. Bu raporu değerlendiren yetkililer Derviş Paşa'nın isteğini dikkate almamış ve derhal Kırşehir'e dönmesine dair kendisine emir yazılmasını uygun görmüştür. Bu emre itaat etmemesi durumunda da Erzurum Valisi'nin bu meseleyi halletmek için görevlendirilmesi ve Derviş Paşa'nın İran tarafından kabul edilmemesi için Veliht Şehzade Abbas Mirza'ya mektup yazılması kararlaştırılmıştır.

İbrahim Yümni Bey 1 Ocak 1819'de Van'a girmiştir. Derviş Paşa'nın bu tarihte Mahmudî Kalesi'ne sığındığı teyit edilmiş ve paşaya padişahın emrine itaat etmesi için mektuplar yazılmıştır. Derviş Paşa'nın Van'da hala nüfuz sahibi olduğu görülünce ahalinin ondan ümit kesmeleri için acele ile emr-i âli gönderilmesi kararlaştırılmıştır²⁴⁰. Daha sonra alınan bilgilere göre Mahmudî Kalesi'nde bulunan Derviş Paşa'nın adamları birer ikişer yanından ayrılmış ve sadece kırk elli adamı yanında kalmıştır²⁴¹. Erzurum Valisi Ahmet Paşa'nın 8 Ocak tarihli yazısında kışın çok şiddetli olmasından ve Mahmudî Kalesi civarında hiçbir yerleşim alanı bulunmadığından kalenin kuşatılamadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Derviş Paşa'ya tekrar nasihat edilmiş ve bu defa da itaat etmez ise gerek ölü ve gerekse diri olarak ele geçirilmesi hususunda Mahmudî Beyi Emin Bey'e ve bölgedeki diğer görevlilere emirler gönderilmiştir²⁴².

Bölgedeki yetkililerin İbrahim Yümni Bey'in rütbesinin yükseltilmesi yönündeki istekleri sonucunda 9 Ocak 1819'da İbrahim Yümni Bey'e mirmiranlık verilmiştir²⁴³. İbrahim Yümni Paşa şehre girdikten sonra Derviş Paşa'nın şehirde bulunan adamları fitne çıkarmaya çalışmışlarsa da bunlara fırsat verilmemiştir. Yeni

²³⁹ BOA,HAT,1227/47928-D.

²⁴⁰ BOA,HAT, 668/32591.

²⁴¹ BOA, HAT,1227/47925-B.

²⁴² BOA, HAT,1227/47925-D.

²⁴³ BOA,HAT,1227/47928; BOA,HAT,1227/47928-A.

Van Muhafızı herkese aman vermiş, şehirde tellallar gezdirilerek bundan sonra seraite ve kanuna riayet olunacağı, adaletten vazgeçilmeyeceği hususunda padişahın emrini duyurmuştur. Yümni Paşa'nın ifadesine göre halk bu durumu sevinç ve coşku ile karşılamıştır²⁴⁴.

İbrahim Yümni Paşa Van'a kısa sürede hâkim olmuştur. Van'dan Derviş Paşa ile kaçmış olan Sağ Ağası İshak Ağa, Defterdar Timur Bey'e aman verilip görevlerine yeniden başlatılmıştır. Yeniçeri ağasının yerliden atanması uygun olmadığından, Erzurum askerilerinden biri yeniçeri ağası olarak atanmıştır. Derviş Paşa Van Kalesi'ni tamamen harap ettiğinden kalenin imarına başlanılmıştır²⁴⁵.

Derviş Paşa'nın Mahmudî Kalesi'ne sığınması bölge ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmasını gündeme getirmiştir. Buna göre Hakkâri Aşireti'nin sayıca çok olup Bağdat, Van ve İran hududu çevresinde geniş bir alana yayılmıştır. Bunlar kâh İran'a, kâh Derviş Paşa'ya tabi olmuşlardır. Bunların tamamen devlete bağlanmasının yolu; diğer ekrad paşalarından Selim ve Behlül Paşalar gibi Hakkâri Aşireti Beyi Mustafa Beye aşiretler arasında nüfuzunu artırmak için mirliya veya başka bir paye verilmesiydi. Bunun için Muş Mutasarrıfı Selim Paşa bunların başka yerlere tabi olmayacaklarına dair kefil olup bir senet ile bağlılıklarını sağlamalıydı. Bu gerçekleştirildiği takdirde Erzurum ve Van kalelerinin muhafazasına memur valiler askersiz kalmazdı. Hakkâri Aşireti yetmiş seksen bin silahlı süvariden ibaret olup aşiretlerinin mirine de böyle bir paye verilirse bunlar nizam altına alınmış olurlardı. Bayezid de bir düzene konulduktan sonra devlete sadık olan Muş Mutasarrıfı Selim Paşa da bunlara eklendiği zaman bunların tamamı yüz binden fazla asker çıkarabilirlerdi. Böylelikle acil durumlarda merkezden yardım gönderilinceye kadar bunlardan meydana gelen askeri birlikler durumu idare edebilirdi. Böyle bir düzenleme aynı zamanda devlete hain olanların da gözünü korkutmuş olurdu.

Aynı rapora göre Derviş Paşa'nın sığındığı Mahmudî Kalesi'nden başka bir yere geçmesi kışın çok şiddetli bir hal almasından dolayı beklenmemeliydi. Mahmudî Beyi Emin Bey Derviş Paşa'ya itaat etmemesi yönünde uyarılmıştır. Ve

²⁴⁴ BOA, HAT, 1227/47925-B.

²⁴⁵ BOA, HAT, 1227/47925-C.

eğer itaat ederse kendinden başka evlat ve iyali dahi kalmayacağı ve haklarından gelineceği tehditleri savrulmuştur²⁴⁶.

Tüm nasihatler ve tehditlere rağmen Derviş Paşa yine yılmamış ve bölgenin yerlisi olma avantajlarını kullanarak şehri ele geçirmeye çalışmıştır. Derviş Paşa'ya iki durum yardımcı olmuştur. Birincisi İbrahim Yümni Paşa'nın yeterince tedbir almaması²⁴⁷, ikincisi ise bu sırada Erzurum Valisi Ahmet Paşa'nın vefatı ve Van ahalisinin kendine yardım etmesiydi²⁴⁸. Bunlara ek olarak İran Elçisi Mirza Ferecullah İbrahim Yümni Paşa'nın halka zulmettiğini ve bunun üzerine ahali Derviş Paşa'ya adam gönderip şehre davet ettiğini belirtmiştir²⁴⁹. İbrahim Yümni Paşa'nın halka ne gibi zulümler yaptığı tespit edilememişse de İran elçisini hududa ulaştırmaya memur Mehmet Emin Ağa'da İranlıların iddialarını doğrulamıştır²⁵⁰.

Sonuçta Derviş Paşa kendisi için avantajlı olan bu durumu değerlendirerek İran aşiretlerinden topladığı askerler ve kale içerisindeki taraftarlarının yardımıyla ansızın saldırıya geçmiş, askerleriyle şehre girerek kaleyi ele geçirmeyi başarmıştır²⁵¹. Zor durumda kalan İbrahim Yümni Paşa'nın ise intihar ettiği rapor edilmiştir²⁵².

Padişah bu duruma çok sinirlenmiş, Derviş Paşa'nın idam edilmesini ve Van Muhafızlığı da İçil Sancağı'na ilhaken Sert Mahmut Paşa'ya verilmesini emretmiştir²⁵³.

Erzurum Valisi hemen gereken tedbirleri merkeze yazmış Padişah II. Mahmut tüm bu önerileri uygun bulmuştur. Buna göre Erzurum Valisi bu iş için görevlendirildiğinden nüfuzunu artırmak için Şark Canibi Seraskerliği rütbesi verilmesi kararlaştırılmıştır. Van ahalisine tembih ve tehdit içeren yazılar yazılacaktır. İstanbul'dan topçu ve arabacı ve humbaracı askerleri ve top ve humbara

²⁴⁶ BOA, HAT,1227/47925-E; BOA, HAT, 671/32853.

²⁴⁷ BOA, HAT.,750/35445.

²⁴⁸ BOA, HAT,470/23047.

²⁴⁹BOA,HAT,769/36174;BOA,HAT,769/36174-A;BOA,HAT,769/36174-D;BOA,HAT,769/36174-G;BOA,HAT, 787/36731;BOA,HAT,769/36174-C ;BOA HAT, 797/36983.

²⁵⁰ BOA, HAT, 769/36174-C; BOA, HAT,797/36983.

²⁵¹ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, *age*, s.46.

²⁵² BOA, HAT, 750/35445. Derviş Paşa'nın Van'ı ele geçişi ve İbrahim Yümni Paşa'nın intihar ediş tarihini tam olarak belirleyemedik. Bu durumu anlatan belgelerin tarihi tam net olmadığı için tahmini bir tarih verdik.

²⁵³ BOA,HAT, 480/23504.

deniz yoluyla Trabzon'a oradan da Erzurum'a gönderilecekti. İran tarafına da Derviş Paşa'nın korunması ve İran aşiretlerinden topladığı askerle Van'a girmesinin anlaşma maddelerine aykırı olduğuna dair yazı yazılacaktı. İçil Mutasarrıfı Sert Mahmut Paşa'ya İçil'e mütesellim bırakarak derhal Van tarafına hareket etmesi emredilmiştir. Civarda olan Rakka ve Diyarbekir Valisi Behram, Maden-i Hümayun Emini Nurullah, Sivas Valisi Lütfullah, Trabzon Valisi Hüsrev, Maraş Valisi Hüseyin Paşalara Erzurum Valisi'nin Van üzerine memur olduğu bildirilerek istenecek askerin derhal hazırlanması hususunda emirler yazılacaktı²⁵⁴. Bunların dışında Bayezid Mutasarrıfı, Eleşkirt Mutasarrıfı, İspir Voyvodası, Bayburt Ayanı Kösükoğlu, Kiğı Beyi, Tercan Beyi, Erzincan ve Şiran ayanları, Livane Beyi Süleyman Bey, İspir Kazasından Leffioğlu bir an evvel kendilerinden talep edilen asker ile Van üzerine hareket etmeleri emredilmiştir²⁵⁵.

Askerin tayinatı ve yeterli miktar erzak tedarik edilmesi için ilgililere emirler verilmiştir. Derviş Paşa'nın dışardan yardım almaması için gereken yollar ve köprülerin tutulması ve Van'a erzak girişinin engellenmesi üzerinde önemle durulmuştur. Bağdat Valisi'ne verilen talimatta da İranlı yetkilileri durumdan haberdar ederek Derviş Paşa'ya yardım edilmemesi için gereken yazının yazılması istenmiştir²⁵⁶.

Erzurum Valisi 20 Mayıs 1819'da Muş Mutasarrıfı'na Van çevresinde bulunan aşiret beylerinin Derviş Paşa'ya meyletmemesi için gereken tedbirlerin alınmasını ve Van'ın sağ ağasına, defterdarına, ileri gelenlerine gizlice mektup yazılarak Derviş Paşa'nın ortadan kaldırılması için yardım etmeleri istenmişti. Bununla birlikte Derviş Paşa'ya mektup yazılarak itaat ederse can ve malının güvende olacağı, ancak savaş halinden aman verilmeyeceğinin bildirilmesi istenmiştir²⁵⁷. 14 Mayıs 1819'da Derviş Paşa'ya yapılan hazırlıkları belirten ve onu tehdit eden şu mektup yazılmıştır²⁵⁸:

“Bundan önce Van Eyaletinden başka yere tayin edildiğiniz halde padişahın emrine muhalefet etmenizden dolayı Van'dan zorla çıkarılmanız emredilmiştir.

²⁵⁴ BOA,HAT, 470/23047.

²⁵⁵ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, *age*, s.47.

²⁵⁶ BOA, HAT, 470/23047.

²⁵⁷ BOA, HAT,494/24270.

²⁵⁸ BOA,HAT,496/24341-A.

Bunun için Serasker tayin edilmiş Sivas, Maden-i Hümayun, Trabzon, Maraş ve Diyarbakır valileri daire halkı ve eyalet askerleriyle üzerine gönderilmiştir. Erzurum'da olan top ve topçu neferatından başka İstanbul'dan top, topçu, arabacı ve humbaracı ortaları gönderilmektedir. Karahisar-ı Şarki ve Çıldır eyaletinden külliyetli asker ve Erzurum'un tüm askeri ve kazalarının ayan ve vücuhlarının tamamı üzerine sevk edilecektir. Bu şekilde üzerine varılıp padişahın emri infaz edilecektir. Muhalefet etmeyip rızanız ile Van'dan çıkarsanız mal ve canınız selamette olacaktır. Önceki suçlarınızın Padişah tarafından affedilmesi umulmaktadır”.

20 Mayıs 1819 tarihinde yapılan hazırlıklar şöyledir: Erzurum Eyaleti kazalarından Karahisar-ı Şarki ve Çıldır Eyaleti'nde bulunan Livane Sancağı'ndan asker tertip edilmiştir. Sivas, Trabzon, Maraş, Diyarbakır ve Maden-i Hümayun vezirlerine Van maslahatı için asker talep olunur ise derhal gönderilmesi ve kendilerinin de hazır bulunmaları için emirler gönderilmiştir. Erzurum'un bütün tımar erbabı hareket için tayin edilmiş ve Muş Mutasarrıfı Selim Paşa ile Silahtar Ali Paşa'nın hemen Van'a varıp Van'ı muhasaraya başlamaları emirleri paşalara ulaştırılmıştır. İstanbul'dan iki topçu ve bir arabacı ortalarıyla gereken havan ve humbaracı askerleri deniz yoluyla gönderilmeleri için gereken hazırlıklar tamamlanmıştır. Van'ın yolları, muhkem yerleri tutularak Van'ın kuşatılmasına başlanılması için Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'ya gerekli talimat gönderilmiştir²⁵⁹.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Mayıs ayının sonlarında harekete geçilmiştir. Haziran'ın başında da Van'a yaklaşılmıştır. Erzurum Valisi Hafız Ali Paşa, Muş Mutasarrıfı Selim Paşa ve Van Valisi Sert Mahmut Paşa Van'a ulaşmak üzereyken Derviş Paşa, Sağ Ağası, yeniçeri ağası ve defterdar saklanmaktan başka çare bulamamışlardır. Derviş Paşa firar ettiği söylense de²⁶⁰ daha sonra şehir içinde saklandığı anlaşılmıştır²⁶¹.

13 Haziran 1819'da Mahmut Paşa Van'a girmiştir. Erzurum Valisi de 14 Haziran'da Van'a sekiz saat mesafede bulunan Canik Karyesi'ne ulaşmıştır²⁶². Derviş Paşa'nın zulmüne maruz kalan ahalinin de yardımıyla şehre girilmiştir. Kısa

²⁵⁹ BOA,HAT,496/24341.

²⁶⁰ BOA,HAT,753/35542.

²⁶¹ BOA,HAT,751/35495;BOA,HAT,1234/47927-A.

²⁶² BOA.HAT.750/35443.

sürede Van'da asayiş sağlanmış ve şehre hâkim olunmuştur. Uzun aramalardan sonra ele geçirilen Derviş Paşa da idam edilmiştir²⁶³. İstanbul'a gönderilen kesik başı 26 Ağustos 1819'da paşanın kesik başı ibretlik için seyre konulmuştur²⁶⁴. Van meselesi bitmiş olduğundan öldürülen Derviş Paşa'nın variyetinin tespit edilip mal ve mülküne el konulması için Abdurrahim Bey memur edilmiştir²⁶⁵.

Bu isyan aynı zamanda bölge ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bölgede otoritesinin yok denecek kadar az olduğu hatta Hakkâri bölgesinin bir süre İran hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır. Otorite boşluğu nedeniyle halkın can ve mal güvenliği olmadığı ve bu nedenle bunların geçimlerini sağladıkları ziraattan bile vazgeçtikleri görülmektedir. Böyle bir ortamda, Derviş Paşa gibi başına buyruk memurların ortaya çıkması pek de şaşılacak bir durum değildir. Merkezi hükümetin istememesine rağmen Derviş Paşa yaklaşık on üç yıl Van'ı elde tutmayı başarmıştır. Derviş Paşa, imparatorluğun diğer kesimlerinde de benzerleri görülen ayan, vali vb. merkezden bağımsız hareket eden devlet adamlarından biridir. Sonuçta diğerleri gibi o da II. Mahmut'un merkezileşme politikaları sonucu ortadan kaldırılmıştır.

3.8. Han Mahmud İsyanı

19. yüzyılın ilk yarısında Hakkâri bölgesindeki Osmanlı varlığı ancak kâğıt üzerindeydi. Burası Fırat nehri ile İran sınırı arasında kalan Osmanlı toprakları içinde en çetin coğrafyaya sahiptir. Bu dönemde bu bölge Hakkâri Aşireti Beyi Nurullah Bey ve Han Mahmud ve kardeşlerinin denetimleri altındaydı. Gerek Reşit Paşa ve gerekse Hafız Paşa döneminde buraya herhangi bir askeri hareket yapılmamıştı. Ayrıca Erzurum vali ve müşirleri de bu bölgeyi kontrolleri altına alamamıştır.

Han Mahmud'un yaşadığı Müküs bölgesi Van'a bağlıydı. Van Muhafızı görünüşte çok geniş toprakları idare ediyorsa da buralarda hiç otoritesi yoktu. Van şehir merkezinden hemen sonra Bitlis topraklarına kadar buralar Han Mahmud'un

²⁶³ BOA,HAT,1227/47927.

²⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, XI-XII*, Matbaa-i Osmaniye, 1309, s.23; Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi, *age*, s.87.

²⁶⁵ BOA,HAT,517/25258.

idaresi altındaydı²⁶⁶. Han kardeşler Van Muhafızı'nın otoritesini tanımamış ve bölgelerinde topladıkları vergilerden devlete herhangi bir ödemede bulunmamışlardır²⁶⁷. Büyük kardeş olan Han Mahmud kardeşlerini İran sınırı ve Van Gölü çevresindeki farklı bölgelere yönetici olarak atamıştır²⁶⁸. Han Mahmud Gevaş civarlarında bulunan Paşvak kalesinde ikamet ederek buraları yönetiyordu²⁶⁹. Ancak Van'a girmeye cesaret edemiyordu. Görünüşte bağlı olduğu Van Kaymakamı İshak Paşa ile Van'a yakın bölgelerde görüşür ve bu durumda da 500 - 600 silahlı adamı olurdu²⁷⁰.

1830 yılında Van Muhafızı İshak Paşa isyan ettiği zaman Osmanlıların Müküs Sancağı Beyi olarak tanımladıkları Han Mahmud'a sığınmıştır²⁷¹. Bu durum Han Mahmud'un en azından 1830 yılında bölgedeki güç dengelerinden biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İshak Paşa'yı korumakla yetinmeyen Han Mahmud onu zorla Van Muhafızlığı'na getirmeye çalışmıştır. Bunun için de Muş Mutasarrıfı Emin Paşa ile yazışarak Hakkâri aşiretleri ve ahalisinin İshak Paşa'nın maiyetinde toplanmış olduğunu ifade ederek ondan da destek istemiştir²⁷².

Han kardeşler aşiretler arasında ve İranlılar nezdinde cesaretleriyle meşhurlardı²⁷³. Yüzden fazla köyü kılıçları ile ele geçirmişlerdi. Ne Van Paşasından ne de İranlılardan korkuyorlardı. Ayrıca İran sınırını aşip buraları yağmalıyorlardı²⁷⁴. Örneğin 1835 Ekim'inde İran'a bağlı Hoy bölgesine saldırmış ve buradaki tüm tahılı yağmalamışlardır.²⁷⁵ Bölgede onlara tabi olmayan aşiretler burayı terk etmek

²⁶⁶ Lieut. Col. J. Shiel, "Notes on a Journey from Tabriz, through Kurdistan, via Van, Bitlis, Se'er and Erbil, to Suleimaniyeh, in July and August, 1836" *The Journal of the Royal Geographical Society*, 8 (1838) s.66.

²⁶⁷ James Brant; A. G. Glascott, Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10. (1840), pp. 341-434.s.391

²⁶⁸ Sabri Ateş, Empires at the Magrin: towards a history of the ottoman-iranian borderlan and the borderland peoples, 1843-1881, PhD, New York University, 2006, s.70-71.

²⁶⁹ Lieut. Col. J. Shiel, "Notes on a Journey from Tabriz, through Kurdistan, via Van, Bitlis, Se'er and Erbil, to Suleimaniyeh, in July and August, 1836" *The Journal of the Royal Geographical Society*, 8 (1838) s.67.

²⁷⁰ James Brant; A. G. Glascott, Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10. (1840), pp. 341-434.s.387-388

²⁷¹ BOA.HAT.1040/43065-A.BOA.HAT.1047/43212-F.

²⁷² BOA.HAT.1047/43212/H.

²⁷³ BOA.HAT.449/22344/A.

²⁷⁴ BOA.HAT.812/37250/G.

²⁷⁵ Lieut. Col. J. Shiel, "Notes on a Journey from Tabriz, through Kurdistan, via Van, Bitlis, Se'er and Erbil, to Suleimaniyeh, in July and August, 1836" *The Journal of the Royal Geographical Society*, 8 (1838) s.58.

zorunda kalmıştır. Örneğin Haydaranlı Aşireti bu nedenle İran'a kaçmıştır²⁷⁶. Bununla birlikte bölgedeki diğer beylerinde topraklarına el atmaya başlayarak Cizre ve Bohtan köylerini yağmalamışlardır²⁷⁷.

Han kardeşlerin bölgede bu denli sivrilmeleri bölgedeki yetkililerin ve Osmanlı merkezi yönetiminin canını sıksa da yapabilecekleri bir şey de yoktu. Bölgedeki yetkililer Han Mahmud'un üzerine varılsa bile ele geçirilemeyeceğini açıkça ifade ediyorlardı. Bunların elinde bulunan kaleler çok sağlam ve sarp arazi üzerindeydi. Yetkililere göre ellerinde olan Hoşab Kalesi önemli miktarda para sarf edilip beş altı bin askerle altı ay kuşatılsa bile ele geçirilip geçirilemeyeceği yine bilinmiyordu²⁷⁸. Ayrıca bu dönemde İran ile sınır anlaşmazlıkları sürdüğünden bölgede karışıklık çıkması yetkililerin istediği en son şeydir. Çünkü İran'ın bu durumdan faydalanacağına neredeyse emindiler. Ayrıca Han Mahmud'un İran'a tabi olma ihtimali de onları düşündüren başka bir olasılıktı. Bu nedenle Han Mahmud'un üzerine varılmadan önce İran ile muhakkak sınır meselesinin halledilmesi gerektiğini önemle vurgulamışlardır²⁷⁹. Muhtemeldir Cizre Beyi 800 adamı ile Han Mahmud'a saldırmıştır²⁸⁰.

Han Mahmut'un Van - Hakkâri bölgesinde güçlenmesi bölgede bulunan diğer beyleri rahatsız etmiştir. Düşmanları olan eski Cizre beyi ve Bedirhan Bey'in vekili Mîr Seyfettin topraklarına müdahale eden Han Mahmud'a Hakkâri Beyi Nurullah ile beraber fiilen karşı koymaya başlamıştır. Durumdan haberdar olan Sivas Müşiri Hafız Paşa aralarında çatışma çıkmasına engel olmak istemişse de konu ile ilgili yazısı bunlar harekete başladıktan sonra ancak ulaşmıştır²⁸¹. Seyfettin Bey ve Nurullah Bey Han Mahmud'un idaresinde olan Müküs ve Vastan kazalarına saldırmışlardır²⁸². Bunun üzerine Han Mahmud mecburen Erzurum Müşiri'ne itaatini bildirmiş ve kardeşlerinden birini rehin olarak göndermeyi kabul etmiştir²⁸³.

²⁷⁶ BOA. C.DH 95/4227.

²⁷⁷ **BOA.HAT.448/22335/D.**

²⁷⁸ BOA.HAT.452/22387.

²⁷⁹ BOA.HAT.452/22383.

²⁸⁰ James Brant; A. G. Glascott, **Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838**, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10. (1840), pp. 341-434.ss.388

²⁸¹ **BOA.HAT.448/22335/D.**

²⁸² **BOA.HAT.448/22335/B.**

²⁸³ James Brant; A. G. Glascott, **Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838**, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10. (1840), pp. 341-434.ss.387

İshak Paşa Seyfettin ve Nurullah Beylere bu işe memur edilip edilmediğini öğrenmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Erzurum Müşiri Osman Nuri de Sivas Müşiri Hafız Paşa'ya yazı yazarak Nurullah ve Seyfettin'in Han Mahmud üzerine yürümesini kendisi emretmemiş ise Seyfettin'e yazı yazarak derhal geri çekilmesini rica etmiştir²⁸⁴.

Han Mahmud ve Han Abdal yakalandıktan sonra diğer kardeşleri Abdürrezzak ve Ethem Han beş yüzden fazla adamı ile Hoşab Kalesi'ne sığınmıştır. Mevsimin kış olmasına rağmen Van Kaymakamı İshak Paşa'ya bunların ele geçirilmesi emri verilmiştir. Bunun için Miralay Galip Bey de Van'a gönderilmiştir. Galip Bey ve İshak Paşa mevcut asker ile kale üzerine yürümüşlerdir. Kaledekiler direnemeyeceklerini anlayınca aman dilemişler ve bunlara aman verilerek aileleriyle kaleden çıkarılmışlardır. Daha sonra kaleye bir bölük redif ve Mansure ordusunun Üçüncü Tabur Binbaşısı Mustafa Ağa yerleştirilmiştir²⁸⁵.

Han Mahmud ve kardeşleri Han Abdal, Abdürrezzak ve Seyfettin uzun süredir Van bölgesinde başına buyruk hareket etmektedirler. Bunların elinde bulunan Hoşab Kalesi ve diğer kaleler oldukça muhkemdi ve bölgenin ulaşımının neredeyse imkânsız olduğu bir arazi yapısına sahipti. Bunlara gerektiği zaman yardım edecek çok sayıda akraba ve taraftarları mevcuttu. Bu nedenlerle bunların üzerine çok sayıda asker sevk edilse ve çok para harcanarak altı ay savaşmak lazım gelse yine de ele geçirilmeleri mümkün değildi. Çünkü bunların buldukları bölge İran ile sınır ve Hakkâri aşiretinin yaşadığı bölge ile bitişikti. Bunlar bu nedenlerle başları sıkıştığı anda kolaylıkla firar edebilirlerdi. Ancak Erzurum Müşiri Osman Paşa tarafından Van Kaymakamı İshak Paşa ve müşirin Van'da bulunan müdürü Ali Ağa verilen talimat ve alınan tedbirlerle Han kardeşler Van'a yarım saat mesafede bulunan Van bahçeliğine çekilmiş ve burada ele geçirilmişlerdir. Elleri bulunan Hoşab Kalesi anlaşılacak diğerleri de savaşarak zapt edilmiştir²⁸⁶.

Bunlar Padişahın gücünü görmüşler ve devlete itaat ettiklerinden iyi hizmette bulunabilirler. Han kardeşler İran, Erzurum ve Van bölgelerinde cesaretleri ile

²⁸⁴ Seyfettin Bey ve Nurullah bey Han Mahmud'un idaresinde olan Müküs ve Vastan kazalarına saldırmışlardı²⁸⁴

²⁸⁵ BOA.HAT.448/22333/A.

²⁸⁶ BOA.HAT.448/22316/A

meşhurdurlar. Ve bu bölgede bulunan Kürtler üzerinde nüfuz sahibidirler. Bu nedenle eğer uygun görülürse Han Abdal ve Abdürrezzak İstanbul'da tutulmalı ve Han Mahmud ile Seyfettin Erzurum Müşiri tarafına gönderilmelidir. Seyfettin Erzurum'da rehin olarak alıkonulup Han Mahmud'un da İran hududunda bulunan Bayezid tarafında ikamet ettirilmesiyle taraftarları bunun yanına toplanacak bu bölge imar edilmiş olacaktır. Ve ileride gerektiği durumlarda bunların devlete iyi hizmetlerde bulunacağı umulmaktadır²⁸⁷.

Hakkâri aşireti beyi bulunan Nurullah Bey Han kardeşlerin yakalanmasında ve ellerinde bulunan kalelerin ele geçirilmesinde iyi hizmetlerde bulunmuştur. Hakkâri toprağı İran'la bitişik olduğundan Nurullah Bey bazen İran'a meyletmiştir. Şimdiki durumda onun İran'la olan bağının tamamen koparılmasına çalışılmaktadır. Hakkâri'nin nüfusu otuz-kırk bin civarındadır. Ve içinde zırnıh madeni bulunmaktadır. Eğer Nurullah Bey devlete sadık bir duruma gelirse bu devlet için epey faydalı olacaktır. Bu nedenle Erzurum Müşiri Osman Paşa Nurullah Beyin taltifini gösterir bir emirname gönderilmesini rica etmiştir. Ayrıca Erzurum Müşiri Van Kaymakamı İshak Paşa ile Müdürü Ali Ağa'nın da Han Mahmud meselesinde gösterdikleri hizmetler nedeniyle taltiflerini istemiştir²⁸⁸.

Van civarında bulunup yirmi seneden fazladır kötülüğe alışmış olan umeray-ı eşayirden Han Mahmud ve biraderi Han Abdal ve amcaları Mîr Şeref ve kethüdarları Terlan'ın nasıl ele geçirilmiş olduğu daha önce ifade edilmiştir. Bunların diğer kardeşi Mîr Seyfettin de daha sonra ele geçirilmiş ve bunların Erzurum'a getirilmeleri için Tımarlı Süvari Asakir-i Mansure Alay Kaymakamı Selim Bey iki bölük süvari ile Van'a gönderilmiştir. Bunlar bu ayın on altıncı Pazar günü Erzurum'a getirilmişlerdir. Bunlar güvenli bir mekâna yerleştirilerek gözaltına alınmışlardır. Ancak diğer küçük kardeşleri Abdürrezzak Mahmudî Hoşab Kalesine ve diğer iki kardeşleri de başka kalelere sığınmışlardır. Bu nedenle Han Mahmud ve Han Abdal'ın İstanbul'a gönderilmeleri teslim olmayan kardeşlerde olumsuz etki yaratıp direnmelerinde inat etmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle bunların şimdilik Erzurum'da tutulmaları gerekmektedir. Abdürrezzak ve diğerlerinin dahi temin edilerek kalelerden çıkarılması ve ellerinde bulunan bölgelerde taraftarlarının İran ve

²⁸⁷ BOA,HAT,448/22316-A

²⁸⁸ BOA,HAT,448/22316-A

başka yerlere gitmelerinin önüne geçilmelidir. Han Mahmud ve Han Abdal'a kardeşlerinin neden direndikleri sorulmuş, onlarda kalelerde mal ve evlatlarının bulunduğunu direnmelerinin sebebinin can ve mal korkusundan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Bunlar altı kardeş olup tarafımdan kendilerine ray verildiği ve kethüdaları Terlan'ın bu durumu açıklayan kâğıtlarla gönderildiği zaman diğer birader ve taraftarları dahi itaat edeceklerdir. Ve cürümleri de affedilirse devlete iyi hizmetler edeceklerini evlat ve ailelerinin Van'a nakledilmesi ve hayvanlarının kışın şiddetinde telef olmamaları için buldukları bölgelerde tutulmasını niyaz etmişlerdir. Ve bu durumda kardeşleri hala direnirlerse lazım gelen cezanın icrasına razıyız diye söz vermişlerdir. Bu durum Erzurum'da bulunan asker ile istişare edilmiş ve han kardeşlerin istekleri uygun görülmüştür. Abdürrezzak ve diğer kardeşlerin ray ve emniyet buyruvduları yazılmış bunların yola getirilmeleri için hazinedarım ve Terlan bunlara yazılan yazılarla birlikte gönderilmiştir. Bu konuda İshak Paşa'ya da gerekli nasihatler yazılmış ve zikir olunan kalelerin tahliye edildikten sonra bunların sahip oldukları nakit para ve mal ve hayvanlarının telef olmaması hususuna itina göstermesi emredilmiştir. Kalelerin ele geçirildiği haberi geldiğinde Han Mahmud ve Han Abdal kethüdamla birlikte İstanbul'a gönderilecektir. Ayrıca Hakkâri Aşireti Beyi Nurullah Bey de itaat etmeye başladığından ona ve diğer lazım gelenlere hilatlar ve temini muntazamın buyruvdular gönderilmiştir. 9 Kasım 1838²⁸⁹.

Hakkâri Beyi Nurullah Beyin tarafımıza çekilmesi ve kendisinin Han Mahmut'un galesinin bitirilmesi hususunda Van Kaymakamı İshak Paşa ile birlikte iyi hizmet etmiştir. Han Mahmud ve kardeşleri Erzurum Müşiri'nin kethüdası Hurşit Efendi ile bu tarafa gönderilmiş ve bunlardan ikisinin İstanbul'a gönderilmeleri diğer ikisinin de geri gönderilmesi hakkındaki Erzurum Müşirinin düşünceleri, Han Mahmut'un galesinin ortadan kaldırılmasında iyi hizmetler eden Erzurum müşirine ve kethüdasına birer kıta nişan-ı zişan ve dairesi müdürü Ali Ağa'ya kapıcıbaşılık rütbesi tevcih buyrulmasının istenmesi hususlarında Erzurum müşirinin kethüdası aracılığıyla gönderdiği yazılar padişahın onayına sunulmuştur. Bunlar şimdilik

²⁸⁹ BOA,HAT,448/22335-C.

Kapıkethüdası konağında ikamet etmektedirler, bunlardan ikisinin geri gönderilmesinde bir problem olmayacaktır. Padişah tüm istekleri onaylıyordu²⁹⁰.

Padişahın emri gereğince Han Mahmud ve biraderleri Han Abdal ve Abdürrezzak, Mir Seyfettin kethüdamızla beraber vapur ile Dersaadet'e gönderilmişlerdir. Ancak bunlar uzun süredir itaatsizlikle vakit geçirmişler ve güya şimdi hatalarını anlayarak akılları başlarına geldiğini söyleyerek aflarını rica etmişlerdir. Aile ve çocuk sahibi olduklarından ev barklarının harap olmaması için içlerinden iki kişinin İstanbul'da kalması ve diğer ikisinin de bu tarafta aileleriyle göstereceğim mahalde yaşamak için istirhamda bulunmuşlardır. Bunların sözlerine güvenmek caiz değilse de bunlar çok kalabalık aile ve akrabaları olmaları nedeniyle aşiretler arasında ve İranlılar nezdinde cesaretleriyle meşhurlardır. Ve bu bölgede sözlerini geçirme kudretleri olduğundan ve Bayezid Sancağının da harap bir yer olması nedeniyle kendilerinin oraya akrabalarından iki yüzden daha fazla haneyi toplayacakları açıktır. Bunların Van civarında olan aile ve akrabalarının buralardan uzaklaştırılması da iyi olacaktır. Bunların başı Han Mahmud ise de yapılan tahkikata göre Han Abdal'ın hepsinden daha tehlikeli olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Han Abdal ile Abdürrezzak'ın İstanbul'da Han Mahmud ile Mir Seyfettin'in bu tarafa gönderilip aile ve akrabalarının buraya getirilmesi ve sonra Mîr Seyfettin Erzurum'da rehin kalması, Han Mahmut'un da Bayezid'e aile ve akrabalarıyla iskân edilmesi kanaatimizce iyidir. Bunlara da isteklerinin İstanbul'a iletileceğine dair söz verilmiştir. Ancak bu istekleri dile getirmemizde başka bir emel aranmamalı yani bunlardan bir akçe bile kabul edilmemiştir²⁹¹.

Van kaymakamı İshak Paşa ve Erzurum müşirinin müdürü Ali Ağa Han Mahmut meselesinde yapmış oldukları hizmetlerden dolayı taltif edilmelerini Erzurum Müşiri Osman Nuri Paşa istemiştir. İshak Paşa'ya haiz olduğu mirmiranlık rütbesine uygun bir kıta nişan gönderilmesi ve Ali Ağa'ya da kapıcıbaşılık rütbesinin verilmesini istemiştir²⁹².

²⁹⁰ BOA,HAT,449/22344.

²⁹¹ BOA,HAT,449/22344-A

²⁹² BOA,HAT,452/22384;BOA,HAT,452/22385.

9 Şubat 1839 Han Mahmud ve biraderleri Han Abdal'ın ele geçirildikleri haberi geldikten sonra bunların mallarının deftere kaydolunarak korunması Van kaymakamı İshak Paşa'ya bildirilmiş ise de diğer kardeşleri ve taraftarları ayaklanarak ellerinde bulunan Hoşab ve diğer kalelere sığınmışlardır. O zaman bunların üzerine asker sevk edilmesi gerektiğinden İshak Paşa bunların mallarıyla ilgilenmeye vakit bulamamıştır. Bu sırada bunların hayvanları ve zahireleri sevk olunan başıbozuk asker tarafından yağmalandığı haber verilmiştir. Bu nedenle İshak Paşa bu hususta tekrar uyarılmıştır. Han Mahmud Erzurum'a getirildiğinde Erzurum'un yüksek rütbeli askerleri ve önde gelenleri huzurunda ne kadar para ve malları olduğu kendilerine sorulmuştur. Bilinen hallerinden dolayı Muş ve Van Paşaları ve Hakkâri beyleri ve hem civar oldukları İranlılarla düşmanlıkları olduğundan iki üç bin asker istihdamına mecbur olduklarını söylemişler bu nedenle ellerinde bulunan mahaller ahalisinden aldıkları vergileri bu askerlere verdiklerini ifade etmişlerdir. Han Mahmud'un hac parası olan dört bin adet yirmilik altında başka nakit parası olmadığı ve Han Abdal'ında şuna buna yetmiş seksen bin kuruştan fazla borcu olduğunu beyan etmişlerdir. Ancak İshak Paşa'nın deniz kadar mallarına el koyduğu şikâyetinde bulunmuşlardır. Bunlar on dört bin dört yüz küçükbaş hayvan ve bin altı yüz merkep erzaktır. İshak Paşa'dan mallarla ilgili düzenlenen defterin gönderilmesi istenmiştir. İshak Paşa'nın oğlu Tayfur Bey Erzurum'a geldiğinde durum ondan da sorulmuş ve Han Mahmud ele geçirildikten sonra iki bin yedi yüz küçükbaş hayvan ele geçirilip Van köylerinden münasiplerine emaneten verilmiş olduğunu ve iki yüz merkep zahirelerinin ele geçirilen kalelerde ambarda bulunduğunu ve on bir bin üç yüz küçükbaş hayvanın çoğunu hizmetçilerinin İran'a götürmüş oldukları ve birazının savaş esnasında yağmalandığını ve Hoşab Kalesinde ailelerinde bulunan mal ve eşyalarına dokunulmayarak bunlar götürüldükleri mahalle mallarını beraberlerinde götürmüş olduklarını Tayfur Bey bildirmiştir. Dolayısıyla harpte ele geçirilen kalelerde bazı eşyaların yağmalandığını ve bundan Erzurum müşiri ve Van kaymakamının yararlanmak bir yana bu seferlerden dolayı epey masrafları olduğu beyan edilmiştir²⁹³.

Hoşab Kalesi yüksek bir kaya üzerinde olduğundan havan top ve lağım vuruşları kar etmeyip iki bin kese akçe sarf ve beş altı bin asker kale üzerine

²⁹³BOA, HAT, 452/22386.

gönderilmesi lazım gelse kalenin bulunduğu mevki ve içinde buluna fazlaca zahire ile iki yüz adam sığındığında en az altı ay kuşatılsa ve havan ile vurulsa ancak ele geçirilebilirdi. Bu kale İran sınırına yakın olduğundan han Mahmud ve kardeşlerinin başları sıkıldığı gibi İran tarafına ya da Hakkâri tarafına kaçacaklarından bunların ele geçirilmeleri pek mümkün değildi. Han Mahmud ve Han Abdal'ın bu bölgede ve İran'da olan şöhretleri nedeniyle bu bölgede hiç kimse bu işin bu kadar çabuk bitirileceğini ummazdı. Ayrıca bölgedeki memurların birleşerek Han Mahmud üzerine gönderildiğinin padişah tarafından emredildiği söylentileri önde gelen aşiret reislerinin devlete meyil etmeye başlamasına neden olmuştur. Ve özellikle şimdi ele geçirilen Hakkâri Beyi Nurullah Bey tarafımıza yaklaşmaktadır²⁹⁴.

1831 yılında İran daha önce işgal etmiş olduğu Hakkâri bölgesindeki Osmanlı kalelerini iade etmiş ve o zamanın Van Muhafızı olan Timur Paşa tarafından bu kale zapt edilmiştir²⁹⁵. Ancak zamanla bu kale Han Mahmud'un eline geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1830 yılında İshak Paşa isyan etmiştir²⁹⁶.

Meclis-i Meşveretin almış olduğu şu kararlar onaylanmıştır. Hurşit Efendi'ye salisten bir kıta nişan Ali Ağaya rütbe-i mezkurenin verilmesi, Nurullah Beyin teşvik ve taltifi için ona mektup yazılması. Han Mahmud ve biraderinin o tarafa gönderilmesinde sıkıntı olmadığı gibi diğerlerinin dahi gönderilmesi problem yaratmazsa bunların hepsi o tarafa gönderilebilir. Ya da ikisinin iadesiyle diğerlerinin memleketteki mallarının gelirlerinden maaş bağlanarak Edirne'ye gönderilmesi. Bunlar Erzurum müşirine sorulup gelecek yanıtı göre hareket edilmesi söylenmiştir²⁹⁷.

Eski Cizre Beyi Seyfettin Bey ile Hakkâri Beyi Nurullah Bey Han Mahmud üzerine yürümüşlerdir. Bu durum İstanbul'da bulunan Muş Müttesellimi Emin Paşa'ya sorulmuş o da şöyle cevap vermiştir: Han Mahmud bu otuz beş seneden fazladır yerleşmiş ve elinde olan köyler üç yüzden fazladır. Buralardan elde ettiği gelirleri kendisine almış Erzurum müşirlerine verdikleri hediye ve baha vb on bin kuruştan azdır. Bu bölgede bulunan Akdamar ve Çarpanak manastırlarını ele geçirmiş ve soyarak üç bin kese miktarı gümüş ve altın ele geçirmiş ve böylece iki

²⁹⁴BOA,HAT,452/22387.

²⁹⁵BOA ,HAT,810/37204-I.

²⁹⁶BOA ,HAT,1040/43065-A

²⁹⁷BOA ,HAT,448/22316.

bin asker toplama kuvveti olmuştur. Buralarda gayet sarp ve metin kaleler olması bölgedeki memurları buraları kontrol altında tutmaya güçleri yetmediği için Van kaymakamlarından ve Erzurum müşirlerinden bir bakıma şikâyet eder. Devlete sadık olanlardan olmayıp geçenlerde kardeşini Erzurum'a göndermesinin nedeni ise Seyfettin ve Nurullah Beylerin üzerine gelmesini anlayarak yardım istemeye vesile yaratmaktadır. Seyfettin Bey daha önce kendisine miralaylık rütbesi verilen Bedirhan Beyin amcazadesidir. Seyfettin Hakkâri beyi ile ittifak ederek durumdan faydalanıp durumunu düzeltmeyi amaçlamıştır. Hakkâri beyinin hareketinin nedeni de Han Mahmud'un atalarının de kendisinin daha önce ona tabi olanlardan sayılır iken şimdi bölgeyi ele geçirerek bölgede tek güç olma emellerine karşı çıkmaktan kaynaklanmıştır.

Han Mahmud ele geçirilip Erzurum'a götürüldükten sonra bu konuda ne yapılması gerektiği Sivas müşiri hafız paşadan da sorularak hanın Erzurum tarafında mı terbiyesi münasip olur yoksa İstanbul'a mı gönderilmelidir bu görüş alındıktan sonra buna göre hareket edilmelidir²⁹⁸.

Han Mahmud'a ne yapılması ile ilgili Sivas Müşiri Hafız Paşa'ya sorulmuş ve cevaben Han Mahmut'un adamlarıyla beraber İstanbul'a götürülmesi ve Cizre ümerasından Seyfettin Beyin bu harekette göstermiş olduğu hizmetlerden dolayı kapıcıbaşılık rütbesi verilmesini istemiştir. Bunlar İstanbul'a gönderildikten sonra Rumeli tarafında bir yere gönderilmeleri münasiptir. Seyfettin Beye kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir²⁹⁹.

Hakkâri Beyi Nurullah bey de pek güvenilir değildir. Ve Hakkâri'deki asilerin önderidir. Nurullah beyin de başı sıkıştığında İranlılarla arasını iyi yapacağı bilinmektedir. İranlılarla var olan sınır problemlerinin halledilmemiş olmasından dolayı eğer şimdi bunların terbiye edilmelerine çalışılırsa İranlılarla çatışma ihtimali yüksektir. Han Mahmud'un terbiye edilmelerine eğer Seyfettin ve Nurullah memur değilse ve bu durum onların eski düşmanlıklarından kaynaklanıyorsa tarafınızdan Seyfettin Beye tembih edilmesi gerekmektedir³⁰⁰.

²⁹⁸ BOA,HAT,448/22324.

²⁹⁹ BOA,HAT,448/22335.

³⁰⁰ BOA,HAT,448/22335-B.

Han Mahmud'un ele geçirilip bununla ilgili Dersaadet'e mi gönderilmesi yoksa burada mı cezalandırılmaları Hafız Paşa'ya sorulmuştur. Han Mahmud ve Eski Cizre Beyi Mîr Seyfettin arasında eski düşmanlıklar vardı. Han Mahmud ve adamları Cizre ve Bohtan köylerinin bazılarını yağmalamışlardır. Seyfettin devlete sadık biridir. Bu nedenle Hanın ve adamlarının haddini aşan hareketlerine tahammül ederdi. Ancak hanın ve adamlarının zulüm ve tecavüzünün önü alınmazsa durumun daha vahim hale geleceği söylenilmektedir. Han Mahmud'un elinde olan mahaller Cizre ve Bohtan'a hudut olduğu ve bir kere ürkütülürse oralardan el çekeceği haber verilmiştir. Kuru gürültü olmaksızın taraf köylerinden eli çektirilmesi mümkün olduğu halde sessizce gerekenin yapılması, bölge Kürtlerinden ordu için biraz adam alınması hususu Cizre mütesellimi Miralay Bedirhan beye ifade olunmuştur. Bedirhan daha sonra bazı hususları görüşmek üzere Malatya'ya geldiği esnada amcazadesi Mîr Seyfettin Hakkâri Beyi Nurullah Bey ile ittifak ederek Han Mahmud üzerine yürüdüklerini duyduğum anda bu gailenin bitirilmesi için Bedirhan ve Seyfettin'e tarafımdan yazılar yazılmıştır. Bu bölge Erzurum müşirliğine bağlı olduğu için buradan müdahale etmenin uygun olmayacağı nedeni ile bu duruma son vermek için Bedirhan'a yazı yazılmış ise de oraya haber varıncaya kadar bunlar han Mahmut üzerine yürümüşlerdir. Han Mahmud da çaresiz bunlara boyun eğmiştir. Eğer Van'a gider ise emniyet içinde olacağı teklifi yapılmış, Han Mahmud da çaresiz Van'a gidip İshak Paşa'ya teslim olmuştur. Han Mahmud uygunsuz bir adam olduğu için nefsinin terbiye edinceye kadar adamlarıyla İstanbul'da tutulmaları uygundur³⁰¹ Han Mahmud tüm mal varlığına Osman ve İshak Paşa tarafından el konulduğunu iddia etmiştir³⁰².

Söylendiğine göre Han Mahmud tutuklandığında onun mal varlığına İshak Paşa el koymuş ve bir kısmını da Osman Paşa'ya vermiştir³⁰³. Han Mahmud yakalandığı zaman kontrolünde olan çok sayıda köy elinden alınmıştır³⁰⁴.

³⁰¹ BOA,HAT,448/22335-D.

³⁰² FO 195/175-erzurum, april 7th 1840 .

³⁰³ FO 195/175-erzurum april 12th 1840.

³⁰⁴ FO 195/175-erzurum, January 8th 1842.

3.9. Tanzimat'a Karşı Van İsyanı

Tanzimat'ın uygulanması sonucunda menfaat kaybına uğrayacak olan nüfuzlu kimseler Tanzimat'ın ilan edildiği her yerde yeniliklere karşı çıkmışlardı. Halkı kışkırtarak Tanzimat'ın başarısız olması için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır³⁰⁵. Erzurum bölgesinde ise özellikle tımar sahipleri, yurtluk-ocaklık mutasarrıfları ve diğer önde gelen Müslüman ahali Tanzimat'ın uygulanmasını istememişlerdir³⁰⁶. Gösterilen tepkiler Van Sancağı'nda şiddetli bir isyana dönüşmüştür. Van esnaf ve çiftçisinin büyük çoğunluğu kazanma isteğine sahip çalışkan Ermenilerden oluşuyordu. Müslümanlara gelince bunların bir kısmı tımar ve zeamet sahibi iken, önemli bir kısmı da yerli paşalara, beylere ve önde gelenlere hizmet ile geçiniyorlardı. Hıristiyanların kazançlarının büyük bölümü de bir şekilde önde gelenlerin eline geçmekteydi³⁰⁷. Eğer Tanzimat gerçek anlamıyla uygulanıp tımar, yurtluk-ocaklık sistemi düzene konulup, Hıristiyanların mal ve canları garanti altına alınırsa önde gelenler, toplumsal statüleri ile birlikte bütün ayrıcalıklarını kaybedeceklerdi.

Nisan 1845'te Erzurum merkezinde Tanzimat'ın gereği olarak meclis kurulmuştur. Saraydan alınan talimat gereği kendilerine Tanzimat ilkeleri hakkında bilgi verilmek üzere Kars, Van ve Muş sancaklarının kaymakamları merkeze çağrılmış ve buralarda da Tanzimat'ın uygulanmasına başlanması kararlaştırılmıştır³⁰⁸. Bu davet üzerine Erzurum'a giderek gerekli talimatları alan Van Kaymakamı Sırrı Paşa, dönüş yolunda Van'da Tanzimat'a karşı bir isyanın çıktığını haber almıştır. Asiler Timurpaşazâde Mustafa Bey'i kendilerince kaymakam seçmişlerdir. Mustafa Bey'in oğlu Mahmut Bey ile Muş eski kaymakamı Şerif Bey'in kâtibi Vanlı Hacı Derviş Efendi, halkı Tanzimat'a karşı tahrik etmeye başlamışlardır. Henüz isyan belirtileri yeni ortaya çıkmışken Sırrı Paşa'nın kethüdası Vanlı Mehmet Efendi durumu bildiren bir mazbata hazırlayarak Erzurum'a göndermeye çalışmıştır. Ancak yolda Han Mahmut'un adamları bu mazbatayı ele geçirmiş ve Mustafa Bey'e göndermiştir. Bunun üzerine Mehmet Efendi öldürülmüştür. Cenazesi de çarşıdaki meydana atılmıştır. Aynı şekilde Ermeni

³⁰⁵ Fatih Gencer, a.g.t. s.114.

³⁰⁶ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s.193.

³⁰⁷ Mehmed Hurşid Paşa, *Seyahatname-i Hudud*, (Çev. Alaattin Eser) Simurg Yayınları, İstanbul, 1997, s. 237.

³⁰⁸ BOA, BEO, AYNd, Nr. 116, s.185.

papazlarından biri de bu nedenle öldürülmüştür. Bu sırada Han Mahmut ve Han Abdal da şehre gelip yerli topçulardan emin olmadıklarını kaleden atmışlardır. Topçuzâdelerden Emin Ağa'yı adamlarıyla birlikte Van kalesini muhafaza ile görevlendirmişlerdir.

Sırrı Paşa yoluna devam etmişse de Vanlılar onun şehre girmesine engel olmuşlardır. Bunun üzerine bölgeye bir tabur asker sevk edilmiş, ancak Vanlıların karşı koymaya hazırlandıkları öğrenilince askerler geri çekilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi bunların cüretini daha da artırmış, isteklerini bildirmek üzere Bekir Sami Paşa ile görüşmek için Erzurum'a bir heyet göndermişlerdir. Bu heyet; Tanzimat'ın Van'da uygulanmasına izin vermeyeceklerini, şehre asker almayacaklarını ve Sırrı Paşa'yı kaymakam olarak kabul etmeyip, kendi aralarında bir kaymakam seçeceklerini Erzurum Valisi'ne ifade etmiştir. Bu tavır karşısında Bekir Sami Paşa zor kullanmaya niyetlenmiştir. Ancak İran temsilcileri ile görüşmelerde bulunmak amacıyla Erzurum'da bulunan Enver Efendi, güç kullanılması halinde devlet ile araları pek de iyi olmayan Kürt beyleri ile aşiretlerin İran'a meyledebileceklerini söyleyerek onu bu niyetinden vazgeçirmiştir. Zaten bölgede İran ile tartışmalı çok sayıda aşiret bulunmaktaydı. Ayrıca Bedirhan Bey ile Han Mahmut da isyancıları desteklemekteydi³⁰⁹. Gelen bilgilere göre Han Mahmut, Hakkâri Beyi Nurullah ve Van'ın yerlilerinden Timurpaşazâde Mustafa Bey aralarında anlaşarak Tanzimat'a karşı direnmeye karar vermişlerdir. Daha sonra Bedirhan Bey ile de haberleşerek üzerlerine asker sevk edilmesi durumunda birbirlerine yardım edeceklerine dair sözleşmişlerdir³¹⁰.

Bekir Sami Paşa Van'a kuvvet göndermekten vazgeçince sorunu görüşmeler yoluyla çözmeye karar vermiştir. Durumu yerinde incelemek ve gerekli nasihatleri yapmak üzere Dursun Ağa ile Topçu Miralay Ömer Bey'i Van'a göndermiştir. Bunlar bir tabur asker ile yeni tayin edilecek kaymakamı şehre kabul etmeleri için Vanlılara nasihatte bulunmuşlardır. Bu talepleri kabul etmeyen asiler, Erzurum Valisi'ne kendi isteklerini bildiren bir dilekçe göndermişlerdir.

³⁰⁹ Fatih Gencer, a.g.t. s.116.

³¹⁰ BOA, İ.MSM 49/1235 -7, 25 S. 1262 (22 Şubat 1846). Bedirhan Bey ve Vanlıların itaat altına alınması için gerekli tedbirlerin alınmasına dair Esat Paşa'nın arzısı.

Bu dilekçede meydana gelen olayların görmüş oldukları zulüm ve baskıların sonucu olarak ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. Bu nedenle Tanzimat'ın icrasına, tımarın kaldırılmasına dayanamayacaklarından, mecburen böyle bir olaya giriştiklerini ifade etmişlerdir. Bir süreden beri hüküm süren kıtlık nedeniyle halkın perişan halinden, borçlanan tımar sahiplerinin zor durumundan ve vergi yükü altında ezilen halkın başka memleketlere göç etmesinden yakınmışlardır. Ayrıca ihtisap, cizye, gümrük, havas-ı hümayun, zecriye, mukataa bedeli ve iane-i cihadiye olmak üzere yüz on bin kuruş vergilerine Tanzimat bedeli olarak kırk bin kuruş daha ekleyip toplam yüz elli bin kuruştan başka vergi vermeye güçleri olmadığını belirtmişlerdir. Sonuç olarak da dışardan gelen kaymakamların sadece kendi menfaatlerini düşündüklerini iddia ederek, Van hanedanından Timurpaşazâde Mustafa Bey'in Van kaymakamı olarak kabul edilmesini ve Tanzimat'ın uygulanmasından vazgeçilmesini talep etmişlerdir³¹¹.

İstedığı sonucu elde edemeyen Bekir Sami Paşa şansını bir kez daha denemek üzere bu defa da Vanlı İshakpaşazâde Tayfur Bey'i görevlendirmiştir. Ancak oraya giden Tayfur Bey de durumun ümitsiz olduğunu rapor etmiştir. Mustafa Bey, devlet sizi batılılaştıracaktır, diye halkı kandırmıştır³¹². Bu nedenle Vanlılar Tanzimat'ı dinden çıkmak olarak algılamışlar ve dinimizi asla terk etmeyiz, diye Tayfur Bey'e tepki göstermişlerdir. Ayrıca Mustafa Bey'den başkasını kaymakam olarak kabul etmeyeceklerini, bizim canımız Mustafa Bey'e fedadır, ne Tanzimat'ı kabul ederiz ne de Mustafa Bey'den gayrı baş isteriz cümleleriyle ifade etmişlerdir. Tayfur Bey'in ifadelerine göre Bedirhan Bey, Han Mahmut, Han Abdal ve Muş beyleri bu isyanın ortaya çıkışında önemli rol oynamışlardır. Ona göre bu kişiler devlet ile ahali arasında perde olduklarından bu konularını muhafaza ettikçe Van'da herhangi bir düzenleme yapılamazdı³¹³.

Tayfur Bey'in ifadelerinden ve Vanlıların dilekçelerinden Tanzimat'ın bölgede yanlış anlaşıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Aslında bu durum sadece Van bölgesine özgü değildi. Reformları uygulayacak görevlilerin herhangi bir eğitime tabi tutulmaması nedeniyle Tanzimat'ın ne olduğu tam olarak ahaliye anlatılamamış

³¹¹ BOA, İ.MSM, 49/1231, 1261 (1845).

³¹² BOA, İ.MSM, 50/1284, 27 Ş. 1263 (10 Ağustos 1847).

³¹³ BOA, İMSM, 49/1231, 1261 (1845).

ve bu nedenle İmparatorluğun dört bir yanında benzer direnişler ortaya çıkmıştır³¹⁴. Van'da da Tanzimat, fazladan vergi ödeme ve dini terk etme şeklinde algılanmıştır. Muhtemelen bu söylemler Tanzimat karşıtlarının propagandalarının bir ürünü idi. Ancak anlaşıldığı kadarıyla vergi yükü altında ezilmeleri ve zulüm gördükleri iddiaları doğrudur. Çünkü 1845 Haziran'ında Sırrı Paşa uygunsuz hareketleri nedeniyle azledilmiştir. Öte yandan bu dönemde hüküm süren kıtlığın diğer olaylarda olduğu gibi Van isyanının da tetikleyicilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Erzurum Defterdarı Ali Tevfik'in raporuna göre de Van isyanı Tanzimat uygulamalarının yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Bölgedeki halkın önemli bir bölümü tımar, mukataa ve yurtluk ocaklık sahibiydi. Bunlar herhangi bir karşılık ödenmeden topraklarına devlet tarafından el konulacağından korkuyorlardı. Tevfik Efendi'ye göre bu düşüncenin temelinde bölgedeki görevlilerin Tanzimat ile ilgili yanlış izahları yatmaktaydı. Başka geçim kaynağına sahip olmadıklarından perişan olacaklarını düşünen insanlar, ister istemez Tanzimat'a karşı direniyorlardı. Üstelik Tevfik Efendi bu tür hadiselerin benzer şartlara sahip olan Erzurum, Muş ve Çıldır taraflarında da yayılacağından endişe ediyordu³¹⁵.

Bekir Sami Paşa, asker sevk edecek durumda olmadığından Tayfur Bey'in başarısız girişiminden sonra da ikna çabalarını sürdürmüştür. Bu defa da tuttukları yolun hüsrana ile sonuçlanacağını, bu hareketlerinde ısrar ederler ise cezalandıracaklarını Vanlılara etraflıca anlatması için Erzurum Meclis azasından Dursun Efendi ile Abdürrahimpaşazâde Kapıcıbaşı Mehmet Bey'i Van'a göndermiştir. Eğer yine isyanda ısrar ederlerse gözlerini korkutmak amacıyla Ferik Bahri Paşa komutasındaki askerler Van'a yakın bir bölgeye sevk edilecektir³¹⁶.

Vanlıların isteklerine boyun eğilmesi halinde bu tür hadiselerin tüm bölgeye yayılabileceğinden korkuluyordu. Mustafa Bey'in kaymakamlığının kabul edilmesi hükümetin itibarını ayaklar altına almaktan başka bir anlam taşımayacaktı. Yeni kaymakamın kabul edilmesinde ısrarcı olmak durumun daha da gerginleşmesinden başka bir işe yaramayacaktı. Bu nedenle Bekir Sami Paşa üçüncü bir yola başvurmuştur. Kürt aşiretleri üzerinde hatırı sayılır bir nüfuzu olan Bayezid

³¹⁴ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)* Eryayınları, İstanbul, 2002, s.95.

³¹⁵ Fatih Gencer, a.g.t. s.119.

³¹⁶ BOA, İ.MSM, 49/1231 -1261 (1845).

Kaymakamı Behlül Paşa'yı Van Kaymakamlığı'na atamayı düşünmüştür³¹⁷. Aynı zamanda Bedirhan Bey'i bunları desteklemekten vazgeçirmek üzere Mühürdarı Dursun Ağa'yı Cizre'ye göndermeye karar vermiştir³¹⁸.

Dursun Ağa 1845 Haziran'ında Bedirhan Bey ile görüşmüştür. Bedirhan Bey ona Van isyanı ile herhangi bir ilgisinin olmadığını söylediği gibi Kemal Efendi'nin uyarılarını dikkate alıp kendi idaresi dışında kalan yerlerin işlerine karışmadığından bölgedeki aşiretlerin durumlarından da haberdar olmadığını ifade etmiştir. Yine de bu fesadın ortadan kaldırılması için mümkün olan her türlü yardımı yapacağına, Kürt Beylerinin asilere destek vermesine engel olmaya gayret göstereceğine söz vermiştir. Ancak Bekir Sami Paşa'nın yazılı emri olmadan harekete geçemeyeceğini de ifade etmiştir. Bunun üzerine Bekir Sami Paşa ona istediği yazıyı gönderip hizmetlerine karşı ödüllendirileceğini bildirmiştir³¹⁹.

Bedirhan Bey, bu tavrıyla Van'daki asileri el altından desteklemekte olduğunu perdelemeye çalışmış ise de hakkındaki şüpheleri tam olarak giderememiştir. Ancak yine de o, bu hadiseden de kendi nüfuzunu kuvvetlendirmek için yararlanmaya çalışmıştır. Daha önceki olaylar sırasında görüldüğü üzere bölgedeki karışıklıklar onun hem devlet nezdinde güçlü bir pozisyon elde etmesini sağlıyor, hem de ahali üzerindeki nüfuzunun daha da güçlenmesine vesile oluyordu.

Bedirhan Bey, Dursun Ağa ile görüşmesinden sonra Han Mahmut'a mektup yazmıştır. Görünüşte itaatkâr bir tavır takınan Han Mahmut kendisinin muhalifler arasında yer almadığını ancak Van halkının da Tanzimat'ı istemediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Bedirhan Bey kâtabi Osman Efendi'yi Dursun Ağa'nın yanına vererek Han Mahmut'a göndermiştir. Üçü birlikte Edremit'e giderek Mustafa Bey, Hakkâri Beyleri ve Van'ın ileri gelenleri ile birlikte birkaç saat görüşmüşlerdir. Dursun Ağa Tanzimat'ın kabulünden başka bir şey konuşmayacağını belirtmişse de ahali Tanzimat'tan öyle nefret etmişti ki sözleri nedeniyle onun üzerine yürümeye kalkışmıştır. Görüşme sonucunda bu defa içlerine kaymakam gönderilmesini kabul etmişlerdir. Ancak yine Tanzimat'tan vazgeçilmesini, şehre asker alınmamasını,

³¹⁷ Fatih Gencer, a.g.t. s.120.

³¹⁸ Cabir Doğan, History Studies (International Journal Of History)

³¹⁹ BOA, İ.MSM, 49/1231 -11.

Behlül Paşa'yı kaymakam olarak kabul etmeyeceklerini ve vergilerine en fazla elli bin kuruş zam yapabileceklerini ifade etmişlerdir³²⁰.

Meselenin uzaması üzerine Van isyanı, Meclis-i Vâlâ'nın Temmuz 1845 tarihli toplantısında ele alınmıştır. Asilerin taleplerini değerlendiren meclis, Mustafa Bey'in kaymakamlığının kabul edilmesi halinde bölgede devlet otoritesinin ortadan kalkacağına kanaat getirerek, Van Kaymakamlığı'na Behlül Paşa'nın atanmasını kararlaştırmıştır. Yetkililer halkın gösterdiği tepkiyi Tanzimat'ın doğru anlaşılmasına bağlamıştır. Bu yüzden ahali bundan sonra kendilerinden daha fazla vergi alınacağını düşünüyorlardı. Hâlbuki Tanzimat'la vergilerin hafifletip ahalinin refah ve huzurunun sağlanması amaçlanmıştır. Meselenin tam olarak anlaşılması için bu kez de Meclis-i İmar memurlarının Van'a gönderilmesine karar verilmiştir. Meclis, sınır bölgesindeki aşiretlerin İran ve Rusya'ya iltica etmeleri ihtimali nedeniyle askerî harekâta pek de sıcak bakmamıştır. Ancak bu nasihatler de kar etmez ise Eleşkirt'teki taburların Van'a sevk edilmesini uygun görmüştür.

Bu süreçte Bedirhan Bey sadece Van isyanını desteklememiş, aynı zamanda Diyarbakır'ın bazı kazalarından da halkı tahrik ederek asker toplamasını engellemeye çalışmıştır. Yetkililer Bedirhan Bey'in muhalefetine engel olmak için onu taltif etmeyi düşünmüşlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla bu yolla Bedirhan Bey ikna edilmiş ve idaresindeki bölgelerden toplanması planlan üç bölük askerinin ilk önce yüz neferinin verilmesi konusunda taahhütte bulunmuştur. Ancak verdiği sözü tutmamış ve 10 Mart 1845'te kendisinden taahhüdünün gereğini yaparak yüz nefer askerinin toplanması tekrar hatırlatılmıştır. Fakat Bedirhan Bey, asker vermeye yanaşmadığı gibi ahaliyi hükümet kuvvetlerine karşı tahrik etmeye devam etmiştir. 1845 Haziran'ında Midyat ahalisini tahrik ederek mütesellimlerini kovdurtmuştur. Ardından da Bitlis'in Kizan Kazası'nı zapt etmiştir.

Bu gelişmeler nedeniyle Osmanlı merkezî yönetimi Bedirhan Bey'in idaresine son vermeye niyetlenmiştir. Bunun için Anadolu Ordusu Müşiri'nden görüş sorulmuştur. Gelen cevapta Cizre ve Bohtan'ın nüfus sayımı işine Bedirhan Bey yardımcı olacağına söz vermiş olduğundan şimdilik ona dokunulmaması gerektiği bildirilmiştir. Ancak Anadolu Ordusu'nun bölgedeki teşkilatlanması tamamlandıktan

³²⁰ Fatih Gencer, a.g.t. s.121.

sonra Bedirhan meselesinin halledilmesinin daha münasip olduğu belirtilmiştir. Babıali de müşirin önerilerini dikkate alarak Bedirhan meselesinin çözümünü bir süreliğine ertelemiştir³²¹.

1845 Temmuz'unda Kars ve Çıldır'dan gelen haberler Tanzimat'a karşı hoşnutsuzluğun giderek yayıldığını gösteriyordu. Poshov Beyi Kamil, Tavasger Beyi Dursun, Ardahan Beyi Hasan, Göle Beyi Arslan, Mirho Beyleri Osman ve Hüseyin, Ahmetpaşazâde Şerif Bey, Livaneli Yusuf Bey ve Abdi Bey bir araya gelerek Tanzimat'a karşı direnmeye karar vermişlerdir. Bu beylerin her biri buldukları kazalarda yurtluk-ocaklık sahibiydiler. Tanzimat burada da gereği gibi anlatılamamış, bilgi kirliliği huzursuzluğu daha da artırmıştır. Üstelik bu beylerin kuvvetlerini toplayarak hep birlikte Erzurum üzerine yürüyecekleri söylentisi ortaya atılmıştır. Bekir Sami Paşa gerginliği ortadan kaldırmak için yurtluk-ocaklıklara dokunulmayacağına dair bunlara haber göndermek zorunda kalmıştır. Bu sırada Van'a asker sevk edilmesi düşünülmekteydi. Bu amaçla da Ferik Bahri Paşa Eleşkirt'te bulunmaktaydı. Ancak Çıldır bölgesinin de karışması yetkilileri endişelendirmiştir. Çünkü iki tarafa birden müdahale için yeterli sayıda asker bulunmamaktaydı. Bununla birlikte bölgedeki karışıklıkların bir an önce ortadan kaldırılması gerekiyordu. Çünkü 1845 Mart'ından beri Çıldır ve Van'dan bir akçe vergi toplanamadığından Erzurum'un gelirleri masraflarını karşılamaya yetmemiştir³²². Bu nedenle maaş alamayan askerler arasında da hoşnutsuzluk giderek artmıştır. Tüm bu sorunlara İran meselesi de eklenince durum daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Ama hükümet ne olursa olsun Tanzimat'ı uygulamaktan vazgeçmek niyetinde değildi. Çünkü bu konuda atılacak bir geri adım ya da kararsızlık Diyarbakır Eyaleti'nde de benzer sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilirdi. Her şeye rağmen Tanzimat'ın uygulanmasından vazgeçmeyen Babıali, bu senelik Tanzimat'ı ne kadar uygulayabilirse onunla yetinmesini Erzurum Valisi'ne bildirmiştir. Ayrıca durumdan Anadolu Ordusu Müşiri ile Diyarbakır Valisi'ni de haberdar edilerek bu gibi olayların oralara sirayet etmemesi için gereken önlemlerin alınması istenmiştir. Bu gelişmeler Tanzimat'ın halka layığıyla anlatılmasının elzem olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu düşünce ile Meclis-i Vâlâ azalarından

³²¹ Fatih Gencer, a.g.t. s.123.

³²² BOA, İ.MSM, 49/1232 -15, 1 Ş. 1261 (5 Ağustos 1845).

Kamil Paşa'nın Tanzimat ilkelerini anlatmak üzere bölgeye gönderilmesine karar verilmiştir. Asker ve memurların aylıklarının ödenmesinde sıkıntılar yaşanması nedeniyle de Erzurum Valisi'ne iki bin kese akçe gönderilecektir. Daha sonra da Kamil Paşa'nın memuriyeti Erzurum Valisine bildirilerek, her konuda ona yardım etmesi istenmiştir³²³.

Çıldır ve Acara bölgesindeki muhalifler ile Vanlı asilerin birleşme ihtimali Osmanlı yönetimini oldukça endişelendirmiştir. Gelen bilgilere göre Çıldır civarında nüfuz sahibi olan Kör Hüseyin Bey, Bedirhan Bey ve Vanlılarla işbirliği yapmaya çalışmaktaydı³²⁴. Ancak bu hoşnutsuzlukları birleştirip devlete karşı toplu bir şekilde tepkileri ortaya koyacak yeteneğe sahip birisinin olmaması yetkilileri rahatlatmıştır. Eğer böyle biri olsaydı devlet epey zor bir durumda kalabilirdi. Konsolos Brant'a göre Acaralı Abdi Bey zayıf ve korkak biriydi. Hakkârili Nurullah Bey azimli değildi. Han Mahmut gözü pek ve sevilen biriydi, ancak muhaliflerin birliğini sağlayacak yetenekten yoksundu. Bu işi yapacak tek kişi Bedirhan Bey idi. Ancak o da fazlasıyla ihtiyatlı olduğundan sonunu bilmeden böyle bir işe kalkışmazdı. Zaten çok sayıda farklı gruplardan oluşan muhalifler arasında sağlam bir koalisyon ancak ortak bir hedefte birleşmekle mümkün olabilirdi. Brant, farklı bakış açılarına sahip bu gruplarda böyle bir oluşumu mümkün görmemiştir.

Tanzimat'ı anlatmak üzere yola çıkan Kamil Paşa, 21 Ağustos 1845'te Erzurum'a ulaşmıştır. Bölgede Tanzimat'ın uygulanması konusunda tam yetkili idi. Kısa bir konuşma yaparak Padişahın arzusunun bütün tebaasının mutlu ve müreffeh bir hayat sürmesi olduğunu bunun içinde Tanzimat'ın uygulanması gerektiğini anlatmıştır. Erzurum Eyaleti için tahsis edilen iki bin kesenin bin kesesini yanında getirmiştir. Bu şekilde Erzurum'daki para sıkıntısı bir nebze olsun hafifletilmiş, askerin biriken maaşları ödenmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla yurtluk-ocaklıklara el konulmayacağına dair haberlerin Çıldır'a ulaşması bölgenin sakinleşmesini sağlamıştır. Çıldır meclisinin bir yazısında ifade edildiğine göre yurtluk-ocaklık, malikâne ve tımar arazilerinin Tanzimat usulünce hasılatının bilinmesi amacıyla bu senelik devlet tarafından işletileceği aşarı alındıktan sonra hasılatının sahiplerine iade

³²³ Fatih Gencer, a.g.t. s.124.

³²⁴ Fatih Gencer, a.g.t. s.124.

edileceği halka iyi bir şekilde anlatılmıştır. Böylece beyler yaptıklarından pişman olmuşlar ve Çıldır'da durum sakinleşmiştir³²⁵.

Kamil Paşa yaptığı tahkikat sonucunda, Van meselesinin bu derece büyümesini Tanzimat'ın bölgedeki memurlar tarafından önemsenmemesine ve yalan yanlış bilgilerin ahali arasında yayılmasına bağlamıştır. O sırada Muş bölgesi de iyice karışmış olduğundan öncelikle oralarda asayiş sağlamaya karar vermiştir. Muş Kaymakamı Ahmet Kâşif Bey bölgeyi iyi idare edemediğinden her tarafta eşkıyalar türemiş, adam öldürme, soygunculuk gibi hadiseler yaygınlaşmış, asayiş namına bir şey kalmamıştır. Bu nedenle Erzurum'da bulunan Muş eski kaymakamı Şerif Bey'i Muş'a kaymakam olarak atamıştır. Şerif Bey ile kardeşi Murat Bey'i huzuruna çağırarak Kamil Paşa onları devlete sadakatle hizmet etmeleri konusunda uyarmıştır. Ayrıca Tanzimat gereğince bu görev için kimseye hediye vermelerine gerek olmadığını ifade etmiş, hediye almamaları yönünde de uyarıda bulunmuştur. Şerif Bey, Muş ve çevresinin yönetimini eskiden beri elinde bulunduran Alaattin Beyoğullarındandı. Bu nedenle bölgede çok sayıda yurtluk-ocaklığı olduğu gibi kendisine tabi kalabalık bir kitle de bulunmaktaydı. Zaten kendisine tabi olanlar Osmanlı yönetimine dilekçeler vererek onun Muş Kaymakamlığı'na atanmasını istemişlerdir. Şerif Bey'in yeni görevi Tanzimat'la birlikte nüfuzlarını kaybedeceğinden korkan diğer beylerin kaygılarını da bir ölçüde yatışmasına vesile olabilirdi. Ayrıca bu atama ile Muşluların Van isyanına destek vermesi engellenmek istenmiştir³²⁶.

Merkeziyetçi yönetim ilkelerini ön planda tutan Tanzimat anlayışında aslında Şerif Bey gibi yerel hanedan üyelerine yer verilmesi düşünülmüyordu. Ona şartların zorlaması nedeniyle kaymakamlık verilmiştir. Bu nedenle Osmanlı yönetimi onu uzun süre orada tutmak niyetinde değildi. Van isyanından sonra görevinden alınıp yerine başka bir kaymakam atanması planlanmıştır.

Van'a kaymakam atanan Behlül Paşa muhtemelen isyancılardan korktuğu için bu görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Van Kaymakamlığı'na Galip Paşa'nın kethüdası Hüseyin Ağa atanmıştır. Hüseyin Ağa sert mizaca sahip biri değildi. Van'da padişahın otoritesini kuramasa da ılımlı yaklaşımıyla insanları

³²⁵ BOA, İ.MSM, 49/1233 -1, 1261 (1845).

³²⁶ Fatih Gencer, a.g.t. s.126.

sakinleştirebilirdi. Hüseyin Ağa İmar Meclisi memurlarıyla Van'a gönderilmiştir. Şehre herhangi bir problemle karşılaşmadan girmiş ve ahali de onun kaymakamlığını kabul etmiştir. Bu durumu haber alan Bekir Sami Paşa, Van isyanının ortadan kaldırıldığını hemen Babıâli'ye rapor etmiştir. Bundan sonra da adım adım Tanzimat'ın uygulanacağını bildirmiştir. Ancak daha sonra gelen haberler Sami Paşa'nın yanıldığını ortaya koymuştur. Van halkına Tanzimat'ın amaçları hakkında defalarca bilgi verilip, Kamil Paşa'nın bu konudaki yazıları da okunduğu halde sonuç değişmemiştir. Bu gelişmeler üzerine Kamil Paşa Van'a bizzat gitmeye karar vermiş ve 11 Eylül 1845'te yola çıkmıştır³²⁷.

Van'a ulaştığında Nurullah Bey, Han Mahmut ve Bedirhan Bey'in orada bulunan adamları ile görüşmüş, onlara ve Vanlılara Padişahın emirlerini ve Tanzimat'ın amaçlarını anlatmıştır. Ancak halkın önde gelenleri daha önce almış oldukları kararlardan vazgeçemeyeceklerini, Kürt Beyleri ile görüşmeden herhangi bir taahhütte bulunamayacaklarını bildirmişlerdir. Ayrıca şehre asker sokulması durumunda aşiretlerin askere karşı muhakkak direnecekleri uyarısında bulunmuşlardır. Çünkü aşiretler bu konuda Bedirhan Bey'den kesin bir talimat almışlardır. Bu şekilde meselenin iç yüzü tamamen ortaya çıkmıştır. Her ne kadar tımar, yurtluk-ocaklık, şehre asker alma ve Tanzimat'ı yanlış anlama gibi nedenlerden ötürü isyan ortaya çıkmışsa da Bedirhan Beyin ve diğer Kürt beylerinin bu meselede doğrudan müdahil oldukları ve Vanlıların Bedirhan Bey'den habersiz hiçbir şey yapamayacakları tam olarak anlaşılmıştır.

Kamil Paşa ziyaretinin sonucu daha önceden biliyordu ve ziyareti de herhangi bir şeyi değiştirmemiştir. Kaymakam olarak gönderilen Hüseyin Ağa, Mustafa Bey'in gözetimi altındaydı. Her şey onun kontrolündeydi. Hiç kimse onun izni olmadan şehre giriş-çıkış yapamıyordu. Gelen ve giden yazıları da ilk önce Mustafa Bey okuyordu. Han Mahmut da İbrahim ve Abdullah Efendileri şehre müftü ve naip olarak atanmıştır. Bu durum gösteriyor ki Van'da akla gelebilecek her alanda devlet otoritesi sıfırlanmıştır. Bu nedenle Konsolos Brant, Kamil Paşa'nın girişimlerinin neticesiz kalacağını, güç kullanılmaksızın Van meselesinin halledilemeyeceğini rapor etmiştir. Zaten asiler de Kamil Paşa ile görüştüğten sonra aşiret kuvvetlerinden

³²⁷ BOA, İ.MSM, 49/1234 -1, 9 L. 1261. (11 Eylül 1845).

üç bin kişiyi Van'a toplayıp şehre asker gönderilmesi ihtimaline karşılık direniş için hazırlık yapmaya başlamışlardır³²⁸. Bu nedenle Kamil Paşa kendisinden beklenenleri yapamadan 6 Kasım 1845'te Erzurum'dan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür³²⁹.

Kamil Paşa'nın hiçbir şey yapmadan İstanbul'a dönmesi Van isyanı konusunda müzakere ve ikna sürecinin kapanması anlamına geliyordu. Bundan böyle hükümetin oraya daha etkin bir müdahalede bulunması kaçınılmaz hale gelmiştir. Osmanlı yönetimi işe Erzurum'a yeni bir vali atayarak başlamıştır. 1845 Eylül'ünde Bekir Sami Paşa'nın yerine Esat Paşa Erzurum Valisi olarak atanmıştır³³⁰. Kamil Paşa'nın raporlarından da anlaşıldığı üzere Bekir Sami Paşa Tanzimat'ı halka gereği gibi anlatmayı başaramamış ortaya çıkan sorunlar karşısında çaresiz kalmıştır. Konsolos Brant'ın bir raporunda ifade edildiği gibi oldukça yetersiz bir idareci olan Bekir Paşa, selefi Halil Kamil Paşa kadar güçlü bir vali olamamıştır³³¹. Zaten daha önce de yönetimi altındaki bölgeyi iyi idare edemediği gerekçesiyle Diyarbakır Kaymakamlığı'ndan azledilmiştir³³². Takvim-i Vekayi'de de ilan edildiği üzere yerine atanan Esat Paşa'nın eyaleti iyi idare edip asayişini sağlayacağı umuluyordu³³³.

Diyarbakır Valisi İsmail Paşa da benzer şekilde azledilip yerine İzzet Paşa atanmıştır. İmar Meclisi'nin raporunda İsmail Paşa'nın kendi çıkarından başka bir şey düşünmeyip, ahaliden çok fazla vergi aldığı ifade edilmiştir. Kethüdası Satı Bey'in iltizama verilmesi gereken tüm vergileri kendi üzerine almasına göz yummuştur. Ahali korkusundan ona ne istemiş ise vermiş ancak karşılığında ellerine sadece bir pusula tutuşturulmuştur. Ayrıca reaya çocuklarından, hatta Müslümanlardan bile haraç alındığı tespit edilmiştir³³⁴. Bu kötü yönetim nedeniyle halkın Tanzimat'a inancı kalmamıştır³³⁵.

³²⁸ Fatih Gencer, a.g.t. s.128.

³²⁹ Fatih Gencer, a.g.t. s.129.

³³⁰ Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839 -1922)*, İsis Yayınları İstanbul, 1999, s.30.

³³¹ Fatih Gencer, a.g.t. s.129.

³³² İbrahim Yılmazçelik, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790 -1840)*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.183.

³³³ Takvim-i Vekayi, Defa 293.

³³⁴ Fatih Gencer, a.g.e. s.130.

³³⁵ BOA, A.DVN, 13/49, 1261 (1845), Takvim-i Vekayi, Defa, 293.

Hatırlanacağı üzere Tanzimat'ın ilanı esnasında gönderilen talimatlarda yeni düzende temel ilkenin gelirlerin doğru tespit edilip ona göre adil vergi toplanmak olduğu ifade edilmiştir. Bu ilkenin hayata geçirilmesi ise her şeyden önce memurların ehil ve dürüst insanlar olmalarına ve görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmelerine bağlıydı. Oysa yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Tanzimat'ı uygulamakla görevli valiler bile eski alışkanlıklarını devam ettirip her türlü yolsuzluğu yapmaktaydılar. Yönetimin tüm kesimlerine yayılmış olan bu hastalık imparatorluğu hızlı bir çöküşe doğru götürmekteydi³³⁶. Yetkililer Tanzimat'ı uygulamak için çaba harcamadıkları gibi güç sahibi yerliler de reformların uygulanmaması için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Bu nedenlerden ötürü Brant, Tanzimat'ı “ölü” bir belge olarak nitelendirmiştir³³⁷. Yöneticilerin hataları Bedirhan Bey gibi yeni düzene karşı olan bölgesel güçlerin işine yarıyordu. Bu şekilde ellerine Tanzimat'a karşı kullanılacak çok sayıda koz geçmiş oluyordu.

Esat Paşa göreve başladıktan sonra Haznedarı Kenan Bey vasıtasıyla Han Mahmut'a haber göndererek kendisinin veya bir kardeşinin önde gelenlerden birkaç kişi ile beraber Erzurum'a gelmesini istemiştir. Davet üzerine gelen heyetle görüşerek onlara yeni kurulan düzenin amaçlarını bir kez daha anlatarak, 22 Aralık 1845 tarihinden itibaren Tanzimat'ı kabul etmeleri için kırk gün zaman tanıdığını bildirmiştir³³⁸. Bu zaman zarfında itaat edenlerin işledikleri suçların affedilmesi için gayret edeceğine dair söz vermiştir. Bunun için isyan önderlerinin Erzurum'a gelip kayıtsız şartsız boyun eğdiklerini göstermeleri gerekiyordu. Süre dolduğunda verilen söz hükümsüz olacaktı³³⁹

Paşanın tehditleri Vanlılar üzerinde en küçük bir tesir yaratmamıştır. Verilen mühletin üzerinden haftalar geçmesine rağmen Erzurum'a hiç kimse gelmemiştir. Üstelik asiler Van'ın Erzurum ile iletişimini tümüyle kesmişlerdir³⁴⁰. Van Kaymakamı Hüseyin Ağa ise tamamen tecrit edilmiş adeta bir mahkum konumuna düşürülmüştür³⁴¹.

³³⁶ Fatih Gencer, a.g.t. s.130.

³³⁷ Fatih Gencer, a.g.t. s.130.

³³⁸ BOA, İ.MSM, 49/1235-5, 25 S. 1262 (22 Şubat 1846).

³³⁹ Fatih Gencer, a.g.t. s.130.

³⁴⁰ BOA, İ.MSM, 49/1235-5, 25 S. 1262 (22 Şubat 1846). Erzurum valisi Esat Paşa'nın Van isyanına dair sadarete arızası.

³⁴¹ Fatih Gencer, a.g.t. s.131.

Vanlılardan beklenen cevap yaklaşık iki ay sonra gelmiş ancak Tanzimat'ın icrası konusunda fikirlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır³⁴². Esat Paşa bu pervasız tavır karşısında oldukça sinirlenmiş, hak ettikleri cezanın daha fazla ertelenmesi durumunda bu gibi isyanların başka yerlere de sirayet edeceği konusunda Babiali'yi uyararak bir an önce harekete geçilmesini istemiştir³⁴³. Bu meselenin 1846 baharında bitirilmesi konusunda ısrarcı olan paşa, çözüm önerilerini iletmek üzere bir de rapor hazırlamıştır. Başta Bedirhan Bey olmak üzere isyana destek veren bütün Kürt beylerinin cezalandırılmasını istemiştir. Bu amaçla hem Bedirhan Bey üzerine hem de Van'a aynı anda asker sevk edilmesini önermiştir. Birlikleri bu plan çerçevesinde iki koldan sevk edebilmek için Muş ve Van sancakları birleştirilerek, yine Erzurum Eyaleti'ne bağlı kalmak kaydıyla, Ferik Bahri Paşa'nın yönetimine verilecekti. Bahri Paşa Van üzerinden harekete geçecek, Anadolu Ordusu'na bağlı birlikler de Cizre'ye yürüyerek Bedirhan Bey'i kısıpaca alacaklardı. Paşaya göre bu durumda belki savaşa bile gerek kalmadan mesele bitirilmiş olacaktı. Ayrıca Vanlılar arasındaki birliğin bozulması için eski kaymakam İshak Paşa'nın tekrar bu göreve atanmasını önermiştir. Bu şekilde onun akraba ve yandaşları devlet tarafına çekilmiş olacaktır. Eğer bu plan uygun bulunursa Mart ayı geçirilmeden hazırlıklar tamamlanarak harekete geçilmeliydi. Paşa, planlanan harekâtın başarılı olabilmesi için Erzurum'a bir miktar yardım kuvvetleri gönderilmesini istemiştir. Yine aynı raporda ifade edildiğine göre Erzurum'da piyade, süvari, topçu olmak üzere toplam beş bin kadar asker bulunuyordu. Eyaletin değişik bölgelerinde dağınık bir halde bulunan bu birlikler sayıca hem de nitelik bakımından oldukça yetersizdi. Bunlar eyaletin yerlisinden olduklarından asiler ile aralarındaki yakınlık nedeniyle kendilerine güvenilmiyordu. Dört yüz kadar olan süvarilerden kırkının hayvanı vardı ve bunların tamamı da Vanlıydı. Bu nedenle Esat Paşa harekete geçmeden önce Erzurum'a bir veya iki alay piyade ile başıbozuk süvarisinin gönderilmesi istemiştir. Önerdiği planın uygulanması halinde belki de savaşmaya gerek kalmadan sorunun kolaylıkla çözülebileceğine inanıyordu. Böylece bölge tam olarak hâkimiyet altına

³⁴² BOA, İ.MSM, 49/1235-2, 1262 (1846). Van halkının Tanzimat'ı kabul etmeyeceğine dair Erzurum valisine yazmış oldukları yazı.

³⁴³ BOA, İ.MSM, 49/1235-12, 8 M. 1262 (6 Ocak 1846).

alınacak, Hakkâri'deki zırnık ve kurşun madenlerinden önemli gelir elde edilecek, bölgeden vergi alınacak, sınır güvenliği sağlanacaktı³⁴⁴.

Ancak paşanın bu harekâtı icra edebileceğine kendisinden başka kimsenin inanmadığı anlaşılıyor. Esat Paşa'nın raporunu haber alan İngiliz konsolosu Brant, onun komutasında icra edilecek harekâtın hiçbir fayda sağlamayacağını İstanbul'a bildirmiştir. Savaştan bihaber olan paşanın oldukça yaşlı olması nedeniyle at üstünde bile duramadığını rapor etmiştir. Van isyanının en önemli sebebinin yetkililerin ihmali olduğunun altını çizen Brant, isyan engellenemez ise Bedirhan ve Şerif beylerin açıkça Vanlılara katılacağı konusunda uyarılarda bulunmuştur³⁴⁵. Bir uyarı da 24 Mart 1846 tarihinde Muşlu Şerif Bey hakkında yapılmıştır. Buna göre Muş'ta tarihinde görülmemiş bir zulüm rejimi tesis eden Şerif Bey, vermiş olduğu sözlerin hiç birini yerine getirmemiştir. Fırsatını bulduğu an Vanlılara katılacaktı³⁴⁶. Rusya'nın Erzurum konsolosundan da bir uyarı mesajı gelmiştir. Buna göre devlet Vanlıların üzerine asker sevk eder ise Muş, Bitlis Kürtleri, Han Mahmut ve Bedirhan Bey Vanlılara destek olacaktı. Eğer şimdiden gerekli tedbirler alınmazsa isyanın bölgenin tamamına yayılma ihtimali oldukça kuvvetli idi³⁴⁷.

Nisan 1846'da gelen haberlere göre Van'a hiç kimsenin girip çıkmasına izin verilmiyordu. Ayrıca rivayetlere göre direnişçilerin elinde önemli miktarda top ve mühimmat bulunmaktaydı³⁴⁸. Han Mahmut Ahlat ve Adilcevaz kalelerine adamlarını yerleştirmiş, kardeşi Abdürrezzak'ı Adilcevaz'a, oğlu Abdülaziz'i Erciş'e bey tayin etmiştir³⁴⁹. Böylece Van kazalarının tümü devletin kontrolünden çıkmıştır. Muş Kaymakamı Şerif Beyin de Bedirhan Bey'i desteklediğinden kuşku duyuluyordu. Esat Paşa mesele daha fazla uzarsa onun da direnişçileri açıkça destekleyeceğinden emindi. Tüm bu olumsuz gelişmeler devletin Van'a müdahale etmeyeceği, Bedirhan Bey ve yandaşlarının bu hallerine göz yumacağı söylentilerine neden olmuştur³⁵⁰.

³⁴⁴ BOA, İ.MSM, 49/1235 -7, 25 S. 1262 (22 Şubat 1846). Bedirhan bey ve Vanlıların itaat altına alınması için Esat Paşa'nın arzısı

³⁴⁵ Fatih Gencer, a.g.t. s.133.

³⁴⁶ BOA, İ.MSM, 49/1235 -10, 1262 (1846).

³⁴⁷ BOA, İ.MSM, 49/1235 -3, 1262 (1846).

³⁴⁸ Fatih Gencer, a.g.t. s.133.

³⁴⁹ BOA, İ.MSM, 49/123 6 -1262 (1846). Hizan müderrisi Hüseyin efendinin Van halkına dair havadisatı.

³⁵⁰ BOA, İ.MSM, 49/1236 -6, 6 CA. 1262. (2 Mayıs 1846). Erzurum valisi Esat Paşa'nın Van isyanı ile ilgili yazısı.

Daha sonra gelen haberlere göre ise Van'daki direnişçilerin lideri Mustafa Bey kör olmuştur³⁵¹. Bunun üzerine Bedirhan Bey güvenilir adamlarından birini ona kahya tayin ederek şehrin kontrolünü ele geçirmiştir³⁵². Direnişçilerin boyun eğmeye niyeti olmadığı gibi zorbalıkları nedeniyle ahali perişan olmuştur. Brant'a göre bu durumun daha fazla devam etmesi halinde bölge kısa sürede tamamen tükenecek ve insanlar büyük bir sefaletle mahkûm olacaklardı³⁵³.

Erzurum'da bulunan Enver Efendi de Esat Paşa'nın görüşlerine karşı çıkmıştır. Babıâli'ye gönderdiği 9 Mayıs 1846 tarihli raporunda Van'dan Revanduz'a oradan İran sınırına kadar uzanan bölgeyi tümüyle nüfuzu altında bulunduran Bedirhan Bey'in oldukça güçlendiğini belirtmiştir. Dağıstanlı Şeyh Şamil'in hareketini örnek göstererek Rusya'nın üç dört defa çok sayıda asker ile harekâta girişmiş olmasına rağmen her defasında hezimete uğradığını belirtmiştir. Aynı hataya düşmemek için iyice hazırlandıktan sonra harekete geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gerçi ne kadar güçlü olursa olsun Bedirhan Bey'in ve müttefikleri olan diğer beylerin Osmanlı kuvvetlerine karşı dayanmaları mümkün değildi. Ancak gerek kendisinin ve gerekse müttefiki olan beylerin buldukları bölgelerin arazisi çok sarp ve dağlıktı. Buralara bırakın topların götürülmesini, sarp araziden hayvanların bile geçmesi çok zordu. Söz konusu beyler dağlık alanlara sığınacakları için harekâtın yürütülmesinde çok sıkıntılar çekilecekti. Bu bakımdan Ferik Bahri Paşa'nın böyle büyük bir meselenin altından kalkması mümkün değildi. Ona göre Esat Paşa, Ferik Bahri Paşa'yı öne sürerek sorumluluk almaktan kaçmak istiyordu³⁵⁴.

17 Nisan 1846 tarihinde Meclis-i Umumi, Esat Paşa'nın raporuyla İngiliz ve Rus konsoloslarının raporlarını değerlendirmek üzere toplanmıştır. Meclis, isyanı nüfuz sahibi kişilerin ayrıcalıklarını sürdürmek istemelerine bağlamıştır. Askerî harekâttan başka seçenek kalmadığı gerçeğini de kabul etmiştir. Ancak harekâtın zayıf kuvvetlerle icra edilmesi halinde isyanın daha da yayılarak Sivas'a kadar sirayet etme ihtimali bulunduğundan, Esat Paşa'nın fikrine de pek sıcak bakılmamıştır. Bu görüşme neticesinde hazırlanan mazbatanın içeriğinden anlaşıldığı

³⁵¹ Fatih Gencer, a.g.t. s.134.

³⁵² Fatih Gencer, a.g.t. s.134.

³⁵³ Fatih Gencer, a.g.t. s.134.

³⁵⁴ BOA, İ.MSM, 49/1236 -8, 13 CA. 1262. (9 Mayıs 1846). Enveri efendinin Van isyanı ve Bedirhan Bey ile ilgili yazısı.

kadarıyla Meclis, kesin kararını vermeden önce Zaptiye Müşiri Hafız Paşa'dan konu hakkında görüşlerini bildirmesini istemiştir. Hafız Paşa Bedirhan'ın bilinen gücüne ve sahip olduğu geniş nüfuz alanına dikkat çekerek, Esat Paşa'nın teklif ettiği harekât için en az yirmi bin askere ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir. Konu ile ilgili sadarettin kaleme alınan yazıda da benzer görüşlere yer verilmiş olduğundan meclis üyeleri, eksik kuvvetlerle bu işe girişmektense Anadolu Ordusu'nun teşkilatlanmasını beklemenin daha uygun olacağı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak bu süre zarfında Bedirhan Bey'in Van isyanını açıktan desteklemesine engel olunması için şimdiden gerekli tedbirler alınacaktır³⁵⁵.

Anlaşıldığı kadarıyla konu askerî bir mesele olduğundan Babîâli, Dar-ı Şura-yı Askerî'nin görüşüne başvurmadan karar vermek istememiştir. Bu yüzden Meclis-i Umumî'deki toplantının hemen ertesi günü 18 Nisan 1846'da aynı konu bu defa da burada müzakere edilmiştir. Bölgeyi çok iyi tanıyan ve o sırada İstanbul'da bulunan Anadolu Ordusu Reis-i Erkânı İsmail Paşa, görüşlerinden istifade edilmek üzere toplantıya çağırılmıştır. İsmail Paşa, Cizre ve Van üzerine aynı anda asker sevkinin mümkün olmadığını söylemiştir. Bedirhan Bey ile uzlaşmaya varıldıktan sonra bütün kuvvetlerle Van'a yürünmesinin daha doğru olacağını bildirmiştir. Van'a sevk edilecek kuvvetlerin en az sekiz on bin kişiden olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Erzurum'daki birliklere güvenilmeyeceğinden, bu iş için İstanbul'dan bir alay piyade ve Rumeli'den iki bin başıbozğun sevk edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Harput ve Diyarbakır dolaylarındaki iki alayın da Muş Ovası'na gönderilmesine ihtiyaç duyulduğunu beyan etmiştir. Ağır silahlarla desteklenen bu kuvvetlerin hazırlanmasından sonra asilere bir kez daha nasihat edilmesini ve söz dinlemezler ise üzerlerine gidilmesini önermiştir. Ancak bölgede kış mevsiminin Ağustos ortasında başladığını belirterek, bu harekâtın ancak gelecek sene yapılabileceğine dikkat çekmiştir³⁵⁶. Şura üyelerinin İstanbul'dan asker sevk etmektense bölgedeki birlikleri diğer ordular ile değiştirme fikrine de karşı çıkmamıştır. Eğer böyle bir değişim yapılırsa Anadolu Ordusu'nun tek başına Van meselesinin üstesinden gelebileceğini bildirmiştir. Bu toplantıların ardından sonuç olarak harekâtın gelecek seneye

³⁵⁵ BOA, İ.MSM, 49/1235 -14, 20 R. 1262 (17 Nisan 1846).

³⁵⁶ BOA, İ.MSM, 49/1236 -2, 1262(1846). İsmail Paşa'nın Cizre ve Van üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili düşünceleri.

ertelenmesine ve o zamana kadar Erzurum'daki kuvvetlerin değiştirilerek gerekli hazırlıkların yapılmasına karar verilmiştir³⁵⁷.

Askerî harekât meselesi daha sonra Meclis-i Has ve Meclis-i Vâlâ'da da ele alınmıştır. Buralardaki görüşmeler neticesinde hareketin gelecek seneye ertelenmesi uygun bulunmuştur. Ancak bu sırada hem Vanlıların hem de Bedirhan Bey'in temin edilmesi gerekirdi. Bunun için Bedirhan Bey meselesini iyi bilen ve zahire sevki memuriyetiyle Sivas'ta bulunan Nazım Efendi'nin görevlendirilmesine karar verilmiştir. Nazım Efendi Meclis-i Vâlâ'da çalışmış ve Bedirhan Bey ile ilgili birçok yazı onun kaleminden çıkmıştır³⁵⁸. Bu karar üzerine Nazım Efendi İstanbul'a çağırılmış ve eylül ayı başında görevi kendisine bildirilmiştir³⁵⁹.

3.10. Bedirhan Bey Harekâtı Başlarken Van İsyanının Genel Görünümü

Bedirhan Bey üzerine harekât düzenlenmesine kesin olarak karar verildiği için Van meselesi ikinci planda kalmıştır. Van'da isyan devam ettiğinden Tanzimat uygulamaları ile ilgili herhangi bir ilerleme olmamıştır. Ahali Tanzimat'ı hoş karşılamışsa da Gayrimüslimlerin kendileriyle eşit konuma getirilmek istenmesi Müslümanları pek de memnun etmemiştir. Özellikle vergi konusu önde gelenleri oldukça huzursuz ettiğinden, bu gibi kurnaz insanlar ahaliyi kolaylıkla yönlendirerek Tanzimat'a karşı istedikleri gibi kullanmışlardır. Konsolos Brant'a göre güçlü bir paşanın idaresinde bunlar sessiz kalıyorlar, zayıf bir paşa göreve başladığı zaman da bu fırsattan olabildiğince yararlanıyorlardı. Halil Kâmili Paşa iyi bir yönetici ve otoriter bir idareci olduğu için onun zamanında bunlar bir şey yapmaya cesaret edememişlerdir. Ancak ardılı Bekir Sami Paşa'nın tam tersi bir karaktere sahip olduğunu sezdiklerinde isyan patlak vermiştir. Esat Paşa döneminde durum biraz sakinleşmişse de paşanın eski gücünden yoksun olduğunu anladıklarında tekrar azıtmışlardır. Bundan ötürü Brant, Erzurum Eyaleti'ne güçlü ve enerjik bir yönetici atanmadıkça bölgede huzur ve güvenliğin sağlanamayacağını düşünüyordu³⁶⁰.

1847 Ocak ayında Van'daki gelişmeleri incelemek ve isyancılarla hükümetin uzlaşmasını sağlamak amacıyla Van'a gönderilen Muş Kaymakamı Şerif

³⁵⁷ BOA, İ.MSM, 49/1236 -13, 23 C. 1262 (18 Haziran 1846).

³⁵⁸ BOA, İ.MSM, 49/123 6 -20, 27 B. 1262. (21 Temmuz 1846). Nazım efendinin Bedirhan beyle görüşmesine dair irade.

³⁵⁹ BOA, İ.MSM, 49/1237, 14 N. 1262. (5 Eylül 1846).

³⁶⁰ Fatih Gencer, a.g.t. s.162.

Bey'e göre de isyanının asıl sebebi Bedirhan Bey idi. Orada görüştüğü Han Mahmud kendisine Bedirhan Bey'in çok güçlü olduğunu, vaktiyle Halil Kâmili Paşa'dan destek görmediği için ona itaat etmek zorunda kaldığını ifade etmiş, hükümetin desteği olmadan muhalefet eder ise kendisinin ve ailesinin kılıçtan geçirileceğinden korktuğunu söylemiştir. Şerif Bey ile görüşen şehrin ileri gelenleri ise hükümetle uzlaşmak niyetinde olduklarını açıkça ifade etmişlerdir. Yıllık üç yüz elli bin kuruş vergi vermeyi taahhüt edip suçlarının bağışlandığına dair bir fermanın gönderilmesi durumunda devletin atayacağı kaymakama itaat edeceklerini ve şehre kademeli olarak asker sokulmasını kabul edeceklerini söylemişlerdir³⁶¹. Buna rağmen Şerif Bey Van meselesinin kesin çözümü için Bedirhan Bey ile muhakkak görüşülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Uygun görülürse bu göreve, yani Bedirhan Bey'le görüşmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Van Kaymakamlığı'nın kendisine veya kardeşlerinden birisine verilmesinin sorunun çözümü açısından yararlı olacağını dile getirmiştir. Ancak Vanlılar ile Muş Beylerinin aralarında geçmişte karşılıklı öldürmeler meydana geldiği için önerisi ve isteği kabul görmemiştir³⁶².

Kendisine her ne kadar Van meselesinde aracılık görevi verilmiş ise de Şerif Bey yetkililerin güvenini kazanamamıştır. Onun kendi yönetiminde bulunan Muş'ta bile Tanzimat'ı uygulamak niyetinde olmadığı çok iyi biliniyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu görev ona Van isyanını destekleyen Kürt beyleriyle daha kolay diyalog kurabileceği düşüncesiyle verilmiştir³⁶³.

Van halkının itaat etme niyetinde olmalarını bildirmeleri hükümet katında büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Ödemeyi taahhüt ettikleri vergi miktarı yeterli bulunmuştur. Gönderilecek askerleri şehre alıp atanacak kaymakama muhalefet etmeyeceklerine göre affedildiklerine dair bir ferman gönderilmesinin de isabetli olacağı kararlaştırılmıştır. Bunun için önce verilen sözlerin tutulması beklenecekti³⁶⁴.

Böylece 1847 Nisan'ında Erzurum Valisi İzzet Paşa'ya devlete itaat etmeleri şartıyla Van'daki isyancıların affedilecekleri yazılmıştır. Van'daki görüşmelerini tamamladıktan sonra Van'ın ileri gelenlerinden Topçuzâde Şerif Ağa

³⁶¹ BOA, İ.MSM, 49/1242 -1, 1263 (1847). Muş kaymakamı Şerif beyin Van'daki izlenimlerine dair yazısı.

³⁶² BOA, İ.MSM,50/1266 -7, 23 CA. 1263 (9 Mayıs 1847).

³⁶³ BOA, İ.MSM, 50/1260 -5.

³⁶⁴ Fatih Gencer, a.g.t. s.163.

ile birlikte Erzurum'a giden Şerif Bey de af kararını orada öğrendi. Gelen yazıda af kararına rağmen şehre bir tabur asker alınmasına izin verilmez ve atanacak kaymakama itaat edilmezse üzerlerine kesinlikle asker gönderileceği ifade edilmiştir. Topçuzâde Şerif Ağa'nın tespitlerine göre hükümetle uzlaşmak isteyen şehrin ileri gelenleriyle Kürt beylerinin arası ciddi anlamda açılmıştır. Van halkı Kürt beylerinden korktukları için adeta onların esiri durumuna düşmüşlerdir. Bu yüzden af kararına rağmen Han Mahmut'un direnebileceğini düşünüyordu. Ancak bu durumda bile şehir halkının desteğini alamayacağından, üzerine birkaç tabur asker sevk edildiği zaman mesele kolaylıkla çözülebilirdi. Bunun üzerine Erzurum Valisi İzzet Paşa, Han Mahmut ile isyanın diğer ileri gelenlerine temin ve tehdidi içeren buyruldu yazıp muhataplarına ulaştırmak üzere bunları kapıcıbaşılık rütbesiyle ödüllendirilen Topçuzâde Şerif Ağa'ya vermiş, adamlarından Ali Ağa'yı da onunla birlikte Van'a göndermiştir³⁶⁵.

Topçuzâde Şerif Ağa vasıtasıyla Van'a aşağıdaki şu buyrulduklar gönderilmiştir:

-Atanacak kaymakamı ve sevk edilecek askeri kabul etmeleri durumunda affedilecekleri, aksi halde cezalandırılacaklarına dair Van ahalisine söylendi.

-İtaat etmesi durumunda Gevaş mukataasının tekrar kendisine verileceği, aksi halde üzerine asker gönderileceğine dair Han Mahmut'a söylendi.

-Han Mahmut muhalefette ısrar eder ise Gevaş mukataasının kendisine verileceğine dair biraderi Han Abdal'a söylendi.

- Direnen aşiretlerin üzerine asker sevk edileceğine dair Van ahalisine söylendi.

- Kötü muamele görmeyeceklerine dair Van tarafından bulunan Haydaranlı Aşireti'ne söylendi.

- Bölgesinde ikamete devam ederek kuşkuya kapılmamasına dair Han Mahmut'un biraderi Abdürrezzak Bey'e söylendi.

- Hanesinde ikamet etmesi aksi halde önceki hareketleri nedeniyle cezalandırılacağına dair Vanlı Mustafa Bey'e söylendi.

³⁶⁵ BOA, İ.MSM, 50/1260 -6, 23 R. 1263 (10 Nisan 1847).

- İtaat ederler ise padişahın lütfuna mazhar olacakları, muhalefette ısrar etmeleri durumunda ise zelil edileceklerine dair İshakpaşazâde Emin ve Fazıl beyler ile Timurzâde Esat Bey'e yazılan mektuplar.

- Kendisi tarafından verilen güvencenin Erzurum Valisi tarafından verilmiş olacağına dair Şerif Ağa'ya söylendi.

- Bazı ahali ve aşiretler tarafından karşı konulması halinde Van kalesini teslim almak için yetkili olduğu ve bunun için gerekli masrafların devlet tarafından karşılanacağına dair Şerif Ağa ve onunla ittifak edenlere söylendi.³⁶⁶

26 Nisan 1847 tarihinde Van ile ilgili gelişmeler Meclis-i Vâlâ'da ele alınmıştır Buna göre Çıldır Kaymakam'ı Ahmet Paşa'nın Van kaymakamlığına atanması kararlaştırılmıştır. Ancak bunun için Topçuzâde Şerif Ağa'dan gelecek haberler beklenecekti. Şerif Ağa'ya kapıcıbaşılık rütbesi verilmesi de uygun görülmüştür³⁶⁷.

Şerif Ağa itaat edenleri affetmek ve karşı koyanları cezalandırmak gibi olağanüstü yetkilerle donatılarak Van'a gönderilmiştir. Oraya ulaştığında Han Mahmut kendisini nezaketle karşılamış ancak aleyhinde bulunamayacağına dair yemin ettiği için Bedirhan Bey'in sözünden çıkmayacağını açıkça ifade etmiştir. Van halkının affedilmesi Timurzâdeler dışında bütün ahaliyi memnun etmiştir. Bu nedenle Vanlılar bundan sonra padişahın rızası dışında hareket edenlere destek olmayacaklarını, gerekirse aileleriyle birlikte Van'dan ayrılacaklarını Kör Mustafa Bey'e bildirmişlerdir. Timurzâdeler bu durumu hemen Han Mahmut'a bildirerek yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Han Mahmut, kardeşi Abdürrezzak Bey ile Van tarafına firar etmiş olan Hasenanlı Rıdvan Ağa'yı bir miktar piyade ve süvari ile Van'a göndermiştir. Bunlar şehre gelir gelmez Şerif Ağa'nın evini yağmalamaya kalkmışlarsa da ailesi ile taraftarları evinin çevresinde toplanıp yağmaya engel olmuşlardır. Bu hadise üzerine Van'da güvende olmadığını anlayan Şerif Ağa Erzurum'a kaçmak zorunda kalmıştır³⁶⁸.

Şerif Ağa ile birlikte Van'a giden Ali Ağa'nın İzzet Paşa'ya bildirdiğine göre halk Kürt beylerinin zulmünden bıkmıştır. İnsanlar, padişah asker gönderse de

³⁶⁶ BOA, İ.MSM, 50/1260 -1, 1263 (1847).

³⁶⁷ BOA, İ.MSM, 50/1260 -9, 10 CA. 1263. (26 Nisan 1847).

³⁶⁸ BOA, İ.MSM, 50/1266 -6, 23 CA. 1263 (9 Mayıs 1847).

bizleri kurtarsa, gibi sözleri alenen söylemeye başlamışlardır. Reayanın büyük kısmı şehri terk edip kaçmıştır. İran sınırındaki altı yedi yüz hanelik Haydaranlı aşiretine Han Mahmut musallat olmuş,.bu aşiretin reisi İbrahim Ağa eğer devlet buraya asker sevk etmez ise İran içinde bulunan kardeşinin yanına göç edeceğini söylemiştir.

Daha önce Bedirhan Beyin isteği ile Mustafa Bey'in kahyası olan Hakkâri Beylerinden Telli Bey, bu kez Bedirhan'ın emriyle Han Mahmut tarafından öldürülmüştür. Kendisini güvence altına almak isteyen Han Abdal Hakkâri beylerinden birkaçını daha öldürmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmelerden sonra Hakkâri Beyleri ile Bedirhan Bey arasındaki ilişki düşmanlığa dönüşmüştür.

Van'ın bütün köylerine Han Mahmut beşer altışar adamını yerleştirmiştir. Bunlar her yirmi günde bir ahalden vergi topluyorlardı. Bu baskıya dayanamayacak duruma gelen köylüler, Osmanlı askerlerinin gelişini gördüklerinde Han Mahmut'un adamlarını öldüreceklerini, açıkça söylüyorlardı³⁶⁹. Ayrıca Bedirhan Bey tarafından da çeşitli adlar altında reyadan ilk önce dokuz yüz daha sonra dört yüz kese akçe tahsil edilmiştir³⁷⁰. İsyanın başlangıcından bu yana Van halkının Bedirhan Bey, Han Mahmut ve Han Abdal'a ödedikleri miktar iki bin beş yüz keseye ulaşmıştır³⁷¹.

Ali Ağa'nın raporundan Vanlılar ve Kürt Beyleri arasına ayrılık düştüğünü anlayan Erzurum Valisi İzzet Paşa, Muş kolunun kumandanı Ferik Ahmet Paşa'nın Van üzerine yürümesini istemiştir. Böylece Bedirhan Bey'in başı sıkıştığında Van Kalesi'ne sığınma ihtimali de ortadan kaldırılmış olurdu³⁷². Ancak bunun için Osman Paşa'nın izni gerekiyordu. Bu nedenle Erzurum Valisi'nden paşadan gelecek cevaba göre hareket etmesi istenmiştir³⁷³.

Mayıs ayında Van'da devletin lehine bazı gelişmeler olmuştur. Vanlı muhaliflerin lideri Timurpaşazâde Kör Mustafa Bey, Han Mahmut tarafından azledilmiş, yerine Fazıl Bey getirilmiştir. Ahali ile gizlice anlaşan Fazıl Bey isyandan vazgeçmek niyetindeydi. Ancak bu niyetini açıklamaya korktuğu için bir adamını

³⁶⁹ BOA, İ.MSM, 50/1260 -2, 1263 (1847). Van 'a giden Ali Ağanın tahkikatına dair yazı.

³⁷⁰ BOA, İ.MSM, 50/1266 -7, 23 CA. 1263 (9 Mayıs 1847).

³⁷¹ BOA, İ.MSM, 50/1284 -4, 1263

³⁷² Fatih Gencer, a.g.t. s.167.

³⁷³ Fatih Gencer, a.g.t. s.167.

gizlice Erzurum'a gönderip, birkaç tabur askerin Van'a sevk edilmesi halinde kalenin teslim edileceğini Erzurum Valisi'ne bildirmiştir³⁷⁴.

Nazım Efendi dönüşünde Van meselesine öncelik verilmesi yönünde Erzurum Valisi'nin mesajını Babıâli'ye iletmiştir. Ancak yetkililer Bedirhan Bey'in daha öncelikli olduğuna karar vermişlerdir. Onlara göre Bedirhan yola getirilirse bölgedeki diğer problemler kolaylıkla halledilebilirdi³⁷⁵. Bu nedenle Van'a bir süreliğine asker sevk edilmeyeceği Erzurum Valisi'ne bildirilmiş ve kendisinden bu süre zarfında Vanlıları oyalaması istenmişti

3.11. Van ve Çevresinde Tanzimat Uygulamaları

Anadolu Ordusu komutanı Osman Paşa Bedirhan Bey yakalandıktan sonra Dirgöl'den Van'a geçmiş ve hemen burada Tanzimat uygulamalarını başlatmıştır. Musul eski valisi İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa'nın yeğeni Mustafa Paşa, iki bin beş yüz kuruş maaş ile Van Kaymakamlığı'na atanmıştır. Ona verilen talimatta Tanzimat icabınca maaşı ile idare edip kimseden bir kuruş akçe almaması, hak ve hukuka riayet etmesi istenmiştir. Aynı zamanda vergilerin zamanında toplanıp Erzurum Eyaleti Mal Sandığı'na göndermesi ve her bir hususta Erzurum Valisi'nin iznini alarak hareket etmesi yönünde uyarılmıştır. Bundan sonra da Han Mahmut'un göreve getirdiği naib ve müftü azledilmiş onların yerine İsmail ve Mustafa Efendiler atanmıştır. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde meclis kurulması ön görüldüğünden Van'da da memleket meclisi kurulup usulünce azaları ve sandık emini seçilmiş, nüfus memuru tayin edilmiştir³⁷⁶. Mecliste aşağıdaki ismi yazılı şahıslar görev alacaktır:

Meclis Azaları: Naib İsmail Efendi, Müftü Mustafa Efendi, Timurpaşazâde Fazıl Bey, Timurpaşazade Esat Bey, İshakpaşazâde Emin Bey, Şatıroğlu Abdullah Ağa, Cibranzâde Rüstem Ağa, Sadıroğlu Hacı Süleyman Ağa, Dereoğlu Abdülrahmet Ağa, İncialioğlu Mehmet Ağa, Boyaoğlu Hasan Ağa.

Sandık Emini: Abdullah Ağa.

Millet Vekilleri: Mugurdic, Mikail³⁷⁷.

³⁷⁴ BOA, İ.MSM, 50/1269 -8, 13 C. 1263 (29 Mayıs 1847).

³⁷⁵ BOA, İ.MSM, 50/1258 -4, 5 CA. 1263 (21 Nisan 1847).

³⁷⁶ BOA, İ.MSM, 50/1284 -7, 23 Ş. 1263 (6 Ağustos 1847).

³⁷⁷ BOA, İ.MSM, 50/1284 -1, 1263 (1847). Meclis azalarının isimlerini gösteren pusula.

Van'da mal ve tahrirat kâtipleri bulunmadığından bir an evvel bu görevlerde istihdam edilecek kişilerin gönderilmesi istenmiştir. Osman Paşa, Van'ın yerlilerine güvenmediğinden zaptiye hizmetinde bazı başıbozuk askerin görevlendirilmesine karar vermiştir. Bunlar doksan piyade ve elli süvariden oluşacaktır. Maaşlarını da Van Sancağı karşılayacaktır. Bundan sonra zaptiye neferatı dışında ahalinin silahla gezmesi yasaklanmıştır. Ayrıca dört bölük süvari, üç tabur piyade Selim Paşa kumandasında şehrin ve kalenin muhafazası için görevlendirilmiştir. Öte yandan Hoşab, İcnas ve Behvanis kalelerine de asker yerleştirilmiştir.

Van halkının yıllık vergisinin bin iki yüz elli kese akçe olması kararlaştırılmıştır. Bu miktar isyan yıllarında Bedirhan ve Han Mahmut'a ödediklerinin yarısı kadardır. Dolayısıyla verginin hafiflemiş olduğu söylenebilir³⁷⁸. Kararlaştırılan vergileri 1847 Mart'ından 1848 Şubat sonuna kadar tahsil edilip mal sandığına teslim edilecektir³⁷⁹. Vergiler iltizam usulünce tahsil edilecektir. Ayrıca birkaç yıldır toplanmamış olan verginin tahsili konusunda da ahaliden söz alınmıştır³⁸⁰. Van'da eskiden beri bazı yerlerde beşte bir bazılarında ise altıda bir oranda aşar alınmıştır. Bundan sonra onda bir oranında aşar alınacaktır. Ayrıca değişik isimler altında ahaliden vergi toplamak adet haline gelmiştir. Tanzimat'la birlikte bu vergilerin tamamı ortadan kaldırılmıştır³⁸¹.

Van kazalarından Erciş, Ahlat, Adilcevaz köylerinin tamamı tımar veya malikâne arazileriydi. Bunların beratları kaza müdürleri ve muhtarlar vasıtasıyla yoklanması yapılmaktaydı³⁸². Ayrıca Van'da bulunan bütün mukataa ve tımarlar emaneten idare ettirilerek aşarlarının alınmasına başlanmıştır³⁸³.

Vakıf arazilerinden elde edilen gelirler amaçları doğrultusunda kullanılmadığından camilerin çoğu harap olmuştur. Bunun önüne geçilmesi için diğer bölgelerde olduğu gibi Van'a da bir evkâf müdürünün atanması gerekmektedir. Atama yapılmıyca kadar Van önde gelenlerinden Derviş Efendi Van Meclisi'nce vakıfların idaresi için görevlendirilmiştir³⁸⁴.

³⁷⁸ BOA, İ.MSM, 50/1284 -4.

³⁷⁹ BOA, İ.MSM, 50/1284 -6.

³⁸⁰ Fatih Gencer, a.g.t. s.212.

³⁸¹ Fatih Gencer, a.g.t. s.212.

³⁸² BOA, İ.MSM, 50/1287.

³⁸³ Fatih Gencer, a.g.t. s.213.

³⁸⁴ BOA, İ.MSM, 50/1278.

Van Meclisi, kazalara müdürler atamış ve 29 Temmuz 1847 tarihinden itibaren her kaza müdürüne maaş bağlanmıştır. Buna göre atanan kaza müdürleri ve maaşları şöyle idi:

Gevaş Kazası Müdürü İsmail Bey maaşı 1.250 kuruş.

Mahmudiye (Hoşab) Kazası Müdürü Rüstem Ağa, maaşı 1.750 kuruş.

Erciş Kazası Müdürü Ali Bey, maaşı 1.000 kuruř³⁸⁵.

Osman Paşa Cizre'ye Bitlis yolundan dönmüştür. Orada da Van'dakilere benzer düzenlemeler yapmıştır. Zaptiye Neferatı görevlendirmiş ve ahalinin silahla gezmesini yasaklamıştır. Bitlisliler çocuklarına varıncaya kadar daima silahla dolaşıp sürekli kargaşa çıkarıp birbirlerini yaralamalarını adet haline getirmişlerdir. Osman Paşa bu söylentileri yerinde takip etmiştir. Ayrıca Mutki Kazası ahalisini de yola getirmeye çalışmıştır. Bunlar uzun süredir vergi vermedikleri gibi yol kesip soygun yaparak ahaliye eziyet etmekteydiler. Osman Paşa buraya asker sevk etmeyi düşünmüştür. Ancak ilk önce bunlara güvence veren ve nasihati içeren bir buyruldu yazılarak Kaymakam Ahmet Bey ve Receb Ağa vasıtasıyla gnderilmiřtir³⁸⁶.

³⁸⁵ BOA, İ.MSM, 50/1287.

³⁸⁶ Fatih Gencer, a.g.e. s.214.

SONUÇ

1800 -1839 dönemi arasında doğuda meydana gelen asayişsizlik karşısında Osmanlı Devleti bu coğrafyasının hiç girilmeyen yerlerine girmiş ve bu bölgede hakimiyeti sağlama mücadelesi yapmıştır. Soran Mîrî Mîr Muhammed'in ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti tarafında bulunan Cizre beyleri güçlenmeye başlamış, Osmanlı Devletinin desteği ile bölgedeki güçlerine daha da güç katmışlardır. Daha öncede bahsedildiği gibi 1839'da Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve Nizip savaşında Osmanlının yenilgiye uğramasıyla Osmanlı-Aşiret ilişkileri yeni bir boyut kazanmış ve Anadolu'nu doğusunda Osmanlının etkinliğinin azalmaya başlamasıyla bölgede Kürt Mirleri tarafından yerel Kürt yapılanmaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yapılanmalar da Osmanlı merkezi yönetimin zaafa uğratmaya başlamıştır.

Yukarıda bahsedilen gelişmelerin yanında Tanzimat Fermanı da bölgede oluşan sürece etkiye bulunmuştur. Böylece İran-Osmanlı-Aşiret dengeleri sarsılmaya başlamış, Hristiyan Avrupa Osmanlı-Aşiret ilişkilerinde belirleyici bir taraf haline gelmiştir. Tanzimat sonrası dönem doğu coğrafyasında Aşiret-Gayrimüslim savaşlarının yoğunlaşmaya başlayacağı bir dönem olmuştur.

Osmanlı Devleti tarafından bölgede yapılan düzeni sağlama çabaları başlarda sonuç vermeye başlamış ve Kürt direnişleri kontrol altında tutulmuştur. Ancak bölgede ortaya çıkan otorite boşlukları ve Avrupa'nın bölgede artan etkin rolü Kürt aşiret ve Mîrlerinin yeniden harekete geçmelerinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca bütün bölgelerde olduğu gibi doğuda da merkezileşme çabası içindeydi. Osmanlı Devleti, yönetici sınıfın fethettikleri halkları kültürel yönden de entegre etmeye dair bir girişimde bulunmamaları açısından, diğer devletlerden farklıydı. Yani Osmanlı, yönetimi altındaki halkların kültürüne karışmıyordu.

Osmanlı'nın bu özgün yönü, millet sisteminde ifade buluyordu. Bu sistemde imparatorluğun farklı unsurları dinî inançlarına göre ayrı milletler sayılıyordu. Rumlar, Ermeniler veya Yahudiler, birer millettiler. Bunların her birinin kendi iç hukukları vardı, ama üst otorite olarak Devleti Âliye'ye tabiydiler. Türkler, Araplar,

Kürtler, Boşnaklar, Çerkezler, Arnavutlar, Pomaklar gibi Müslüman unsurların tümü ise İslam milletini oluşturuyordu.

İslam milletinin içinde de farklı dillerin ve etnik kimliklerin varlığı sorun olarak görünmüyordu. O dönemde sosyal ilişkilerin çağımızdaki kadar yoğun olmaması da dil farklarının sorun teşkil etmemesinin önemli bir sebebiydi. Herkes kendi yöresinde kendi diliyle yaşıyordu.

Güneydoğu Anadolu Osmanlı'ya katıldıktan sonra Kürt aşiret ve beyliklerine bazı serbestlikler tanındı. Kurulan Diyarbakır Vilayeti bünyesinde on bir sancak Türk idarecilerine, sekiz sancak yerli (Kürt) beylere verildi. Beş Kürt sülalesi de babadan oğula geçen bir yönetim altında durumlarını korudular. Osmanlı'nın idarî sisteminde vilayet en büyük birimdi. Tek bir Diyarbakır Vilayeti, Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alıyordu. Vilayetin altında bugünkü "il" teriminin karşılığı sayılabilecek olan livalar, onun da altında sancaklar olurdu. 1520 yılındaki bir Osmanlı belgesinde, "Vilayet-i Diyarbakır" başlığı altında dokuz liva, bunların da altında yirmi sekiz "ekrad sancağı" sayılıyordu. 1526 yılına ait bir belgede ise, "Diyarbakır Vilayet Livaları" başlığı altında önce on Osmanlı sancağı, sonra da Vilayet-i Kürdistan başlığı altında "ekrad sancakları" denilen on yedi sancak sayılmıştı.

Bu düzende Kürtler kendi hayatlarını sürdürdüler. Osmanlı yönetimi, onlara kimliklerini koruma imkânı verdiği gibi, feodal düzenin sürmesini kolaylaştıran bir hukukî düzen getirmiş oluyordu.

Böyle bir düzende Kürtler ile Osmanlı arasında ciddi bir ihtilaf yaşanmamıştır.. Gerçekte 19. yüzyılın sonlarına değin Osmanlı'da kayda değer bir Kürt milliyetçiliği görmek mümkün değildi. Osmanlı-İran savaşlarının 18. yüzyıl ortasından sonra dinmesinin ardından, Kürt aydınları arasındaki modern milliyetçilik düşüncesi halk arasında taraftar bulamadı.

Osmanlı tarihi bakımından belirtilmesi gereken bir diğer olgu devletin uzun yüzyıllar içinde Kürtler ile Türklerin ve devletin diğer Müslüman unsurlarının birbirleriyle belirli coğrafyalarda, özellikle Anadolu'da önemli oranlarda kaynaşmış olmalarıydı.

Kuşku yok ki, geç dönemde, bazı Arap ve Türkmen aşiretleri kültürel anlamda Kürtleştiler. Kürt ve Türkmen kabileleri bir arada yaşadılar, bazı durumlarda birbirleriyle karıştılar, bazı Türk liderler Kürtleri cezp etti veya bunun tam tersi oldu. Osmanlıların yükselişinden önce bile, Batı Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinin genellikle Türkmen ve Kürt karışımı bir kökenden geldikleri kabul görmektedir. Aynı şekilde çok sayıda Kürt, özellikle Müslüman ordularında profesyonel asker olanlar ve bununla birlikte Türk veya Arap yoğunluklu bölgelere göçen köylüler ve aşiretler, Kürt kimliklerini yitirdi.

Kürtlerin Osmanlı'ya olan sadakati yüzyıllar boyunca devam etti. Bu sadakat sadece itaati değil, Osmanlı ordularına gönüllü desteği de içeriyordu. Öyle ki doğuda mevcut aşiret yapıları Osmanlı Devleti'nin girdiği tüm savaşlara katıldılar ve etkili bir mücadele sergilediler.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IV-V, VI-VIII. Cilt, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

AINSWORTH, W. Francis, "The Assyrian Origin of the Izedis or Yezidis-the So-Called Devil Worshipers", *Transactions of the Ethnological Society of London*, Vol. 1 (1861), s.11-44.

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII/14, Ankara 1975. s.51-61

ALAGÖZ, Mehmet, *Old Habits Die Hard A Reaction To The Application Of Tanzimat: Bedirhan Bey's Revolt*, MA Thesis, Boğaziçi University, İstanbul 2003.

AYKUN, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.

ATEŞ, Sabri, *Empires At The Magrin: Towars A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples, 1843-1881*, PhD, New York University, 2006.

AVERYANOF, P., *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926.

AYDIN, Hasan Veli, *Osmanlı İmparatorluğu'da Tımar Sisteminin Kaldırılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

270

Ayni Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979.

BARCHARD, David, "Bedirhan Bey In Crete", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır, II*, Ankara 2008, s.343-351.

BRANT, James, GLASCOTT A, G, "Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan, in the Summer of 1838", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10 (1840), s.341-434.

BRANT, James, "Journey A Part Of Armenia And Asia Minor, In The Year 1835, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 6 (1836), s.187-223.

BRUNIESSEN, Martin Van, *Ağa, Şeyh Devlet*, (Çev.Banu Yalkut), İletişim Yayınları İstanbul 2006.

CELİL, Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara 1992.

CUNNINGHAM, A. B. (Ed.), *The Early Correspondence Of Richard Wood (1831-1841)*, London 1966.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997

_____, *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Askerlik*, (Der.Tülay Ercoşkun), İmge Yayınları, Ankara 2008.

_____, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994.

271

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması", *Ord.Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK, Ankara 1985, s.257-277.

_____, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1998.s.1154-1161.

DE KAY, James Ellswort, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Odtü Yayınları, Ankara 2009.

Derviş Paşa, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286.

DOĞAN, Cabir, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010.

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Cilt , Dersaadet İkdam

Matbaası, 1314.

EPPEL, Michael, "The Demise Of The Kurdish Emirates: The Impact Of Ottoman Reforms And International Relations On Kurdistan During The First Half Of The Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, March 2008, s.237 – 258.

FAHMY, Khaled, *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, (Çev. Deniz Zarakolu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

272

FOGGO, Hacer Yıldırım, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nesturi Katliamı*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2002.

GENCER, Fatih, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/47, Ankara 2010, s.197-216.

GÖĞEBAKAN, Gökür, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi" *Türkler*, 9. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.459-468.

GÖYÜNÇ, Nejat, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar*, Mars Matbaası, Ankara 1975 s. 71-102

_____, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı(Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.77-88.

_____, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991.s.267-277.

GRANT, Asahel, *The Nestorians or The Lost Tribes*, London, 1841.

HAKAN, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayınları, İstanbul 2007.

HALFİN, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul 1992.

JWAIDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. İsmail Çekem-Alper Duman) İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

KILIÇ, Orhan, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, Sayı 10, Ankara 1999, s.119-137.

273

- KIESER, Hans-Lukas, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- KLEIN, Janet, *Power In The Periphery: The Hamidiye Light Cavalry And The Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, Phd, Princeton University, 2002.
- KODAMAN, Bayram, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986.
- KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları İstanbul 1999.
- KUTSCHERA, Chris, *Kürt Ulusal Hareketi*, (Çev. Fikret Başkaya), Avesta Yayınları, İstanbul 2001.
- LAYARD, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, (Çev. Zafer Avşar), Avesta Yayınları, İstanbul 2000.
- LAZAREV, M.S.; MIHOYAN Ş.X.; VASİLYEVA E.İ; GASRATYAN M.A.; JİGALİNA O.İ., *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kale), Avesta Yayınları, İstanbul 2007.
- Lütfi, *Emir Bedirhan*, Matbaa-i İctihad.
- MCDOWALL, David, *Modern Kürt Tarihi*, (Çev. Neşenur Domaniç), Doruk Yayınları, Ankara 2004.
- _____, "Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış", *Kürtler*, Ed. Philip G. Kreyenbroek-Stefan Sperl, (Çev. Yavuz Alagon), Cep Kitapları, İstanbul 1992, s. 14-37.
- 274
- Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhtnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997.
- Mehmed Selahaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyasiyesi*, Alem Matbaası, İstanbul, 1306.
- MINORSKIY., "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt, M.E.B., İstanbul 1955, s. 1089-1108.
- MINORSKY V.-BOİS, Th.- MACKENZIE D.N., *Kürtler ve Kürdistan*, (Çev.

- Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 2004. s.99.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- Muâhedât Mecmûası*, 3. Cilt, TTK, Ankara 2008.
- Muharrerât-ı Nadire*, 5. Cilt , İstanbul 1289.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV. Cilt, (Sadeleştirilen Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992.
- NOEL, Edward William Charles, *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*, (Çev. Bülent Birer), Avesta Yayınları, İstanbul 1999.
- ÖĞÜN, Tuncay, *Doğunun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzettin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖZ, Mehmet, "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *IXth International Congress Of Economic And Social History Of Turkey*, T.T.K., Dubrovnik 2002, s. 31-54.
- ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çev. Nilay Özok-Azan Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- 275
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II.Cilt , MEB, İstanbul 2004.
- PERKINS Justin, "Journal Of A Tour From Oroomiah To Mosul, Through The Koordish Mountains And A Visit To The Ruins Of Nineveh", *Journal Of The American Oriental Society* ,Second Volume, 1850, s.69-123.
- PIPES, Richard E., "The Russian Military Colonies, 1810-1831", *The Journal of Modern History*, Vol 22, No.3 (Sep.,1950)s.205-219.
- Rıfat Ahmet Efendi, *Vird-ü'l-Hadâik*.
- SASUNİ, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, (Çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin), Med Yayınları, İstanbul 1992.
- SEVGEN, Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarih*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.
- _____, "Kürtler IV", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8, Mayıs 1968,s.47-52.

_____,”Kürtler V”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 9, Haziran 1968, s.70-76.

_____,”Kürtler VI”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 10, Temmuz 1968, s.64-71.

SHIEL, J., “Notes on a Journey From Tabriz, Through Kurdistan, Via Van, Bitlis, Se’er And Erbil, To Suleimaniyeh, In July And August, 1836”, *The Journal of the Royal Geographical Society*, 8 (1838) s.54-101.

SHIELDS, Sarah D, *Mosul Before Iraq*, State University of New York Press, Albany 2000.

276

Şerefhan, Şerefname Kürt Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarıslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

The Missionary Herald Reports From Northern Iraq 1833-1870, I (ed. Kamal Salibi-Yusuf K. Houry), Mediternian Press, Beirut 1997.

TOPLU, Abdülhadi, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyandar-Ayakanmalar*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmpratorluğu’nun İdari Taksimatr”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s.201-232.

ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatr” *Osmanlı*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.111-121.

Rıfat Ahmet Efendi, *Vird-ü’l-Hadâik*.

WALPOLE, F., *The Ansayrii and The Assassins, With Travel In The Further East In 1850-1851 Inculding A Visit To Nineveh*, Vol. II, London 1851.

UZUN, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyarı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 2002.

YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2009.

YILDIZ, Hatip, *Bedirhan Bey Vak’ası (1842-1848)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır(1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995.

277

YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXVIII/152, TTK, Ankara 1974, s.657-708.

278

EKLER

1.EK: Bedirhan Bey’e Miralaylık Rütbesinin Verildiğini Gösterir Belge
BOA, C.AS, 1047/6017, 9 M.1255 (25.Mart 1839).

279

2.EK: Bedirhan Bey’in Van İsyanı ile Alakası Olmadığını İddia Ettiği Yazısı.
BOA, İ.MSM, 49/1231-9, 9 C.1261 (15 Haziran 1845).

280

3.EK: Bedirhan Bey’in Nazım Efendi ile Görüşmesi ile Uymayı Taahhüt Ettiği Şartlar.

BOA, İ.MSM. 49/1254-2, 5 S.1263, (23 Ocak 1847)

281

4.EK: Bedirhan Bey Üzerine Yapılacak Hareketin Planı
BOA, İ.MSM 49/1244-2, 1263 (1847)282

5. EK: Bedirhan’ın Üzerine Yürümesine Dair Osman Paşa’ya Hüküm
BOA, C.ZB, 12/558, 29 Ra.1263 (17 Mart 1847)

283

6. EK: Bedirhan Bey’in Musul’daki İngiliz konsolosuna yazdığı hangi şartlarla itaat edeceğini belirten belge.

BOA, İ.MSM, 50/1258-3, 1263 (1847)

284

7.EK: Padişahın yakınlarından Hamdi Efendi tarafından Bedirhan Bey’e yazılmış olan mektup.

BOA, İ.MSM, 50-1259-1, 1263 (1847)

285

8. EK: Kürdistan Eyaleti’nin Kurulmasıyla İlgili Belge
BOA, A.AMD, 6/9, 26 Z.1263 (5 Aralık 1847)

286

9. EK: Kürdistan Eyaleti'nde Mali İşlerin Nasıl Yrtleceğini Gösterir Belge.
BOA, C.DH, 239/11907.

287

Gencer, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Doktora Tezi. Danışman: Prof. Dr. Musa ÇADIRCI, 288s+XI